

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK KOMUNIKOLOGIJA

CYBERKULTURA, UMREŽENO DRUŠTVO I MEDIJI

-magistarski rad-

Kandidatkinja:
Tamara Karabasil

Mentorka:
prof. dr. Halima Sofradžija

Br. Indexa: 886/II-K

Sarajevo, 2020.

Posveta

Prije svih i iznad svega, mojoj porodici, užoj i široj, koja je na svaki mogući način nesebično podržala moje školovanje i sve usputne procese – hvala. Mojim prijateljicama i prijateljima koji su svojim ličnostima i ljubavlju neizmjereno obogatili moj put – hvala. Hvala svim profesorima i profesoricama, na čelu sa mentorkom i članicama komisije, čija su intelektualno stimulativna predavanja motivisala moje akademske napore. Mom Sarajevu, koje me je tako srdačno prihvatilo i oblikovalo – hvala. Ako ovaj rad uspije da vas bar na trenutak učini ponosnim na mene, vrijedi sveg uloženog truda.

Sadržaj

I Teorijsko-metodološki okvir rada.....	5
1. Problem istraživanja.....	5
2. Predmet istraživanja.....	5
2.1. Operacionalno određenje predmeta istraživanja.....	6
3. Naučni i društveni ciljevi istraživanja.....	7
3.1. Naučni ciljevi	7
3.1.1 Naučna deskripcija	8
3.1.2. Naučna klasifikacija i tipologizacija.....	8
3.2. Društveni ciljevi istraživanja	9
4. Sistem hipoteza i indikatora.....	9
4.1. Generalna hipoteza	9
4.2. Posebne hipoteze.....	9
4.3. Indikatori.....	10
5. Naučni pristup i metode istraživanja.....	10
5.1. Metoda posmatranja	10
5.2 Metoda analize sadržaja	11
5.3. Metoda ispitivanja	11
6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja.....	11
6.1. Naučna opravdanost istraživanja	11
6.2 Društvena opravdanost istraživanja	11
7. Bitni kategorijalni pojmovi	12
II Cyberkultura.....	14
1. Pojam i nastanak cyberkulture	14
1.1 Razvoj Interneta	17
1.2 Koncepti cyberkulture	19
1.2.1 Antropološki koncept cyberkulture	20
1.2.2 Epistemološki koncept cyberkulture.....	21
2. Cyber prostor	23
3. Identitet u cyberkulturi.....	27
3.1 Pojam identiteta u cyberkulturi.....	29

3.1.1 <i>Identitet kao mnoštvo ili jedinstvo ličnosti?</i>	29
3.2 <i>Igra sa identitetom u cyberkulturi</i>	31
4. Turkle: realtechnik kao odgovor.....	35
III Umreženo društvo i cyberkultura.....	37
1. Uspon umreženog društva (Manuel Castells)	37
2. Janusov lik umrežavanja	40
2.1 <i>Samoća i usamljenost u hipermedijskom svijetu</i>	40
2.2 <i>Dijelim, dakle postojim</i>	43
2.3 <i>Bliskost na daljinu; sami zajedno u cyber prostoru</i>	45
2.4 <i>Oснаživanje sloboda i demokratije: pozitivna uloga umrežavanja u promjeni društvenih odnosa</i> ..	47
3. Hermenautika savremenog doba.....	50
IV Novi mediji u cyberkulturi.....	55
1. Razvoj medija	55
2. Uticaj tehnologije na medije i na publiku	59
2.1 <i>„Spoznajni turizam“ - površnost spoznaje u cyber prostoru</i>	61
2.2 <i>Zabavom do zaborava</i>	65
2.3 <i>Influenceri – nova profesija novih medija</i>	67
V Poglavlje Korona / Doba korone.....	70
VI Zaključak	76
Popis literature	79
Prilog1: Intervju.....	81
Prilog2: Izjava o plagijarizmu.....	91

I Teorijsko-metodološki okvir rada

1. Problem istraživanja

Problem istraživanja je nastajuća kultura određena razvojem tehnologije i interneta – cyberkultura. Pored samog prepoznavanja kulture današnjice kao cyberkulture, istraživanje će prepoznavati i ukazivati na promjene u inetpersonalnim odnosima ali i životima individua koje su rezultat života u cyberkulturi i tehnosocijalnosti. Savremeni čovjek nalazi se u okolnostima svojstvenim isključivo savremenoj cyberkulturi – paralelnom životu u dvije prostorne sfere – realnom prostoru i cyber (virtualnom) prostoru. Razvoj tehnologije i implementacija iste u naš svakodnevni život dešava se prevelikom brzinom, mijenjajući pritom našu svakodnevicu. To naročit uticaj ima na generacije koje se rađaju i razvijaju u cyberkulturi, takozvane internet native generacije. Tehnologija mijenja način na koji posmatramo svijet, na koji se socijalizujemo, gradimo svoj identitet, poslujemo, opismenjujemo se, obrazujemo itd. Umreženo društvo, kreiranje online korisnika i tehnosocijalnost su još uvijek relativno mlade pojave i značajno ih je promišljati i istražiti. Tehnologije i umrežavanje mijenjaju i prirodu i način funkcionisanja medija, pojavu novih medija, način formiranja medijskog sadržaja. Samim tim redefiniše novinarstvo i pred njime postavlja nove zahtjeve. Klasični mediji više nego ikad imaju imperativ ispunjenja svoje edukativne funkcije, u kulturi gdje je sve usmjereno tako da nas zabavi, izmanipuliše i na nama zaradi.

2. Predmet istraživanja

Može se reći da je dominantan ali višeslojni predmet ovog istraživanja tehnologija kao agens promjene u životu u cyberkulturi. Višeslojan, jer se ovaj predmet istraživanja može istraživati sa više aspekata - sociološkog, psihološkog, antropološkog i komunikološkog.

Predmeti istraživanja su dakle različiti segmenti cyberkulture i umreženog društva kao i medija u ovakvoj kulturi.

Prvi predmet istraživanja je stvaranje cyber prostora, sa posebnim akcentom kako postojanje u cyber prostoru utiče na formiranje identiteta, ali i na ono što nazivamo dušom.

Umreženo društvo, u dijelu koji se odnosi na komunikacije i online umrežavanje, sa svojim pozitivnim i negativnim aspektima takođe je predmet istraživanja.

Uticao tehnologije na znanje, autentičnost, neposrednost i nove medije. Uticaj tehnologije na našu pismenost, na način na koji se oblikuju i konzumiraju medijski sadržaji kao i manipulativni potencijal novih medija, dovode do toga da klasični mediji, budući da su lakše kontrolisani, sistematičniji i sigurniji od novih medija, moraju preuzeti odgovornost i edukovati svoju publiku. Naša zbilja i naše okruženje je hipermedijsko. U takvoj zbilji mediji su ne samo klasični i novi mediji, mediji su i osobe, svaki uređaj ali i svaki tekst koji prenosi neku poruku je medij.

2.1. Operacionalno određenje predmeta istraživanja

Uslov: Podrazumijeva uslove u kojima dolazi do nastanka cyberkulture (razvoj tehnologije), umrežavanja društva (razvoj interneta), kao i uslove koji ovakva kultura i društvo kreiraju za medije koji u njima egzistiraju.

Subjekti: Subjekti su svi građani koji žive u cyberkulturi i umreženom društvu, zatim specifično „internet natives“ generacije, klasični i novi mediji, stvaraoci medijskog sadržaja, influenceri.

Motivi i interesi: Motivi i interesi korisnika tehnologije i društvenih mreža, o kojima često ni sami ne promišljaju, zatim motivi i interesi stvaralaca medijskih sadržaja, kako u klasičnim tako i u novim medijima, koji su često samo stvaranje profita kroz zabavu. Sami motivi i interesi za uopšte bavljenje ovom temom biće obrađeni kroz iznalaženje i prijedlog rješenja za posledice koje ima cyberkultura po formiranje ličnosti i socijalizaciju.

Aktivnosti: Aktivnosti koje su u predmetu istraživanja su sve one koje pojedinci poduzimaju u cyber prostoru te njihovo povezivanje sa aktivnostima i procesima u realnom prostoru. Sve aktivnosti online, kako konzumenata tako i influencera. Takođe, aktivnosti koje bi valjalo poduzeti u svrhu podizanja svijesti o posledicama života u cyberkulturi, kao što je medijsko opismenjavanje ali i opismenjavanje kroz medije.

Metode: Podrazumijevaju metode kojima tehnologija mijenja način na koji promišljamo i gradimo sebe, svijet oko sebe i odnose u njemu. Metode kojima se koriste mediji i influenceri u svrhu manipulacije. Metode kojima je moguće smanjiti negativan uticaj i poboljšati pismenost, autentičnost i duhovnost unutar prepoznate aktuelnosti- cyberkulture. Metode i tehnike korištene u ovom radu biće analiza sadržaja i intervju.

Efekti: Efekti tehnologije, interneta i medija na formiranje ličnosti, opismenjavanje, socijalizaciju, društvenu odgovornost, društvene slobode, širenje informacija i znanja itd. Ovi efekti su dvostrani i istraživanje će objektivno sagledati i pozitivne i negativne, a pokušaći i da za druge ponudi rješenja.

Vremensko određenje predmeta istraživanja: Obzirom da se istraživanje bavi cyberkulturom ono obuhvata period od razvoja tehnologije i interneta i njihovog prelaska od vojne, političke i poslovne upotrebe u svakodnevnu i široku upotrebu. Ova tema je aktuelna i u svom razvoju tako da je okvirno vremensko određenje od 80ih godina XX vijeka do danas.

Prostorno određenje predmeta istraživanja: Internet, koji umnogome definiše cyberkulturu i omogućava nastanak umreženog društva, globalna je svjetska mreža. Uzevši uz to u obzir i trend sveopšte globalizacije u kome živimo, prostorno je svuviše sužavati predmet.

Disciplinarno određenje predmeta istraživanja: Istraživanje je interdisciplinarno i bavi se predmetom koji nužno prepliće komunikologiju, psihologiju i sociologiju.

3. Naučni i društveni ciljevi istraživanja

3.1. Naučni ciljevi

Aktuelnost cyberkulture čini je predmetom brojnih istraživanja, kako u svijetu tako sve više i na našim prostorima. Cilj ovog rada je da istakne prevashodno u akademskim krugovima značaj

prepoznavanja kulture u kojoj živimo kao cyberkulture i da posluži kao doprinos već postojećem bogatom korpusu promišljanja cyberkulture.

Takođe, bitan naučni cilj ovog rada jeste da približi komunikologiju i psihologiju, naročito u domenu povezivanja medija i komunikacija sa identitetom ili sebstvom. Tehnologijom, cyber prostorom, društvenim mrežama i komunikacijama bavili su se strani autori kao što su Sherry Turkle, Manuel Castells, Douglas Grootius, čija će djela ovaj rad analizirati u cilju isticanja značaja proširenja komunikoloških istraživanja na upravo sfere kojima se oni bave.

Autori sa naših jezičkih prostora koji se bave sličnim istraživanjima i čija su dostignuća poslužila ovom radu su između ostalih i Sead Alić, Nenad Vertovšek, Divna Vuksanović i drugi.

3.1.1 Naučna deskripcija

Osnovni naučni cilj ovog istraživanja jeste opisati cyberkulturu, uslove njenog nastanka i razvoja i njene bitne karakteristike. Rad će opisati stvaranje umreženog društva unutar ovakve kulture, kao i stanje klasičnih i stvaranje novih medija. Rad će pokušati opisati način na koji cyberkultura utiče na društvene promjene kao i na formiranje individua koje to društvo sačinjavaju.

3.1.2. Naučna klasifikacija i tipologizacija

Nakon što se obavi deskripcija slijedi klasifikacija i tipologizacija. U ovom slučaju istraživanje će pokušati klasifikovati ponašanja u online i offline sferi, pronaći vezu između ova dva prostora. Nakon što opiše posledice ekspanzije tehnologije i umrežavanja, istraživanje će ih klasifikovati kao pozitivne i negativne, na osnovu kvalitativnog intervjua.

3.2. Društveni ciljevi istraživanja

Društveni cilj istraživanja je podizanje svijesti o prirodi kulture u kojoj živimo. „Čovjek koji nosi korektivne leće ubrzo će tijekom gledanja zaboraviti na njih.“¹ U našem slučaju korektivne leće su ekrani naših uređaja sa kojima smo srasli do te mjere da su, McLuhanovski rečeno postali naš produžetak. Cilj stoga nije otkloniti korektivne leće već osvijestiti činjenicu da ih imamo i upoznati javnost sa načinima na koje naša kultura i naše tehnologije utiču na to kako vidimo svijet oko sebe. Društveni cilj je podstaći na promišljanje o tome kako tehnologije utiču na nas i naše živote. Podstaći na preispitivanje sebe i svog ponašanja u virtualnom prostoru i analizu tog ponašanja. Kao i sve, tehnologija ima Janusov lik i na nama je kao korisnicima da je upotrijebimo na konstruktivan i zdrav način, a ovaj rad ima za cilj da iz naučnog i akademskog promišljanja prenese na šire korisnike spoznaje o opasnostima ali i mogućnostima upotrebe tehnologije i sveprisutne mreže.

4. Sistem hipoteza i indikatora

4.1. Generalna hipoteza

Cyberkultura je specifičan oblik kulture i realnosti u kojoj živimo, sa sebi svojstvenim kulturnim praksama i stilovima življenja, koji su tehnološki determinisani.

4.2. Posebne hipoteze

Posebna hipoteza 1: Internet i umrežavanje su rezultat tehnologiziranja društva.

Posebna hipoteza 2: Cyberkultura i cyberprostor na specifičan način utiču na formiranje ličnosti savremene individue.

Posebna hipoteza 3: Sve šire povezivanje kroz društvene mreže paradoksalno dovodi do otuđenja među ljudima.

Posebna hipoteza 4: Razvoj tehnologije i interneta redefinisali su bitne društvene paradigme.

Posebna hipoteza 5: Tehnokultura je kultura na daljinu.

¹ Groothuis Douglas (2003), „*Duša u kiberprostoru*“, STEPress, Zagreb, str.27

4.3. Indikatori

Posmatranje i promišljanje promjena u ponašanju savremenog čovjeka. Stvaranje online ličnosti i simultana prisutnost u nekoliko različitih prostora. Porast broja influensera i youtube-era koji zarađuju isključivo od poslova koje obavljaju online. Porast broja društvenih mreža i aplikacija. Postojeća literatura koja sa psihoanalitičkog, ekonomskog, marketinškog, komunikološkog i duhovnog aspekta analizira upotrebu tehnologije i cyber prostora. Stvaranje novih medijskih formi i prilagođavanje klasičnih medija novim formama.

5. Naučni pristup i metode istraživanja

Kao i većina društvenih istraživanja, ova Master teza će biti teorijsko-empirijskog karaktera. Teorijski dio biće dominantan i pokušaće da objasni i približi cyberkulturu i nove kulturne prakse koje su u njoj nastale, kao i njen uticaj na već postojeće kulturne prakse. Analiziraće razvoj interneta, teorijski približiti umreženo društvo kako ga vidi Castells, sa akcentom na umrežavanje u sferi kulture i komunikacija. Nakana je u Master tezi analizirati teorijski uticaj tehnologije i umrežavanja na znanje, pismenost, socijalizaciju, izgradnju sebstva i identiteta, sve kroz postojeću literaturu i povezivanje postojećih teorija i novonastalih praksi.

Takođe, u empirijskom dijelu istražiće se psihološki aspekt komunikacija i upotrebe mreža. Istražiće se korelacija između upotrebe tehnologije i mentalnog zdravlja i formiranja zdrave ličnosti.

5.1. Metoda posmatranja

Ovom metodom otpočinje svako istraživanje jer je nužno problem uočiti ne bi li se došlo do potrebe njegovog istraživanja. Metodom posmatranja uočene su specifičnosti u pojedinačnom i društvenom životu koje čine cyberkulturu posebnom vrstom kulture čiji nastanak i razvoj je nužno akademski istražiti i objasniti.

5.2 Metoda analize sadržaja

Nakon uočavanja problema pristupa se sakupljanju već postojeće literature – knjiga, članaka, istraživanja na temu problema i predmeta istraživanja, kao i prikupljanju svih znanja koja nam mogu pomoći da ih bolje razumijemo i objasnimo. Osim literature analiziraće se i rad pojedinih subjekata predmeta istraživanja.

5.3. Metoda ispitivanja

Metoda ispitivanja biće primijenjena kroz dvije tehnike intervjua. Kvalitativni intervju sa psihologom, doc. dr Mehmedom Đečevićem pomoći će nam da integrišemo kroz saznanja psihologije, socijalne psihologije i psihoterapije rasvijetlimo komunikološke hipoteze koje rad postavlja.

6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

6.1. Naučna opravdanost istraživanja

Naučna opravdanost ovog istraživanja proizlazi iz aktualnosti ove teme, koja dovodi u odnos cyberkulturu, umreženo društvo i medije. Aktualnost ovog problema čini svako istraživanje na ovu temu korisnim i opravdanim, posebno jer će istraživanje da poveže teorijska znanja, postojeća i ona do kojih se samim istraživanjem dođe, sa praksom života savremenih pojedinaca, naročito na prostoru navedenom kao obuhvaćenim istraživanjem. Takođe, opravdanost istraživanja leži i u povezivanju znanja psihologije sa potrebama komunikologije, mediologije, u svrhu zaštite i obogaćenja ljudskih života, kulturnih, duhovnih i mentalnih; jer su većina istraživanja koja se bave tehnologijama i mrežama u svrhu širenja znanja o manipulativnom potencijalu društvenih mreža, prikrivenog i online marketinga.

6.2 Društvena opravdanost istraživanja

Tehnologija, internet i mediji postali su sveto trojstvo života savremenog čovjeka, brzo i neprimijetno. Toliko smo duboko zagazili u način života koji nam nameće cyberkultura a da to nismo ni birali ni promislili, ni do kraja osvijestili. Gdje god postoji nepromišljenost ili neznanje,

postoji i opasnost od manipulacije ili pogrešne upotrebe. Stoga je ovo istraživanje opravdano time što neće pokušati da čovjeka udalji, distancira i izmjesti od cyberkulture u kojoj se nalazi, već da ga nakratko izvadi iz nje, pruži mu racionalan uvid u drastične promjene koje je ova kultura donijela i sugeriše kako da na najbolji način iskoristimo tehnologiju za lični i društveni razvoj i napredak.

7. Bitni kategorijalni pojmovi

Cyberkultura- skup tehnologija, materijalnih i intelektualnih, praksi, stavova, načina razmišljanja razvijanih zajedno sa rastom cyber prostora, gdje ljudi iz različitih mjesta, iz različitih kultura, različitim vrijednostima i navikama, komuniciraju i koegzistiraju.

Umreženo društvo- kako o njemu piše Castells u svojoj knjizi „Uspion umreženog društva“, sa akcentom na kulturu stvarne virtualnosti, elektroničku komunikaciju, kraj masovne publike i uspon interaktivnih mreža.

Mediji- potječu od latinske riječi medium – posrednik, nešto između. Medij je kanal za posredovanje informacija od komunikatora do recipijenta.²

Cyber prostor- „prostor“ u kojemu se obavlja komunikacija što je omogućuje računalo, odnosno sučeljavanje digitalnih binarnih jedinica podataka i ljudske svijesti- ili silikona i duše.³

Društvene mreže- odnose se na koje su obično manje integrisane i koherentne od društvenih mreža u realnosti koje se i fizički okupljaju obično oko zajedničkih interesovanja, aktivnosti, posla i sl.

Tehnosocijalnost- društvenost ostvarena putem tehnologije i obilježena tehnologijom

Influenceri- bitno je naglasiti da se u ovom radu pod pojmom influenceri (eng. *influence* – uticaj) podrazumijevaju pojedinci koji imaju veliki broj pratitelja na nekoj od društvenih mreža na koje direktno utiču svojom pisanom ili rečenom riječju i slikom. Influenceri u ovom radu obuhvataju blogere, vlogere, youtube-ere i instagramere.

² Tucaković, Šemso (2004), „Leksikon mas-medija“, Sarajevo, str. 122

³ Groothuis, Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str. 15

„Ja sam prilično spor i tehnološki jednostavan kiborg (a sasvim je moguće da ste i vi takvi) koji si pokušava osvijestiti i razaznati što je tipično ljudsko a što odljuđuje i shvatiti smisao svega toga prije nego što zahtjevi brzoga tehnološkog razvoja i dnevnopolitički zahtjevi progutaju etička, filozofska i teološka pitanja o tome mediju.“

Douglas Groothuis

II Cyberkultura

„A komunikacija odlučno oblikuje kulturu jer, kao što Postman piše, "mi ne vidimo stvarnost ... kakva 'ona' jest, već u ovisnosti o našim jezicima. I naši jezici su naši mediji. Naši mediji su naše metafore. Naše metafore stvaraju sadržaj naše kulture." Budući da je kultura posredovana komunikacijom i zbiva se kroz nju, same kulture, tj. naši povijesno proizvedeni sustavi vjerovanja i pravila, temeljito se mijenjaju i sve će se više mijenjati, pod utjecajem novoga tehnološkog sustava.“⁴

1. Pojam i nastanak cyberkulture

Pojam cyberkulture odavno je već postao dio svakodnevnog govora ali i naučnih istraživanja. S' obzirom na njegovu kompleksnu istoriju i poprilično dug razvoj, potrebno je prije svega definisati pojmove „cyber“ ali i sam pojam „kultura“.

Prefiks „cyber“ koji je kasnije srastao uz mnoge druge pojmove i definisao njihov dalji razvoj (poput cyber terorizma, cyber prostora, cyber seksa i sl.), nastao je zapravo 1948. godine djelom Norberta Wienera „Kibernetika ili upravljanje i komunikacija u živom biću i mašini“.

Naravno, kao i mnoštvo drugih pojmova i ovaj ima svoje korijene u grčkom jeziku, tačnije riječi κυβερνήτης koja zapravo znači upravljanje.

„Drugi relevantan izvor i upotreba termina dolazi iz engleskog jezika - od Williama Gibsona i romana Neuromanser iz 1984. godine.“⁵

Što se tiče samog pojma kulture broj definicija ovisi i od samog predmeta istraživanja ali definicija najprikladnija za ovaj predmet istraživanja jeste „Skladna sinteza čovjekova povijesnog stvaralaštva

⁴ Postman (1985), navedeno u Castells Manuel (2000), „Uspon umreženog društva“, Golden Marketing, Zagreb, str. 357

⁵ Ristić i Marinković Dušan, „Kiber prostor kao dispozitiv društvenosti“, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, online

u nekom društvu koja obuhvaća njegovo znanstveno, filozofsko, književno i umjetničko umijeće, osjetilnost i iskustvo.“⁶

Već spomenuti Norbert Wiener je upravo zahvaljujući svojim teorijama i razvojem nauke pod nazivom kibernetika možda i najzaslužniji za razvoj svega što danas zovemo cyber prostor odnosno cyberkultura. Ono što zapravo predstavlja osnovu njegove teorije jeste povezanost komunikacije, ljudskog djelovanja i tehnologije. Iako je, posmatrano sa ove tačke gledišta njegovo razmišljanje ponegdje suviše naivno, može se reći kako su osnovni postulati i danas ostali isti. To se prije svega odnosi na povezivanje čovjeka i tehnologije, te doprinos tehnologije razvoju čovječanstva. Međutim, danas se u cyberkulturi ostvaruje ono čega se možda i sam Wiener najviše pribojavao, a to je zapravo postepeno preuzimanje i nadmoć tehnologije nad čovjekom.

Cyberkulturu danas definiše mnogo stvari. Prije svega ona sadrži „*skup tehnologija, materijalnih i intelektualnih praksi, stavova, načina razmišljanja razvijanih zajedno sa rastom cyber prostora, gdje ljudi iz različitih mjesta, iz različitih kultura, različitim vrijednostima i navikama, komuniciraju i koegzistiraju.*“⁷ Cyberkultura zapravo je realizovala u svojoj punini ideju Marshalla McLuhana o uspostavljanju tzv. „globalnog sela“, gdje će ljudi biti nikad bliži jedni drugima. Da li je to zaista tako i da li su ljudi zaista iskoristili potencijal cyber prostora za anuliranje distance, prostorne, mentalne i duhovne, ili su ipak sve dalji i kako Turkle-ova kaže „alone together“, jedna je od tema koje će rad u nastavku istražiti. Sa aspekta komunikologije i informacije „globalno selo“ pretpostavlja zapravo brisanje granica između lokalnih i globalnih događaja te su oni „u stalnom dijalektičkom odnosu, preklapaju se iz jednog stanja u drugo, čas bivaju lokalni, čas globalni.“⁸

Ono što se može pretpostaviti iz do sada navedenog, jeste da je cyberkultura u svojim počecima bila ograničena na one koji su bili tehnološki opremljeni, a takvi su bili rijetki. Cyberkultura nikako nije bila dominantna i mainstream, već subkultura. Naime, razvoj tehnologije naročito 50-ih, 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, bio je predmet interesovanja samo male grupe naučnika i privilegovanih pojedinaca obično članova raznih elitnih skupina. Tek krajem osamdesetih i početkom devedesetih, možemo govoriti o omasovljenju tehnologije naročito u smislu pojave interneta i World Wide Weba

⁶ <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=21186>

⁷ Gloria Gómez-Diago, *Cyberspace and Cyberculture*, King Juan Carlos University, str. 3, online “Cyberculture comprises a set of technologies, material and intellectual, practices, attitudes, modes of thought and values developed along with the growth of cyberspace, a non place where people from several places, with pretty different cultures, values of all sorts and habits, coexist and communicate.”

⁸ Fejzić Fahira (2007), “Uvod u teoriju informacija”, Promocult, Sarajevo, str. 199

koji se zapravo počinje fokusirati na korisnike. Generalno, pojam cyberkulture ne možemo striktno vezati za pojavu interneta iako se danas pojam interneta i cybera često izjednačavaju. Njegova istorija veže se za prapočetke ove globalne mreže i razvijala se kroz razne forme koje su iznjedrile mnoge fenomene poput cyberpunka i subkulture hakera o čemu će biti govora u daljem dijelu rada. Hakeri su znatno doprinijeli razvoju cyberkulture u njenim prapočecima 50-ih godina 20. stoljeća. Naziv „haker“ međutim, nužno je naglasiti, nije imao istu konotaciju kao danas.

Period „hakera“ zapravo podrazumijeva rani period cyberkulture koja se počinje javljati prvenstveno među populacijom od koje se u tom periodu očekivalo najviše, da mijenjaju svijet. Naravno, riječ je o studentima. Period pedesetih godina predstavlja vrijeme kada nije baš mnogo ljudi imalo tu privilegiju da vidi, a kamoli da upravlja kompjuterom, tim novim čudom tehnologije. Prvi srećnici su bili svakako studenti prestižnog MIT-a (Massachusetts Institute of Technology). Jedan od njih je i Pete Samson, poznati američki naučnik i jedan od „krivaca“ za nastajanje TX-0 programa koji je posebno bitan za kasniji razvoj cyberkulture.

„MIT, čijim hodnicima je lutao u dva ujutru, tražeći nešto interesantno i gdje bi zaista i otkrivao nešto što bi ga uvuklo duboko u novu formu kreativnog procesa i novog životnog stila i što bi ga postavilo na čelo društva kakvim su ga zamišljali samo nekolicina pisaca naučne fantastike. Otkrio bi kompjuter sa kojim je mogao da se igra.“⁹ Dakle, u samim počecima, cyberkultura smatrala se više kao poseban stil života, nešto rezervisano za nekoliko „čudaka“ koji se bave mašinama.

Upravo je Samson i nekoliko pojedinaca okupljenih pod nazivom organizacije „Tech Railroad Model Club“ stvaranjem programa TX-0 najavio spajanje čovjeka i ljudskog djelovanja sa mašinama i kompjuterskom tehnologijom. Bio je to početak subkulture hakera iz kojih se ubrzo razvija cyberkultura, prvenstveno kroz književni pokret - cyberpunk.

Subkultura hakera sedamdesetih i osamdesetih godina postaje strahovito popularna, i doprinosi sve bržem razvoju tehnologije. Hakeri su se trudili što više približiti ljude mašinama, bili su očarani tehnološkim mogućnostima koje su pred ljudskom vrstom.

⁹ Steven Levy (1984), „Hackers – Heroes of the computer revolution“, Dell Publishing, New York, prevod autorke T.K.

“MIT, where he would wander the hallways at two o'clock in the morning, looking for something interesting, and where he would indeed discover something that would help draw him deeply into a new form of creative process, and a new life-style, and would put him into the forefront of a society envisioned only by a few science-fiction writers of mild disrepute. He would discover a computer that he could play with.”

Iako se pojam hakera u posljednje vrijeme dovodi u negativan kontekst (prevažodno zbog činjenice da su hakeri često prelazili granice dozvoljenog i počeli ometati rad bankarskog sektora ali i vlada) ne može se ignorisati njihov trud i zalaganje da kompjutersku tehnologiju, do tada rezervisana za manjine, približe društvu. To se razvojem interneta sredinom devedesetih godina u potpunosti i ostvarilo.

Analizirajući ovaj period razvoja tehnologije i kulture, možemo pomisliti kako se cyberkultura od pedesetih godina razvijala u cilju da ljudskom rodu olakša život i ponudi mu more novih mogućnosti. Uprkos tome, narativ i viđenje cyberkulture počelo se mijenjati početkom 21. vijeka razvojem novih tehnoloških i tehničkih dostignuća. Ono što je počelo kao borba hakera za što veću upotrebu mašina i olakšavanje života ljudima, pretvorilo se postepeno u masovnu eksploataciju ljudskih života i gubljenje identiteta u virtuelnom svijetu.

„Tehnologija nas udaljava od autentičnosti iskustva i rješava nas sposobnosti da razdvojimo i osjetimo autentičnost. Svijet bez autentičnog iskustva, svijet simulacije, vodi do manipulacije.“¹⁰

Prema mnogim znanstvenicima, internet pripada području digitalnih medija. Naučne intencije i stvaralaštvo nakon završetka Drugog svjetskog rata, težile su ka ostvarenju tog dugo zamišljanog projekta - da svi ljudi na svijetu, ili bar većina, budu povezani putem jedne globalne mreže. Sama istorija interneta veže se za šezdesete godine prošlog vijeka i Sjedinjene Američke Države. Njegova prva namjena ali i sistem po kojem je djelovao, nikako nisu bili namijenjeni za širu upotrebu. Štaviše, za njegovo postojanje znao je zaista mali broj ljudi, a shematski prikaz prvog „sistema“ internetske mreže dovoljno govori o (ne)jednostavnosti i ograničenosti te preteče današnjeg interneta.

1.1 Razvoj Interneta

Početak onoga što možemo nazvati temeljem današnjeg interneta jeste ARPANET (Advanced Research Projects Agency), nastao 1969. godine. Njegova namjena bila je prije svega razmjena informacija među naučnicima koji su bili bliski vojnim krugovima u to vrijeme. Sama mreža u tom

¹⁰ Jakub Maček (2003), “Defining Cyberculture”, researchgate.net , str. 18

periodu nije bila pretjerano velika, spojena su dva računara koja su se nalazila na istočnoj odnosno na zapadnoj obali SAD-a. Kasnije su se na taj broj dodala još dva računara s tim da tu po prvi put direktno učestvuje i Ministarstvo odbrane Sjedinjenih Američkih Država.

Od samih početaka, mreža je bila pod kontrolom države odnosno u ovom slučaju vojske što je svakako onemogućavalo širenje ovog dostignuća do običnog građanstva. Omasovljenje ove mreže kreće 70-ih i naročito 80-ih godina kada sve više ljudi biva na nju povezano. Tačnije, „1984. godine američki istraživači Nacionalne zaklade za znanost (NSF, engl. National Science Foundation) započeli su s izgradnjom nasljednika ARPANET-a koji bi omogućio brzi prijenos podataka preko mreže te bio pristupačan svim Sveučilištima, istraživačkim laboratorijima, knjižnicama i muzejima“

¹¹ Naravno, razvoj interneta i njegovih preteča neraskidivo i istovremeno je pratio i razvoj tehnologije odnosno generacija kompjutera bez čijeg razvoja ova mreža ne bi mogla biti iskorišćena u svojim punim kapacitetima.

Stvaranje cyber svijeta u pravom smislu te riječi možemo pripisati razvoju World Wide Web-a koji je nastao devedesetih godina 20. vijeka. Naime, najveći problem dotadašnjih mreža jeste bio nedostatak kapaciteta. „Na internet je 1991. godine u svijetu bilo priključeno 367 000 kompjutera, a već 1997. 19.500.000.“¹²

Zbog sve većeg broja korisnika i potrebe za proširenjem kapaciteta, ali i samih kretanja na tržištu s' obzirom na to da je cijena računara bila znatno niža u odnosu na prethodne decenije, 1991. godine nastaje WWW koji zapravo postaje najpoznatiji i najviše korišćeni dio Interneta. Tim Berners-Lee, osnivač World Wide Weba, objasnio je i njegovu suštinu i pravu definiciju „*Web je zamišljeni prostor informacija. Na netu možete naći računala – na webu možete naći dokumente, zvukove, videosadržaje, ... informacije. Na netu, veze čine kablovi između računara – na webu veze čine tekstualne poveznice. Web postoji zbog programa koji komuniciraju između umreženih računara. Weba ne bi bilo da nije neta. Webu je net koristan jer su ljudi zainteresirani za informacije (a da ne spominjemo interes za znanjem i mudrošću), ali ne žele znati i naučiti o računarima i kablovima.*“¹³

¹¹ <https://element.hr/artikli/file/1259/izrada-web-stranica/12391>

¹² Nuhić Muhamed (2000), „Komuniciranje od pečinskog crteža do interneta“, FPN Sarajevo, str. 231

¹³ Making Internet History (From a simple 300-mile transmission to a global network in cyberspace), Ricco Villanueva Siasoco, <http://www.infoplease.com/spot/99internet1.html>, Prevod autorke TK “The Web is an abstract (imaginary) space of information. On the Net, you find computers—on the Web, you find documents, sounds, videos, . . . information. On the Net, the connections are cables between computers; on the Web,

Razvoj interneta je dio moderne istorije, naše savremenosti, on je već dovoljno i u akademskim kurgovima istražen i analiziran i nije predmet ovog rada. Ono što jeste predmet interesovanja ovog rada jeste činjenica da se od samih početaka njegovog razvoja 1969. godine, pa sve do masovne upotrebe krajem osamdesetih i početkom devedesetih, uporedo stvara jedna potpuno nova generacija koja će kasnije dati prve obrise onoga što danas zovemo cyberkultura. Temeljan pojam u cyberkulturi jeste cyber prostor. Može se reći kako cyber prostor kao pojam dolazi na scenu tek od sredine osamdesetih godina, tačnije nakon izlaska djela „Neuromancer“ autora Williama Gibsona koji za cyber prostor kaže sljedeće: „Cyberprostor. Saglasna halucinacija doživljavana svakodnevno od strane biliona operatera, u svakoj naciji, od strane djece podučavane matematici... Grafička prezentacija podataka apstrahovanih iz memorijskih jedinica svih računara u ljudskom sistemu. Nezamisliva kompleksnost. Svjetlosne linije postrojene u neprostoru uma, konstelacije podataka. Kao svjetlost gradova.“¹⁴

Razvojem interneta, a kasnije i mnogih drugih digitalnih medija kojima je internet osnova, cyberkultura počinje dobijati i negativnu konotaciju i sve se više počinje vezati za obezglavljeno društvo uronjeno u tehnološke inovacije iz kojih se realnost teško nazire ili biva u potpunosti zamaskirana virtuelnim svijetom.

1.2 Koncepti cyberkulture

Cyberkultura imala je različite periode razvoja i uticaja kako na društvo tako i na pojedinca. Karakteristika koja je krasila nastanak ove drugačije kulture, svakako jeste povezivanje ljudi i stvaranje prostora koji neće biti omeđen granicama. Ipak, kako je vrijeme odmicalo, tehnologija napredovala, tako se i cyberkultura počela pretvarati u zamršeni odnos između realnosti i virtuelnog

connections are hypertext links. The Web exists because of programs which communicate between computers on the Net. The Web could not be without the Net. The Web made the net useful because people are really interested in information (not to mention knowledge and wisdom!) and don't really want to have know about computers and cables."

¹⁴ <https://www.goodreads.com/quotes/14638-cyberspace-a-consensual-hallucination-experienced-daily-by-billions-of-legitimate>

“Cyberspace. A consensual hallucination experienced daily by billions of legitimate operators, in every nation, by children being taught mathematical concepts... A graphic representation of data abstracted from banks of every computer in the human system. Unthinkable complexity. Lines of light ranged in the nonspace of the mind, clusters and constellations of data. Like city lights, receding...” (Prevod autorke T.K.)

svijeta. Povezivanje koje su sa velikom euforijom dočekali kako naučnici i teoretičari tako i društvo u cjelini, počinje polako gubiti na značaju.

Profesor na Masarykovom univerzitetu u Češkoj, Jakub Maček, u svom radu pod nazivom „Definisanje cyber kulture“ pravi razliku između tzv. četiri koncepta cyber kulture koji se razlikuju zavisno od toga na što se odnose i koji im je fokus djelovanja. Tako možemo razlikovati:

- Utopijski koncept cyberkulture
- Informacioni koncept cyberkulture
- Antropološki koncept cyberkulture
- Epistemološki koncept cyberkulture

S' obzirom na temu ovog rada, koja je više usmjerena na uticaj cyberkulture na pojedinca, njegovo ponašanje i ličnost, posebno su važni za analizu antropološki i epistemološki koncepti cyberkulture.

1.2.1 Antropološki koncept cyberkulture

S' obzirom na to kako je definisan ovaj koncept, može se zaključiti kako je njegova usmjerenost okrenuta isključivo prema oblicima ljudskog djelovanja. Ključno djelo za ovaj koncept svakako jeste rad Artura Escobara , antropologa koji se bavio temom cyberkulture kroz svoju knjigu „Welcome to Cyberia: Notes on the Anthropology of Cyberculture.“. Kroz ovo djelo, autor nastoji dati jedan izrazito kritički ton spram razvoja tehnologije uvidjeviši prije svega da, kako navodi, „tehnologija svojim razvojem dovodi do rađanja novih društvenih i kulturnih situacija“.¹⁵

Cyberkultura je nažalost uslijed tehnološkog buma posljednjih 30 godina u potpunosti zanemarila razvoj čovjeka i počela ga je pretvarati u potrošača, pa i sam proizvod. Zbog toga Escobar u svome radu navodi kako je „cyber kultura definisana svojim odnosom prema kompjuterima i informacionim tehnologijama koje uvode tehnosocijalnost.“¹⁶

¹⁵ Jakub Maček (2003), “Defining Cyberculture”, researchgate.net , str. 4

¹⁶ Jakub Maček (2003), “Defining Cyberculture”, researchgate.net , str. 18

Tehnosocijalnost je zapravo i ključni pojam antropološkog poimanja cyberkulture. Između ostalog, „ona podrazumijeva osobu koja je otvorenija za online razgovore ili čak glasovne poruke nego za razgovore sa ljudima uživo“¹⁷

Hladnoća, gubitak identiteta i otuđenost „Cyberia“ prostora može se vrlo lako porediti sa hladnoćom i zatvorenošću onog dijela zemaljske kugle koji je na engleskom govornom području poznat kao „Siberia“ a mi ga prevodimo kao Sibir. Upravo takav svijet jeste naša današnja realnost, oblikovana virtualnošću koja čovjekovu inteligenciju otupljuje i svaki plod njegovog djelovanja uranja u lažnu, virtuelnu pozadinu.

1.2.2 Epistemološki koncept cyberkulture

Ovaj koncept cyberkulture pravi osnovnu razliku između cyberkulture i novih medija. Za epistemološko shvatanje problema, jedan od najvažnijih autora jeste Lev Manovich, profesor na Univerzitetu u New Yorku. Za njega „cyberkultura podrazumijeva proučavanje različitih društvenih fenomena povezanih sa internetom i drugim oblicima mrežnih komunikacija. Ono što spada u cyberkulturu jesu online zajednice, online multiplayer igre, pitanje online identiteta (...) Cyberkultura fokusirana je na sve što se tiče društvenosti i umrežavanja, dok su novi mediji usmjereni na kulturološke i računarske komponente.“¹⁸

Svakako da ova dva koncepta nude i dva različita poimanja cyberkulture. Međutim ono što ih povezuje jeste činjenica da se oba koncepta temelje na tezi da cyberkultura ima uticaja na promjenu percepcije čovjekovog djelovanja kao pojedinca. Takođe, tu je neminovno i pitanje identiteta u virtuelnom svijetu na koje oba modela obraćaju pažnju ali ga definišu drugačije. Oba koncepta takođe analiziraju i značaj tehnologije kao i njenu ulogu u eri virtuelne realnosti kako to mnogi teoretičari vole reći.

Novi mediji igraju veliku ulogu u današnjem shvatanju cyberkulture kao i cyber prostora. Zamjenivši klasične medije i oblike informiranja, novi mediji uveli su revoluciju u živote ljudi, omogućili su im cijeli svijet u jednom kliku, pojednostavljeno rečeno. Međutim, kako to obično biva, uz svako društveno korisno iskustvo dolazi i ono manje poželjno, a ono je danas, ili se bar tako

¹⁷ <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=technosocial>

¹⁸ Manovich (2003), nav. djelo, str. 16

čini, dominantnije nego ikad. O negativnom uticaju tehnologije na živote i odnose među ljudima govorili su zaista mnogi teoretičari, između ostalih i Walter Benjamin koji „već početkom 20. stoljeća predviđa da će tehnika promijeniti odnose u kulturi i da će se prilagođavati novim, nadolazećim medijima“.¹⁹

„Pitanje novih medija nije samo tehničko pitanje. To je pitanje naše misaone strukture“²⁰ Upravo zbog navedenog kauzalnog odnosa treća cjelina ovoga Master rada biće posvećena novim medijima ali i klasičim u kontekstu cyberkulture. Svakako da promjena u do tada poznatoj kulturi dolazi nastankom i razvijanjem cyber prostora gdje se kreirao jedan potpuno alternativni svijet koji polako ali sigurno preuzima dominantni položaj u odnosu na naša dosadašnja iskustva.

Kako razvoj tehnologije tako i sadržaj koji se preko nje nastanjuje i širi u cyberprostoru postaju sve više dio jednog većeg procesa koji, nažalost, za cilj ima samo jednu stvar a to je profit. Upotreba tehnologije i društvenih mreža za zabavu i profit biće tema obrađivana u nekoliko poglavlja rada. „Svaki onaj koji dolazi u dodir sa robom, novcem, kapitalom vrlo dobro zna da kapitalistički svijet i njegovu robnu svijest naprosto nije moguće zamisliti bez tehnike, tehničkog i tehnifikacije kao pokretne energije i simbola savremenog kapitalističkoga svijeta i građanskoga društva“²¹

Tehnologija, internet i njima kreiran cyber prostor sačinjavaju cyberkulturu današnjice koja se zasniva na robnom, virtuelnom i simulaciji. U takvoj konstalaciji odnosa mjesto i vrijeme bivaju u potpunosti zamijenjeni univerzalnim virtuelnim prostorom koji ne poznaje granice i vremenske zone ali koji u isto vrijeme definiše svoja pravila koja ljudi slijepo počinju pratiti nauštrb svog identita i međuljudskih odnosa. Kako piše Castells, „*prostor tokova i bezvremensko vrijeme materijalne su osnove nove kulture koja transcendira i uključuje raznolikost povijesno prenošenih sustava prikazivanja: kultura stvarne virtualnosti u kojoj je ono što se pričinja postalo uvjerenje s kojim se nesto čini.*“²²

¹⁹ Emina Kečo – Isaković (2003), „Izazovi mas-medija“, TKD Šahinpašić, Sarajevo, str. 82

²⁰ Isto, str. 193

²¹ Stjepan Šimić (2005), „Egzistencija kao roba“, DES, Sarajevo, str. 307

²² Castells Manuel (2000), „Uspon umreženog društva“, Golden Marketing, Zagreb, str. 402

2. Cyber prostor

Vrijeme i prostor u sociološkom smislu su relativni pojmovi. Od kada je svijet globalizovan i umrežen, putem saobraćaja, industrije, tehnologije, interneta, kategorija prostora je promijenila svoj značaj. Mijenja se naš odnos prema prostoru i način na koji u njemu funkcionišemo. Ono što je u cyberkulturi novo jeste da tehnologija i internet dodatno relativizuju prostor dodajući mu potpuno novu dimenziju – cyber prostor. Radi se o dimenziji koja je virtuelna, ali u kojoj se nalazi sve više sadržaja naših života, poslovnih i privatnih. Da je riječ o prostoru koji postoji i nezavisno od naših uređaja, govori činjenica da ukoliko imate profil na nekoj aplikaciji, možete mu pristupiti sa bilo kod uređaja prostim ukucavanjem vaših šifri. Ukoliko niste „ulogovani“ u vaš facebook profil, on ipak negdje postoji jer mu u svakom trenutku možete pristupiti sa bilo čijeg telefona, kompjutera, lap topa. Gdje se nalazi vaš facebook profil dok ga vi klikom ne otvorine na vašem ekranu?

Apple je 2011. godine pokrenuo uslugu iCloud. Ukoliko na wikipediji pretražite iCloud naći ćete da je to usluga „koja omogućava korisnicima pohranjivanje podataka kao što su dokumenti, fotografije i muzika na udaljene servere za preuzimanje na iOS, macOS ili Windows uređaje, za dijeljenje i slanje podataka drugim korisnicima te za upravljanje njihovim Apple uređajima ako su izgubljeni ili ukradeni.“²³ Udaljeni serveri (remote servers) su u ovom slučaju cyber prostor u kome se nalaze naši podaci, a kojim pristupamo kroz portale (elektronske uređaje) svojim šiframa. Osim što tom neopipljivom, neuhvatljivom a sveprisutnom cyber prostoru prepuštamo sve veći dio svojih podataka i intime, i sami sve više vremena provodimo u njemu. „Cyberprostor je „prostor“ u kojemu se obavlja komunikacija što je omogućuje računalo, odnosno sučeljavanje digitalnih binarnih jedinica podataka i ljudske svijesti- ili silikona i duše.“²⁴

Nekada je vrijeme provedeno u cyber prostoru ili „online“ bilo izolovano i ograničeno, iziskivalo je da sjednemo za svoj kompjuter i da se posvetimo poslu ili socijalizaciji koju vršimo online. Napredak tehnologije omogućio je da nam portali za ulazak u cyberprostor budu uvijek pri ruci pomoću naših pametnih telefona i bežičnog interneta. Turkleova primjećuje „Pomjerali smo se sa multitaskinga na multitiživljenje. Do nedavno osoba je morala da sjedi ispred kompjuterskog ekrana

²³ <https://en.wikipedia.org/wiki/iCloud>“ iCloud enables users to store data such as documents, photos, and music on remote servers for download to iOS, macOS or Windows devices, to share and send data to other users, and to manage their Apple devices if lost or stolen.“

²⁴ Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str. 15

da bi ušla u cyber prostor. Ovo je značilo da je prelaz bio namjeran i sveden na vrijeme koje je moglo biti provedeno za kompjuterom. Sada, sa mobilnim telefonima kao portalom, čovjek se kreće iz realnog u virtuelno fluidno i u pokretu.²⁵ Ovo utiče na način na koji živimo, ali i način na koji se socijalizujemo i formiramo. Upravo time će se rad u nastavku i baviti. No za sada, ne ulazeći previše u detalje, još nešto o specifičnosti cyber prostora i života u njemu. Postojanje cyber prostora i naša „prisutnost“ u njemu može biti višestruko praktično i korisno za nas. Cyber prostor ima potencijal akumulisanja znanja i formiranja vještačke inteligencije, prostor oslobođen autokratije koji nudi glas svima. On nudi obećanje nove demokratije i umrežavanja na svjetskom nivou. O svemu tome i šire će biti više riječi u daljim poglavljima ovog rada. No, kako ističe Groothuis, „pozitivni su učinci obično odmah vidljivi, inače se nova tehnologija ne bi mogla tržišno iskoristiti.“²⁶ Ono za šta se istraživanje u ovom dijelu zanima jeste koji su to aspekti manje očigledni, a mogu imati potencijalno negativne učinke. Koji su to rizici koje cyber prostor nosi?

„Virtualni svijet može biti virtualan samo dotle dokle ga možemo suprotstaviti stvarnome (usidrenom) svijetu.“²⁷

„Sada, sa mobilnim uređajima, kretanje kroz realno i virtualno se ubrzalo do mjere potpunog miksa ova dva života. Brzo kretanje pretvara se u kontinuirano koprিসustvo u oba svijeta. Čak i jednostavni mobilni telefon nas dovodi u svijet kontinuirane podijeljene pažnje. Mobilna tehnologija učinila je da jedni druge stavljamo na čekanje. Naši razgovori licem u lice su redovno prekidani pozivima i porukama. U vremenu tradicionalne pošte bilo bi nezamislivo da kolega čita svoje pismo u sred sastanka. U novonastalim uslovima zanemarivanje prisutnih da bi se odgovorilo na poziv ili poruku postalo je skoro pa norma.“²⁸

²⁵ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str.160 „ We have moved from multitasking to multi-lifing. Until recently, one had to sit in front of a computer screen to enter virtual space. This meant that the passage through the looking glass was deliberate and bounded by the time you could spend in front of a computer. Now, with a mobile device as portal, one moves into the virtual with fluidity and on the go.“ (Prevod autorke T.K.)

²⁶ Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str.65

²⁷ Michael Heim, The Methaphysics of Virtual Reality (New York: Oxford University Press 1993), str. 133. (Navedeno u: Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“)

²⁸ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str.161 “ But now, with mobile technology, cycling through has accelerated into the mash-up of a life mix. Rapid cycling stabilizes into a sense of continual copresence. Even a simple cell phone brings us into the world of continual partial attention. Mobile technology has made each of us “pauseable.” Our face-to-face conversations are routinely interrupted by incoming calls and text messages. In the world of paper mail, it was unacceptable for a colleague to read his or her correspondence during a meeting. In the new etiquette, turning away from those in front of you to answer a mobile phone or respond to a text has become close to the norm.” (Prevod autorke T.K.)

Kada nešto postane norma u društvu ono se u jednom trenutku neminovno prestane preispitivati. Ne samo da ne razmišljamo o tome kakve posledice po nas ima ovaj život u dvije sfere, već to ni ne primjećujemo. Međutim, život online utiče na naš život offline i vice versa. Život online, pokazaće Turkle-ova, sve više mijenja način na koji se socijalizujemo, ali i prije toga, način na koji gradimo svoj identitet. Živjeti u određenom prostoru znači biti pod njegovim uticajem, pa živjeti u cyber prostoru dovodi čovjeka pred nove izazove. „Kada Thoreau promislija “gdje živim i za šta živim?” on povezuje lokaciju i vrijednosti. Gdje živimo ne mijenja samo *kako* živimo već i utječe na to kakvi postajemo. Tehnologija nam sada nudi život na ekranima. Kakve vrijednosti proizlaze iz ove lokacije? Uronjeni u simulaciju, gdje zapravo živimo i za šta?“²⁹

Život u cyber prostoru, uporedo sa životom u realnom prostoru, podrazumijeva i brojne pritiske, ali i nove mogućnosti. Online možemo biti nešto što offline ne možemo. Možda je upravo to ono što vuče milijarde ljudi širom svijeta da postaju članovi društvenih mreža stvaranjem svojih virtuelnih profila i online persona. Osim što podrazumijeva igru identitetom, ovakav život podrazumijeva i konstantnu dostupnost u oba svijeta i umijeće multitaskinga.

Multitasking je postao ključna vještina XXIog vijeka, obilježenog dromologijom.³⁰ Međutim, „kada psiholozi izučavaju multitasking, ne nalaze to kao uslovom za poboljšanu efikasnost. Radije, multitaskeri ne rade dobro niti jednu stvar koju rade. I Erih From je govoreći o savladavanju umijeća ljubavi navodio nekoliko za to neophodnih uslova. Između ostalih to su disciplina, koncentracija i strpljenje. Tu From zaključuje da je „koncentracija rjeđa čak i od samodiscipline. Naprotiv, naša kultura vodi rastresenom i razlivenom načinu života koji jedva da igdje ima premca. Ti radiš mnogo stvari odjednom: čitaš, slušaš radio, razgovaraš, pušiš, jedeš, Ti si potrošač sa otvorenim ustima, željan i spreman da proguta sve – slike, tečnost, znanje.(...) Ono što je dobro za mašine, mora biti dobro i za čovjeka – to je logika. Moderni čovjek misli da nešto gubi – vrijeme – kada ne radi brzo; ipak, on ne zna šta da uradi sa ušteđenim vremenom – sem da ga ubija.“³¹ Ali multitasking stvara dobar osjećaj jer ga tijelo nagrađuje neurohemikalijama koji izazivaju dobar osjećaj. Taj osjećaj

²⁹ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 277 „When Thoreau considered “where I live and what I live for,” he tied together location and values. Where we live doesn’t just change how we live; it informs who we become. Most recently, technology promises us lives on the screen. What values, Thoreau would ask, follow from this new location? Immersed in simulation, where do we live, and what do we live for?“ (Prevod autorke T.K.)

³⁰ Dromologija je koncept kojim Virilio ukazuje na to da presudnu ulogu u modernom svijetu ima brzina

³¹ Erih From (1956), „Umijeće ljubavi“, Nova Knjiga, Podgorica, str. 108 i 109.

zavarava one koji izvršavaju multitasking da su ekstra produktivni.“³² Da li je moguće da prisutni u oba prostora, nismo zapravo prisutni nigdje? Dok sjedimo u kafićima sa telefonima u rukama i listamo Facebook, gdje smo mi zapravo? Dok sjedimo sa prijateljima u holu fakulteta čiji smo student u ranim 20im, u strahu čekajući ispit, a otvaramo svoj profil na Secon Life-u gdje smo atraktivna cura u 30im spremna da se upusti u cyberavanturu, ko smo zapravo?

Gdje se mogu povući granice između stvarnog i virtuelnog i da li je to uopšte moguće? Ovo su pitanja kojima će se rad u nastavku baviti, nakon što je ustanovljen cyber prostor kao specifičan virtuelni prostor u kome savremeni čovjek provodi sve više vremena, u kome bivstvuje jednako i simultano kao i u realnom, te koji ga stoga sve više i određuje. Kastels najavljuje odgovor postavivši ga u kulturološki okvir : „Stoga, ono sto je povijesno spečificno za novi komunikacijski sustav, organiziran oko elektroničke integracije svih načina komunikacijskih oblika, od tipografskog do multisenzornog, nije njegovo poticanje virtualne stvarnosti nego stvaranje *stvarne virtualnosti*. Dakle, kada kritičari elektroničkih medija tvrde da novi simbolički okoliš ne predstavlja "stvarnost", implicitno se pozivaju na apsurdno primitivan pojam "nekodiranoga" stvarnog iskustva koje kao takvo nikada nije postojalo. Sve stvarnosti komuniciraju kroz simbole. A u ljudskoj, interaktivnoj komunikaciji, bez obzira na medij, svi simboli su donekle izmješteni u odnosu prema semantičkom značenju koje im je dodijeljeno. Na određeni način, sva stvarnost opaža se virtualno. To je sustav u kojem je sama stvarnost (to jest ljudsko materijalno/simboličko postojanje) u potpunosti obuhvaćena, posve uronjena u virtualnu postavu slika, u izmišljeni svijet, u kojemu pojave ne postoje samo na ekranu pomoću kojeg se iskustvo komunicira, već same postaju iskustvo.“³³

U nastavku fokus ćemo staviti na psihološki aspekt ovakve kulture i stvarnosti, te kako život u cyberbprostoru utiče na formiranje identiteta.

³² Turkle Sherry (2011), "Alone together", Basic Book, New York, str. 163. "When psychologists study multitasking, they do not find a story of new efficiencies. Rather, multitaskers don't perform as well on any of the tasks they are attempting. 17 But multitasking feels good because the body rewards it with neurochemicals that induce a multitasking "high." The high deceives multitaskers into thinking they are being especially productive" (Prevod autorke T.K.)

³³ Castells Manuel (2000), "Uspon umreženog društva", Golden Marketing, Zagreb, str.399 i 400

3. Identitet u cyberkulturi

Naše tehnologije utiču na način na koji spoznajemo ostatak svijeta, ali ne samo svijeta već i svog sebstva i identiteta. Čovjekov svijet zavisi od njegovog identiteta, jer naše Ja određuje i našu percepciju svijeta. Dvosmjerno, naše okruženje utiče na način na koji formiramo identitet, a interakcija našeg Ja i okruženja donekle određuje razvojni put identiteta.

Naše okruženje postaje sve više tehnološko i tehnologija počinje da oblikuje način na koji percipiramo i promišljamo. Neil Postman ide toliko daleko da ulogu koju tehnologija zauzima u životu savremenog čovjeka poredi sa onom koju je nekada zauzimao Bog „... u smislu da ljudi vjeruju kako je tehnologija djelotvorna, da se pouzdaju u nju, da ljudi tuguju kad im se zabrani pristup k njoj, da su oduševljeni kada su u njenoj prisutnosti, da za većinu ljudi ona djeluje na tajanstven način, da osuđuju one koji govore protiv nje, da joj se čude i dive, i da će, kao što je to slučaj s iskustvom novorođenih kršćana, promijeniti način života, raspored rada, navike i odnose s drugima samo da se njoj prilagode.“³⁴

Stvarajući tehnologiju čovječanstvo je sve više počelo da pomjera težište sa nečega van sebe, na sebe samog. Tehnološkim razvitkom čovjek je sve više i sam kreator, te mu se čini suvišnim kreativni potencijal tražiti van sebe. Premda je stvaranje oduvijek dio ljudske prirode i života, pre-tehnološka stvaranja kao što su umjetnička, arhitektonska, bila su uglavnom replika nečega što postoji u prirodi dobijena materijalima koji postoje u prirodi. Sve stvoreno bilo je jasno objekat u rukama svog stvaraoca i služilo mu je za praktične ili estetske, čak i duhovne svrhe. Stvarajući tehnologiju, međutim, čovjek je stvorio nešto sa čime komunicira. Više ne posmatramo niti tumačimo sebe i svoje postojanje i prirodu kroz odnos čovjek-Bog ili čovjek-priroda, već i kroz odnos čovjek-mašina. Čovjek je sa mašinama, kompjuterima, robotima, stvorio vještačku inteligenciju koja sve više postaje svojevrsni Frankenstein koji preuzima kontrolu nad svojim gospodarom.

Simulacija života u cyber prostoru je postala jako popularna i teško da postoji nešto što možete raditi u životu a ne može se simulirati u cyber prostoru. Od društvenih medija, virtuelnih svjetova, igrica, 5D, 9D sprava, čovjek pokušava prilagoditi svijet sebi, učiniti dostupnim sve što mu u teoriji može biti dostupno, ali u udobnosti simulacije. Čovjek želi kontrolu, predvidivost, sterlinost, on uzima iz

³⁴ Neil Postman, *The End of Education: Redefining the Value of School* (New York: Alfred A. Knopf, 1995), str. 38. (Navedeno u Groothuis, 2000, str. 16)

svijeta „,... ali ga ipak sam želi poboljšati stvaranjem svoga kiberprostora, uljepšane stvarnosti lišene nedostataka neumreženog svijeta. (...) Što je nemoguće Bogu, moguće je programerima.“³⁵

Slično kao što je sve online samo simulacija onoga offline, izmijenjeno doduše prirodom prostora u kome se zbiva, tako i sve što se dešava sa našim identitetom i našim odnosima online nije definisano, ali jeste pod snažnim uticajem prirode cyber prostora. Zbog sve većeg razvoja tehnologije i sve veće dominacije virtuelnog nad realnim, danas možemo reći kako je tehnologija proizvela jedan negativni uticaj na svoje korisnike koji se može smatrati kako društvenim tako i kulturnim problemom XXI vijeka – otuđenost i kreiranje lažne slike o sebi. Da iskoristimo terminologiju komunikoloških znanosti i odnosa sa javnošću, možemo primjer današnjeg čovjeka vrlo lako uporediti sa odnosom identiteta i imidža. S' obzirom na to da imidž podrazumijeva percepciju drugih o nama, dok se identitet odnosi na ono što zaista mi jesmo, ono što nazivamo svojim online profilima na društvenim mrežama ostaje u domenu imidža. Što više vremena počinjemo provoditi ulažući u svoje online ličnosti, tj izgradnji svog imidža, veći je rizik da počinjemo gubiti jasnu sliku o tome ko zaista jesmo. Čovjekova sopstvena percepcija sebe i svoga djelovanja, zbog sve većeg uticaja tehnologije, društvenih mreža i želje za vidljivošću sve više počinje ličiti na blijeđe kopije percepcija drugih što dovodi do potpunog gubitka vlastitog „ja“.

Kada tumačimo cyberkulturu i njene uticaje na oblikovanje savremenog pojedinca, moramo biti svjesni i konteksta u kome se taj pojedinac nalazio i prije nego što je tehnologija postala sastavni dio njegovog života. Govoreći konkretno o identitetu u cyberkulturi moramo se vratiti unazad i sagledati širi kontekst i to sa dva aspekta. Prvo, pokušaćemo približiti kompleksan pojam identiteta u okviru socijalne psihologije. Zatim ćemo pokušati analizirati su kakvom su odnosu ta teorijska viđenja sa praksom tj. kulturološkim i sociološkim okvirom u kome se pojedinac razvija.

³⁵ Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str. 50

3.1 Pojam identiteta u cyberkulturi

“Ličnost, kao potpuno ostvarenje celine našeg bića, nedostižan je ideal. Nedostižnost, međutim, nije protivrazlog idealu, jer ideali nisu ništa drugo do putokazi, nikad ciljevi.”³⁶

Pojam identiteta relativno je skoro postao predmet bavljenja psihologije i to kako naglašava Erik Erikson, o kome će u nastavku rada biti riječi, počeli smo se baviti identitetom onog trenutka kada je on postao ugrožen. Identitet se odnosi na onaj dio ličnosti koji kroz život ostaje manje ili više nepromijenjen. „Ovo jezgro naše ličnosti, kome su ljudi od pamtiveka davali razna imena, pruža nam čudnu sigurnost i izvesnost da naše Ja, ili subjekt, u širokoj lepezi osećanja, opažanja, slika i delanja, praktično u toku celog života ostaje sa sobom identično. Zanimljivo je da je ovo osećanje identiteta utoliko postojanije ukoliko čovek doživljava češće i intenzivnije unutrašnje i spoljašnje promene. Kao da su ove promene uslov stabilnosti ovog osećanja.“³⁷

Razvoj ličnosti Jung naziva individuacijom, procesom kojim ličnost postaje autonomna, te koji se po njemu dešava kroz dva procesa u dva perioda života. U prvoj polovini života dešava se inicijacija u spoljašnjost, a zatim inicijacija u unutrašnju stvarnost, u drugoj polovini života. Spoljašnjost je dakle prvo sa čime se čovjek u svom razvoju surijeće i što utiče na njega. Nerijedak je slučaj u praksi da pripadnost nekoj naciji igra veliku ulogu u nečijem razumijevanju i doživljaju sopstvenog identiteta. Ovo može otići u ekstrem nacionalizma, ukoliko faktori primljeni od spoljašnje sredine nisu na zdrav način pounutrašnjeni u drugoj fazi. Ovaj uticaj spoljašnjih faktora na ličnost tj. identitet nam govori o tome da cyber prostor, već prepoznat kao specifična sredina u kojoj obitava savremeni čovjek, može imati i specifičan uticaj na razvoj identiteta. Upravo ovim uticajem baviće se nastavak rada.

3.1.1 Identitet kao mnoštvo ili jedinstvo ličnosti?

U cyber prostoru čovjek dobija priliku da eksperimentiše sa svojim identitetom kreiranjem različitih online persona/ličnosti. Jedan čovjek može istovremeno biti prisutan na različitim „prozorima“, u različitim ulogama „...i tvoj identitet na internetu je suma ovih distribuiranih prisustava“.³⁸ Postavlja se pitanje da li je zaista moguće biti stabilna i jedinstvena ličnost ukoliko u sebi prepoznamo i kroz

³⁶ Vladeta Jerotić (2011), “Lavirint u čoveku: Karl Gustav Jung”, Ars Libri, Beograd, str. 24

³⁷ Jerotić Vladeta (2013), “Čovek i njegov identitet”, Ars Libri, Beograd, str. 17

³⁸ Sherry Turkle “Looking toward cyberspace: Beyond grounded sociology”, American Sociological Association, str. 644

cyber prostor iskusimo mnoštva različitosti. U svojoj knjizi *Alone together* Sherry Turkle daje primjere muškaraca koji su u virtuelnim svjetovima eksperimentisali sa svojom seksualnošću ili imali „preljube“. Da li su ovakve „igre“ bezopasne ili imaju uticaja na osobu za tastaturom? Da li je u okvirima socijalne psihologije nekadašnja „what happens in Vegas stays in Vegas“ (Šta se desi u Vegasu ostaje u Vegasu) prenijeta na „šta se desi online ostaje online“. Da li su naša djela online zaista potpuno odvojiva od naših ličnosti i identiteta, ili se radi o moralnom relativizmu kojim izbjegavamo preispitivati sebe ?

Identitet se u savremenom svijetu svakako tretira kao daleko promjenjivija kategorija nego što je to bilo u prošlosti, jer fluidno moderno društvo zahtijeva konstantne promjene i odbacuje vrlo brzo sve što je zastarjelo uključujući i identitet. „U davno prošlom svetu, u kome je vreme teklo mnogo sporije i opiralo se ubrzanju, ljudi su pokušavali da premoste mučni ponor između siromaštva kratkog i smrtnog života i beskonačnog bogatstva večnog univerzuma nadajući se reinkarnaciji ili uskrsnuću. U našem svetu, koji ne poznaje niti priznaje nikakve granice ubrzavanja, takve nade mogu se isto tako i odbaciti. Ako se čovek samo kreće dovoljno brzo i ne zastaje da pogleda unazad i da sabere šta dobija, a šta gubi, on može nastaviti sa sažimanjem čak i više života u toku jednog smrtnog života; možda onoliko koliko bi večnost mogla da pruži. Čemu drugom, ako ne ponašanju koje se bazira na tom uverenju, služi to nezaustavljivo, kompulzivno i opsesivno preuređenje, renoviranje, recikliranje, remont i rekonstituisanje identiteta? Na kraju krajeva, „identitet“ je (baš kao što su reinkarnacije i uskrsnuća nekad davno bili) povezan sa mogućnošću ponovnog rađanja - sa prestankom da budete ono što jeste, i pretvaranjem u ono što još niste.“³⁹

Douglas Groothuis tvrdi da je identitet kao skup mnoštva različitosti, stav koji se u postmodernizmu takoreći podrazumijeva, vrlo pogrešan. On tvrdi da postmodernizam odbacuje cjelovitu i jednodimenzionalnu ličnost kao neopravdan pokušaj nasilnog kroćenja psihologije. Društveni pluralizam smo prenijeli na psihološki te smo, kako kaže Groothuis „pounutrašnjili društveni pluralizam svoje kulture kao psihološki pluralizam osobnosti.“ Zbog toga tvrdi da je teško da će savremeni čovjek da vodi cjelovit život, jer je ionako nedostatna ličnost, a pritom i raspadnut na mnoštvo djelova. I Bauman govoreći o hibridnom identitetu ističe ova dva različita pogleda na identitet, ortodoksni, koji insistira na nužnosti koherentnosti i stabilnosti, i savremeni pogled koji

³⁹ Zygmunt Bauman, „Fluidni život“, Meditteran publishing, str. 17

podrazumijeva, čak zahtijeva promjenjivost i prilagodbu. „Heterogen - efemeran, nestabilan, nekoherentan, izrazito promenljiv - identitet? Ljudi koji su obrazovani na modernim klasičnim radovima u pogledu identiteta, kao što su radovi Sartra ili Rikera, sigurno bi gledali na tu ideju kao na kontradikciju u terminima. Za Sartra, identitet je bio doživotni projekat; za Rikera, to je bila kombinacija l'ipséité, koja pretpostavlja koherentnost i doslednost, i la mêmété, koja označava kontinuitet: upravo dva kvaliteta koje ideja „hibridnog identiteta" upadljivo odbija.“⁴⁰

Da je identitet kao zbir mnoštva različitosti bio već kulturološki prihvaćen (i prije razvoja cyber prostora) ističe i Sherry Turkle, ali za razliku od prethodno spominjanog autora Douglasa, Turkleova ovo ne vidi kao problematično već zauzima prilično neutralan stav. Analizirajući ulogu tehnologije i cyber prostora autorka ističe da tehnologija nije na neki magičan način promijenila ponašanje ljudi već da samo podržava i podstiče ono što je već postojalo. „Život online nije jedini faktor koji gura ljude u ovom pravcu. Ne postoji jednostavan način na koji kompjuteri mijenjaju pogled na identitete. Radije, današnji život na ekranu dramatičnije i konkretizuje čitav spektar kulturoloških trendova koji nas ohrabruju da mislimo o identitetu kao mnoštvu i fleksibilnom.“⁴¹

3.2 Igra sa identitetom u cyberkulturi

„Cyberprostor otvara prostor za igru sa identitetom, ali to je vrlo ozbiljna igra. Ljudi koji kultiviraju svijest o tome šta stoji iza njihovih persona na ekranu su oni sa najviše šansi da iskoriste virtualna iskustva za lične i socijalne transformacije. Ljudi koji iskoriste najbolje svoj virtualni život su oni koji ga koriste za samorefleksiju. Šta mi moje ponašanje u cyberprostoru govori o tome šta želim, ko sam i šta možda ne dobijam u ostatku svog života?“⁴²

Na postavljeno pitanje o tome šta čovjeka čini cjelovitom i zreloom ličnošću dr Vladeta Jerotić naglašava prije svega da potpuno integrisana ličnost ne postoji, ali da određeni stepen zrelosti i snage. Ja postoji, te navodi kriterijume koji taj stepen pokazuju. Ovdje ćemo nabrojati samo one koji su

⁴⁰ Zygmunt Bauman, „Fluidni život“, Meditteran publishing, str. 41

⁴¹ Isto, str. 643

⁴² Sherry Turkle “Looking toward cyberspace: Beyond grounded sociology”, American Sociological Association, str. 647 (Izvor: Contemporary Sociology, Vol. 28, No. 6 (Nov., 1999), pp. 643-648), Prevod autorke T.K. „Cyberspace opens the possibility for identity play, but it is very serious play. People who cultivate an awareness of what stands behind their screen personae are the ones most likely to succeed in using virtual experience for personal and social transformation. And the people who make the most of their lives on the screen are those who are able to approach it in a spirit of self-reflection. What does my behavior in cyberspace tell me about what I want, who I am, what I may not be getting in the rest of my life.“

relevantni za temu rada. Prva stavka glasi „sposobnost za voljenje nekog drugog a ne samo sebe samog“⁴³ pri čemu Jerotić ističe da narcističke osobe nisu u stanju da vole druge, osim u onom dijelu u kome su njima pogodne. Nešto slično ističe i Turkle. „U tradiciji psihoanalize o narcizmu se govori ne da bi se okarakterisali ljudi koji vole sebe, nego o ličnosti tako slaboj da joj je potrebna konstantna podrška. Ovakva ličnost ne može tolerisati kompleksne zahtjeve drugih, nego se prema njima odnosi izobličujući ono što oni jesu i izdvajajući ono što njoj treba, što može koristiti. Dakle, narcisoidno sebstvo ima odnose sa drugima samo u onim djelovima koji su po njegovoj mjeri.“⁴⁴

Zašto je ovo važno? Zato što cyber kultura podržava narcisoidnost. Živimo u kulturi gdje su nam svi dostupni na klik a jednako ih je lako i odstraniti. Društvene mreže nude opcije „sakriti“ „blokirati“, aplikacije koje služe za upoznavanje ili romase dopuštaju nam da pokretom lijevo ili desno nakon pogleda od par sekundi u nečiju sliku odlučimo da li mu želimo dati prostora za dalju komunikaciju ili ne. Čak i za pozive smo postali sve manje otvoreni jer je lakše razmijeniti poruke. „Postoji rizik da počnemo druge vidjeti kao objekte kojima raspolažemo, i to onim njihovim djelovima koji su nam korisni, utješni ili zabavni. Jednom kada napustimo fizički, haotični, neuređeni svijet - što činimo uz pomoć robotike i umreženog života- postajemo manje otvoreni da izađemo u svijet i izložimo se riziku.“⁴⁵ Zaključak koji Turkleova donosi na osnovu primjene teorija čuvenog američkog psihologa Erika Eriksona na analizu savremenog društva, glasi: „Po Eriksonovim standardima, sebstva formirana u kakofoniji onlajn prostora nisu promjenjivi već nezreli. Ja dalje predlažem da ih kultura u kojoj se razvijaju iskušava u narcističkom ophođenju prema svijetu.“⁴⁶

Još jedan od relevantnih kriterijuma za mjerilo zrelosti i cjelovitosti identiteta i Jastva po Jerotiću je „sposobnost podnošenja neprijatnosti, bola i patnje.“⁴⁷ Kako Jerotić u nastavku objašnjava, današnje društvo sklono je izbjegavanju bilo kakvog bola ili patnje, fizičkog ili duševnog, kroz šta se pokazuju karakteristike infantilnog regresiranja. Jerotić kao bijeg od bola i patnje nabraja pretjeranu

⁴³ Jerotić Vladeta (2013), „Čovek i njegov identitet“, Ars Libri, Beograd, str. 13

⁴⁴ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 177

⁴⁵ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 154 „And there is the risk that we come to see others as objects to be accessed—and only for the parts we find useful, comforting, or amusing. Once we remove ourselves from the flow of physical, messy, untidy life—and both robotics and networked life do that—we become less willing to get out there and take a chance.“ (Prevod autorke T.K.)

⁴⁶ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 179 “By Erikson’s standards, the selves formed in the cacophony of online spaces are not protean but juvenile. Now I suggest that the culture in which they develop tempts them into narcissistic ways of relating to the world.” (Prevod autorke T.K.)

⁴⁷ Jerotić Vladeta (2013), „Čovek i njegov identitet“, Ars Libri, Beograd, str. 14

upotrebu medikamenata i zloupotrebu komfora, ali možemo li i bijeg u cyber prostor da svrstamo u jedan od mehanizama kojima se čovjek brani od suočavanja sa patnjom, od suočavanja sa sobom? Ova vrsta bijega dešava se na više nivoa: kreiranjem online persona/ličnosti, lažnih identiteta, bijegom u neprekidnu zabavu i neprekidnu povezanost. O zabavi kao sada već dominantnoj funkciji novih medija biće više riječi u trećem dijelu rada.

Budući da opet spominjemo online persone, valja reći nešto više i o samom pojmu persone u psihologiji. Najbolje objašnjenje nailazimo kod Jerotića kada piše o Jungovim učenjima o Personi kao još jednom funkcionalnom kompleksu psihe: „Ova reč prvobitno je označavala kod starih naroda masku koju su glumci nekad navlačili da bi prikazali publici ulogu koju su želeli. Jung pod Personom podrazumeva onaj funkcionalni kompleks koji je nastao iz razloga prilagođavanja, koji se odnosi isključivo na odnos individue prema objektu, spoljašnjem svetu, ali koji sa individualnošću nikako nije identičan. Persona je neka vrsta kompromisa između individue i društva, ona nije stvarnost, već samo njen izgled. Persona nosi u sebi dva bitna faktora: jedan je tzv. Ja-ideal, željena slika o sebi, kakvu svaki čovek u sebi nosi i kako želi da sebe predstavi i sebi i drugima; drugi je onaj opet po malo idealni lik, kakav društvo postavlja čoveku i po kome čovek treba da se ravna.“⁴⁸

Društvene mreže i virtuelni svijet je doveo do pojačane upotrebe persone ali i zamutio granice između persone i identiteta. Kao što je ranije u radu pomenut odnos identiteta i imidža, komunikološki rečeno, slična je i distinkcija sa psihološkog aspekta, koju je nužno a sve teže napraviti. Ljudi ne smiju zaboraviti da njihova Persona nije njihovo pravo lice već samo maska kojom se predstavljaju svijetu. Najveća opasnost po ličnost nastaje u trenutku kada su persone brojne i različite, ali i onda kada osoba sve više vremena ulaže u svoj online profil i samoprezentaciju nego u sebe. Velik broj psiholoških problema može nastati i kada doživljavamo tuđe persone kao njihove identitete i kada posmatramo njihove virtuelne živote kao realne. Tada se stvara pogodno tle za stvaranje kompleksa i frustracija usled nemogućnosti da pariramo idealu koji se za nas postavlja ili koji sami sebi namećemo, a kojima smo konstantno izloženi kroz prisustvo na društvenim mrežama.

Bavimo se daljim kriterijumima koji u psihološkim okvirima određuju snagu čovjekovog Ja, odnosno pokazuju stepen njegove zrelosti, a to je - sposobnost da budemo nezavisni.⁴⁹ U vremenu kada su svi uvijek na vezi i dostupni na klik, teško je govoriti o onakvoj nezavisnosti koja je

⁴⁸ Vladeta Jerotić (2011), „Lavirint u čoveku: Karl Gustav Jung“, Ars Libri, Beograd, str 27

⁴⁹ Jerotić Vladeta (2013), „Čovek i njegov identitet“, Ars Libri, Beograd, str. 15

postojala kada su vrijeme i prostor imali drugačiji smisao i vrijednost. Sherry Turkle primjećuje da su novije generacije adolescenata u Americi pretjerano vezani za svoje roditelje. Kao psihoterapeut Turkleova je razgovarala sa mnogim mladim ljudima i analizirala njihovo funkcionisanje. Otputovati ili otići od kuće imalo je drugačiju dimenziju u vremenu kada je to zaista značilo prekid, makar privremeni, veza sa svojom zemljom, kućom. Sada, naša kultura i naši roditelji su nam uvijek na dohvata ruke, u džepu, u telefonu. Turkleova kaže da danas „adolescenti nisu suočeni sa istim pritiskom da razviju samostalnost koji se nekada vezivao za prelazak u ranu mladost.“⁵⁰

Kao psihoterapeut Turklova je i sama zatečena time koliko je naše tehnološko okruženje prosto promijenilo način na koji funkcionišemo i redefinisalo ono što smatramo prirodnim i prihvatljivim. To se može široko primijeniti ali ovdje ćemo se držati teme nezavisnosti i govoriti o primjeru mlade osobe koja napušta svoj dom i „osamostaljuje“ se pri čemu je svakodnevno jednom ili više puta u kontaktu sa svojim roditeljima putem telefona. „Ranije bih nazvala njeno ponašanje problematičnim. Ohrabrila bih je da istraži poteškoće sa razdvajanjem. Pretpostavila bih da se to mora tretirati ne bi li ona bila u stanju da uspješno odraste. Danas međutim, student koji kontaktira porukom svoje roditelje 15 puta dnevno, ne ponaša se neuobičajeno.“⁵¹

Da li je moguće postati zaista nezavisna ličnost ako na toliko načina zavisimo od svojih uređaja? Zavisnost međutim nije zavisnost o tehnologiji kako elokventno kaže Turkleova, već „o navikama uma koje nam tehnologija omogućava.“⁵²

Još jedna smetnja izgradnji stabilnog identiteta uzrokovana tehnologijom i umrežavanjem jeste gubitak dragocjenog vremena za osamu. Ljudi sve manje imaju vremena da budu istinski sami, diskonektovani i da se bave samo-refleksijom. Dokazano je da je vrijeme provedeno u samoći krucijalno za razvoj individue, te da sposobnost da se individua osami bez osjećaja usamljenosti govori takođe o njenom psihičkom zdravlju i nivou zrelosti. Samoćom i usamljenošću u kontekstu hipermedijskog okruženja govorićemo temeljnije u drugom dijelu ovog rada koji se bavi umreženim društvom u cyberkulturi.

⁵⁰ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 173 „...and adolescents don't face the same pressure to develop the independence we have associated with moving forward into young adulthood.“

⁵¹ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 178. „I would have thought her behavior problematic. I would have encouraged her to explore difficulties with separation. I would have assumed that these had to be addressed for her to proceed to successful adulthood. But these days, a college student who texts home fifteen times a day is not unusual.“

⁵² Isto, str. 288 „If there is an addiction here, it is not to a technology. It is to the habits of mind that technology allows us to practice.“

4. Turkle: realtechnik kao odgovor

Svako promišljanje cyberkulture, individua i medija u njoj dovodi do zaključaka da tehnologija u ovom kontekstu može biti i naš najveći prijatelj i naš najopasniji neprijatelj. Stoga je možda najbolje ovaj dio priče zaokružiti predlogom koji Turkleova u svojoj knjizi „Alone together“ naziva realtechnikom. „da odstupimo korak unazad kada slusamo trijumfalističke ili apokaliptičke narative o našem životu sa tehnologijom.“⁵³

Ono što prije svega karakteriše realtehnika jeste odbijanje ideje o linearnom progresu. Turkle nije jedina koja upozorava o opasnosti ovakvog viđenja realnosti. Nenad Vertovšek u svom tekstu „Umjetnost medijske manipulacije – ljepota iluzije jest u umu posnatrača“ podsjeća na Džordža Sorela⁵⁴ i ističe kako je za njega ideja o vječnom progresu zapravo iluzija za mase kojom se ona drži pod kontrolom i zadobija se njena podrška. Ideja linearnog progressa nametnula se kako bi prikrila protivrječnosti i neravnotežu, i kako bi na neki način smirila čovjeka, koji zatim otupljuje, prestaje se boriti za sopstveni identitet, te prihvata neizbježne promjene u interesu svog razvoja u društvu takvom kakvo jeste. Ove ga promjene, međutim, sve više otuđuju od sebe. I Divna Vuksanović slično Turkleovoj konstatuje da „tehnologija treba u ljudskom životu da zadobije realno mesto. Dakle, da čovek nije njom preplavljen, a istovremeno da mu pomaže da se očoveči. I mislim da samo da projekcija i jedan dobar, rekla bih čak antički osećaj za meru, dakle za umereno korišćenje tih utopija koje postaju stvarnost, čovek može sebe doživeti kao razumno biće. Da li je to dovoljno i da li ga to do kraja čini čovekom, to je drugo pitanje.“⁵⁵

Da bi svoj život u cyberkulturi sagledali realno, da bi se prilagodili novim mogućnostima, ali ne po cijenu gubitka onog što je suštinsko u čovjeku i za čovjeka, moramo biti otvoreni da se suočimo sa problemima i preispitujemo odluke. Sve što se može primijeniti da sazrijevanje čovjeka kao individue, može se primijeniti i na sazrijevanje nas kao čovječanstva koje nastanjuje polako cyber prostor i koje u relanom prostoru sve više liči na kiborge. To je prije svega zato što je tehnologija u širokoj i svakodnevnoj upotrebi, naročito u kontekstu komunikacija – dakle interneta – jako mlada.

⁵³ Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 295

⁵⁴ George Sorel (1847-1922) – francuski društveni mislilac, polemičar i inženjer, kritičar moderne ideje progressa po kojoj je čovjek i čovječanstvo napredovalo linearno, sada napreduje i nastaviće se neograničeno razvijati u budućnosti.

⁵⁵ Transkript iz emisije „Vidik“ na temu Virtuelna stvarnost <https://www.youtube.com/watch?v=IVp0HMwibdI>

„Jer smo porasli sa Netom, pretpostavljamo da je i on odrastao. Imamo običaj da ga tretiramo kao tehnologiju u fazi zrelosti. No međutim, mi smo u njegovim ranim danima. Još uvijek ima vremena za ispravke. Prije svega mladi moraju da shvate da, kad je umreženi život u pitanju, još uvijek smo na početku.“⁵⁶

⁵⁶ isto

III Umreženo društvo i cyberkultura

1. Uspon umreženog društva (Manuel Castells)

Iako je za temu ovog rada relevantan i korišten uglavnom peti dio Kastelsovog djela „Uspon umreženog društva“, moramo spomenuti i to da pitanje umreženog društva obuhvata mnogo više polja od samih medija, društvenih odnosa i kulture u cjelini. U svojoj knjizi Castells se vrlo temeljno bavi umreženim društvom kroz sedam različitih tematskih cjelina.

Prvi dio knjige obuhvata pitanje informacione tehnologije. Autor objašnjava da na kraju 20. vijeka koji karakterišu mnoge inovacije na svim poljima ljudi zapravo žive „interval u kojem našu materijalnu kulturu preobražavaju djela nove tehnološke paradigme, organizirane oko informacionih tehnologija“. ⁵⁷ Naravno, dio tog tehnološkog aspekta konačno postaje i računar koji se upravo u ovom periodu (kraj osamdesetih i početak devedesetih godina) konačno omasovljuje. Zanimljiva je činjenica da Castells pod pojmom računar ovdje navodi razvoj same mašine, ali i razvoj softvera. On se fokusira na uticaj tehnologije u umreženom društvu praveći osvrt na tzv. tehnološke reevolucije od ranije. Za razliku od prethodnih, ovu tehnološku revoluciju „ne obilježava centralizacija znanja već primjena tih tehnologija i informacija.“⁵⁸ Upravo to i jeste prednost tehnologije koja postaje direktni izvršilac ljudskih težnji. U istorijskom slijedu revolucije informatičke tehnologije, autor navodi ključne izume u području elektronike i informacija koji su doprinijeli razvoju svijeta kakvog poznajemo od kraja 20. vijeka pa sve do danas. Sav taj tehnološki napredak je pored naučne dimenzije, 50ih, 60ih i 70ih godina imao i važnu političku ulogu, s obzirom da se sa druge strane tehnološkog „terena“ nalazio dostojan rival – SSSR. Uprkos trudu Sovjeta, Amerikanci su odnijeli pobjedu u ovoj bici i tako, navodi Kastels, „ako smo prvu industrijsku revoluciju nazvali britanskom onda je prva revolucija informacionih tehnologija američka“ ⁵⁹.

⁵⁷ Castells Manuel (2000), „Uspon umreženog društva“, Golden Marketing, Zagreb, str. 63

⁵⁸ Isto, str. 66

⁵⁹ Isto, str. 86

Tehnologija je odigrala ognuenu ulogu u razvoju umreženog društva i njen razvoj doveo je i do razvoja slobode kao idealističkog poimanja svijeta. Sa druge strane, čovjek je nažalost pored silne slobode postao rob tehnologije. Dobio na mostu, izgubio na ćupriji.

Drugi dio tiće se globalizacije i ekonomije na koji će se ovaj rad osvrnuti sasvim kratko. Castells ekonomiju novog doba naziva još i informacionom jer je „produktivnost i konkurentnost u ovoj ekonomiji ovise o njihovoj sposobnosti da učinkovito stvaraju, obrađuju i primjenjuju informacije zasnovane na znanju“⁶⁰. Kroz analizu svjetskih ekonomija autor nastoji povezati uticaj i same tehnologije gdje navodi tehnologiju kao jedan od ključnih segmenata podsticanja produktivnosti koja je u ovoj konstalaciji snaga zapravo izvor bogatstva jedne zemlje ili nacije. Ono što možemo povezati sa umreženim društvom jeste i koncept globalne ekonomije za koga autor tvrdi da je to „ekonomija koja ima sposobnost da radi kao jedinica stvarnog vremena na planetarnoj razini“.⁶¹

Treći dio razrađuje umreženo preduzeće tačnije ono što Castells naziva informacionom ekonomijom. Dosadašnji način poslovanja, odnosno poslovanje do kraja osamdesetih godina bilo je poprilično birokratsko sa jasnom i često disfunkcionalnom hijerarhijom i preglomaznim administrativnim aparatom. Razvojem tehnologije, „korporacija je sama promijenila svoj organizacioni model kako bi se prilagodili novim uvjetima nepredvidljivosti koje su nastupile s brzim gospodarskim i ekonomskim promjenama“⁶². Dalje se navodi kako je glavna promjena zapravo „promjena iz vertikalnih birokracija u horizontalnu korporaciju.“⁶³

Nakon toga, javlja se i pojava umreženog preduzeća kao rezultat razvoja tehnologije i potreba za povezivanjem tržišta koje sve više postaje globalno i nezavisno od prostora i još manje od vremenskih intervala. Iz toga proizlazi i Castellsova definicija umreženog preduzeća koja podrazumijeva da je to „specifičan oblik preduzeća čiji je sustav sredstava sastavljen ukrštanjem segmenata autonomnih sustava ciljeva“⁶⁴ Ključna riječ ovakvog sistema jeste povezanost koja je tehnološkim dostignućima mnogo lakše primjenjiva. Sve to dovodi do uspona multinacionalnih kompanija koje u svom temelju imaju mrežu kao osnov normalnog funkcionisanja. Mreže dobavljača, tehnologija, potrošača, proizvođača i ostalih u lancu poslovanja.

⁶⁰ Isto, str. 99

⁶¹ Isto, str. 125

⁶² Isto, str. 196

⁶³ Isto, str. 196

⁶⁴ Isto, str. 204

Četvrti dio se odnosi na samu transformaciju rada i zaposlenosti. Najvažnije postavke ovog dijela odnose se na konstataciju da bi „novo gospodarstvo trebalo povećati važnost zanimanja koja u svojoj djelatnosti sadrže veliku količinu informacija i znanja“⁶⁵ Ulazeći polako u 20te godine 21. vijeka, čak i bez pretjerane analize možemo reći da su se neka Castellsova predviđanja ostvarila, a tiču se pojave novih zanimanja uslovljenih razvojem informacijskog društva. To su zanimanja vezana za menadžerstvo i prodaju. Razvoj umreženog i informacionog društva donio je brojne promjene unutar poslovanja samim tim što sada ispred svega stoji i riječ informaciono. „Informacijski radni proces određen je obilježjima informacijskoga proizvodnog procesa“⁶⁶ Upravo ovakva podjela rada u budućnosti može dovesti do automatizacije radnih mjesta što predstavlja jedan od najvećih autorovih strahova. On se u tom pogledu najviše tiče hiljada ljudi koji će se preko noći pretvoriti u višak radne snage. Sve to zahvaljujući tehnološkim dostignućima koja preuzimaju ulogu koju je dugo godina držao čovjek.

To naravno već odavno postaje trend u globalnoj ekonomiji. Roboti polako počinju mijenjati ljude u mnogim poslovima za koje se do tada smatralo da mogu biti proizvod samo čovjekovih intelektualnih kapaciteta. Sve više društvenih zanimanja postaje robotizovano, samim tim i mediji. Ukoliko i sami mediji sve više postaju automatizovani i robotizovani to u daljoj budućnosti implicira da će i samo društvo kao i društveni odnosi postati sve više robotizirani upravo pod sve većim uticajem novomedijskih sadržaja koji otupljuju svaki vid razvoja kritičkog razmišljanja i postaju samo još jedan u nizu proizvoda za masovnu upotrebu.

U šestom i sedmom dijelu ove kompleksne knjige autor se bavi složenošću interakcije između tehnologije, društva i prostora. On kroz svoju, kako sam piše “intelektualnu avanturu”, sintetiše tendencije koje se javljaju u novoj prostornoj logici – prostoru tokova⁶⁷, nasuprot istorijski ukorijenjenoj organizaciji – prostoru mjesta. Prostor tokova nadilazi prostor mjesta, razdvajajući radnu snagu i kapital, a njegov glavni faktor je mreža. „Za ovaj prostorni sustav razvijenih usluga nije značajna niti centralizacija niti decentralizacija- oba se procesa istodobno odvijaju u različitim zemljama i kontinentima. Nije važan niti njihov geografski raspored, jer je to zapravo podložno

⁶⁵ Isto, str. 234

⁶⁶ Isto, str. 272

⁶⁷ Castells pojašnjava da: Pod tokovima podrazumijevam smislene, repetitivne, programirane sekvence razmjene i interakcije između fizički razdvojenih mjesta koja drže društveni akteri u gospodarskim, političkim i simboličkim strukturama društva.

varijabilnoj geometriji novca i protoka informacija.”⁶⁸Ovakvav prostor dovodi do stvaranja mjesta bez historije. Budući da za prostor kaže da je „materijalna podrška društvenih praksi koje dijele zajedničko vrijeme”⁶⁹, ono je neraskidivo vezano za vrijeme. Castells se bavi transformacijom ljudskog odnosa prema vremenu u novom kontekstu, prethodno dajući historijat odnosa između vremena i društva. Castells dovodi vrijeme u vezu sa radom više nego ikada, nakon industrijske revolucije i primjećuje da plaćeno radno vrijeme strukturira društveno vrijeme. On iznosi i hipotezu „da umreženo društvo obilježava razbijanje biološke ili društvene ritmičnosti povezane s pojmom životnog ciklusa.”⁷⁰ Castells analizira odnos vremena i smrti, vremena i rata, govori o virtuelnom vremenu, ten a kraju osmišljava koncept bezvremenskog vremena koji odgovara prostoru tokova. “Predlažem ideju da se bezvremeno vrijeme, kako označavam vladajuću temporalnost u našem društvu, pojavljuje kada karakteristike danoga konteksta, to jest informatička paradigma i umreženo društvo, potaknu sustavnu pometnju u slijedu pojava koje se odvijaju u tome kontekstu.”

Peti dio Castellsovog djela prožima se kroz cijeli ovaj rad koji se umnogome oslanja na Castellsove teorije.

2. Janusov lik umrežavanja

2.1 Samoća i usamljenost u hipermedijskom svijetu

„Ne može se zamisliti ni jedan iole kreativan čovek, da ne govorimo o značajnim umetnicima i naučnicima, koji nije svesno i namerno tražio samoću da bi u miru i usaglašenosti sa sobom poveo neophodne i plodne dijaloge sa sobom, pokušao da iz relativne udaljenosti objektivnije osmotri sebe i društvo, i sebe u društvu, i iznad svega, kada je u pitanju stvaralaštvo, da ostvari slobodnu komunikaciju svesnog i nesvesnog bića.“ - Vladeta Jerotić

Samoća i usamljenost⁷¹ nisu sinonimi. Povremena samoća je iskonska potreba čovjeka i može biti nevjerojatno plodonosna po individuu, ali i društvo. Usamljenost u samoći, a sve više i u sred društva, znak je koji nam duša daje da nešto u nama ili oko nas nije uredu. Prvi problem koji se javlja u kontekstu cyberkulture i umreženog društva jeste što je samoća postala

⁶⁸ Castells Manuel (2000), “Uspon umreženog društva”, Golden Marketing, Zagreb, str. 412

⁶⁹ Isto, str. 437

⁷⁰ Isto, str. 471

⁷¹ Eng. Solitude and Loneliness

pravi luksuz. Kultura u kojoj živimo nameće brz tempo života u kome čovjek teško uspijeva da nađe vrijeme za sebe, a ukoliko ga i pronade, umreženost pretpostavlja dostupnost i čini „skidanje“ sa mreže skoro neprihvatljivim. (Osim pritiska od spolja koji nameće da moramo biti uvijek dostupni, sjetimo se da se ljudi i sami radije izlažu uranjanju u cyber prostor nego u dubine svoje psihe.) U citatu sa početka podnaslova Jerotić jako lijepo naglašava nužnost osame iz perspektive psihičkog zdravlja ali i kreativnog potencijala, a njegova američka koleginica ovu činjenicu stavlja u kontekst tehnologije i komunikacija pa kaže: „Današnji adolescenti imaju potrebu da se nauče empatiji, da razmišljaju o svojim vrijednostima i identitetu i da procesuiraju i ispoljavaju osjećanja, ništa manju od prethodnih generacija. Treba im vrijeme za samo-spoznavanje, za refleksiju. Ali tehnologija, stavljena u svrhu uvijek dostupne komunikacije, brzine i prolaznosti, mijenja uslove. Kada je vrijeme odmora, vrijeme mira i stalnosti? Svijet ubrzane komunikacije ne čini samo-refleksiju nemogućom, ali svakako čini malo da je kultiviše.“⁷²

Potvrdu da kulturni i društveni kontekst utiče na način na koji pojedinac može upravljati svojim vremenom i osamom, nalazimo i kod Jerotića „Bez obzira što se i društvo sastoji od zbira pojedinačnih jedinki, sa njihovom određenom psihologijom i patologijom, postoje i neki opšti zakoni savremenog razvoja civilizacije koji vrlo nepovoljno djeluju na reagovanje ličnosti za sebe, kada se ona postavlja pred krupnim zadatkom da ovlada svojim slobodnim vremenom i samoćom u tom vremenu.“⁷³

Prije tehnološkog napretka koji je omogućio da uređaje putem kojih se povezujemo sa drugima imamo u džepu, neprestana povezanost se nije podrazumijevala. I baš kao što smo govorili o pretjeranoj vezanosti za roditelje koja bi nekada bila smatrana indikatorom problema, tako sada možemo govoriti o novoj normi – s' obzirom na činjenicu da moгу biti uvijek dostupan, moram biti uvijek dostupan.

Samo-refleksija, kako je rečeno, ključna je za zdrav razvoj Ja i učvršćivanje identiteta. A samo-refleksije nema bez kvalitetnog vremena provedenog u samoći. Ovo je posebno važno naglasiti u

⁷² Turkle Sherry (2011), „Alone together“, Basic Book, New York, str. 172 „Today’s adolescents have no less need than those of previous generations to learn empathic skills, to think about their values and identity, and to manage and express feelings. They need time to discover themselves, time to think. But technology, put in the service of always-on communication and telegraphic speed and brevity, has changed the rules of engagement with all of this. When is downtime, when is stillness? The text-driven world of rapid response does not make self-reflection impossible but does little to cultivate it.“ Moj prevod

⁷³ Jerotić Vladeta (2013), „Čovek i njegov identitet“, Ars Libri, Beograd, str. 60

vremenu kada, kako je već bilo riječi, sve više vremena provodimo na izgradnji imidža nego identiteta (virtuelnog nego realnog identiteta). „Ukratko: zahtev za samoćom imperativ je za sve one suviše aktivne ljude koji zaboravljaju da njihova Persona (maska) kojom se prikazuju pred svetom nije njihovo pravo lice.“⁷⁴

Dalje, izazov današnjice nije samo slabo dostupna osama, već i ono što se javlja kada ostanemo sami – osjećaj usamljenosti.

“ Ako smo jednom mogu da budem na pravi način sam, tada neću biti više usamljen. ” Gete⁷⁵

Kada u samoći osjetimo usamljenost ili strah, bježimo od nje. „Nedostatak osećanja osnovne sigurnosti i zbrinutosti, ugroženost samog materijalnog i psihičkog opstanka prinudava ljude da pobjegnu od samoće, koja je mogla za njih da predstavlja i nešto pozitivno, i to: ili u konformizam lažnog uklapanja u kolektiv, s onom vrstom njegovih jeftinih zabava koje uz pomoć alkohola i drugih droga pružaju čoveku iluziju prilagođenosti, ili je ovo bekstvo od sebe i samoće izvedeno u onu vrstu delimične ili potpune usamljenosti u kojoj se lako postaje plen raznih telesnih ili duševnih bolesti.“⁷⁶ Lažno uklapanje u kolektiv i jeftine zabave o kojima Jerotić govori su u cyberkulturi i cyber prostoru dostupnije nego ikada.

Naravno, osoba koja nije u stanju da se susretne sa sobom, ne može se zaista povezati ni sa drugima. Ne čudi onda što ljudi ne bježe od sebe drugima, u kafiće, kafane, ili u neke zdravije forme druženja, već sve više bježe u simulaciju odnosa. „Danas, sa socijalnim robotima i digitalizovanim prijateljima, možemo reći da ljudi žele da budu konstantno u kontaktu i nikada sami, bez obzira sa kim ili čim ostvarujemo kontakt.“⁷⁷ Jer društvo u kome je zavladao virtualnost i simulacija kreira takve pojedince koji ne samo da stapaju realno i simulaciju već su mnogo skloniji i otvoreniji za ovo drugo.

Usamljenost nije ništa drugo do nemogućnost da ostanemo sa sobom, jer pogledati sebe bez filtera društvenih mreža i bez Persone koju nudimo drugima, zahtijeva hrabrost i napor. Ali to je jedini način da se razvijemo u zdravu i autonomnu individuu koja je u stanju formirati zdrave odnose. Zbog svega istaknutog, provesti bar nekoliko sati dnevno u samoći, bez tehnoloških uređaja trebao bi biti

⁷⁴ Isto, str. 58

⁷⁵ Navedeno u Jerotić (2013), str.57

⁷⁶ Isto, str. 60

⁷⁷ Turkle Sherry (2011), “Alone together“, Basic Book, New York, str. 285

imperativ svih individua, u razvoju i već formiranih, ali način života nameće kao normu nešto sasvim drugačije. „Naše neurohemijske reakcije na svaki ton telefona čine se slične onima koje uzrokuje nagon „traženja“, duboka motivacija ljudske psihe. Konektivnost postaje žudnja; kada dobijemo poruku naš nervni sistem nas nagradi dozom dopamina. Stimulisani smo samom konektivnošću(povezanošću). Naučeni smo da je zahtijevamo, čak i kada nas troši. (...) Sjećam se šesnaestogodisnjakinje koja je izjavila “Tehnologija je loša jer vuče jače nego što se mi možemo opirati.”⁷⁸

Poentiraćemo ovaj dio Jerotićevim apelom za rad na sebi:

„Nema zrelog društva bez zrelih individua. A njih ne stvara samo društvo već i samovaspitanje. Naime, nema druge odgovornosti, kao što reče jedan naš filozof, do samoodgovornosti.“

2.2 Dijelim, dakle postojim

„Sada, tehnologija olakšava ispoljavanje emocija dok se iste formiraju. Podržava emotivni stil u kome osjećanja nisu još u potpunosti proživljena dok se ne iskomuniciraju.“
- Sherry Turkle

Kako je čuveno Dekartovo *cogito, ergo sum* postalo – dijelim, dakle postojim? U vremenu društvenih mreža, koje su poništile svaku distinkciju između intime i privatnosti, dijeljenje emocija, mišljenja, stavova, trenutaka sa drugima postalo je ne samo norma već i sastavni dio naših ličnih doživljaja.

Osvrnimo se kratko na razliku između intime i privatnosti. „Tradicionalno, razvoj intimnosti zahtijevao je privatnost. Intima bez privatnosti zahtijeva redefinisanje same intime.“⁷⁹ Ukoliko potražite značenje riječi intima na običnom internet pretraživaču, naići ćete na bliža objašnjenja ovog pojma, kao što je: „Intimnost uključuje osjećaj bliskosti, osobne povezanosti i zajedničkog pripadanja. To je poznata i vrlo bliska afektivna veza s drugim kao rezultat povezanosti koja se formira upoznavanjem drugog. Prava intimnost u ljudskim odnosima zahtijeva dijalog,

⁷⁸ Isto, str. 227

⁷⁹ Isto, str. 172

transparentnost, ranjivost i reciprocitet.“⁸⁰ Danas, međutim, i najintimniji momenti života savremenih ljudi dijele se sa širokim auditorijumom. Ukoliko smo se odrekli svoje privatnosti, da li konsekventno gubimo i intimu? „Na neki način analogno tome kako teorija ličnosti vidi privatnost kao jedan bitan dio individualnosti, teorija intimnosti vidi privatnost kao bitan dio načina na koji ljudi uspostavljaju snažne ili intimne veze sa drugima.“⁸¹ Za pravo na privatnost se u jednom trenutku u istoriji moralo izboriti. Čak i danas javne ličnosti bore se da umaknu budnom oku kvazinovinara komercijalnih niskokvalitetnih medija. Ipak, paralelno, svi ostali kao da su željni pažnje. Postovi, storiji, lajvovi, svi izmišljeni da na što bolji način podijelimo trenutke naših života sa brojnim prijateljima i pratiteljima koje poznajemo ili ne poznajemo.

To što sve više dijelimo ne mijenja samo naše odnose sa ljudima sa kojima dijelimo, naprotiv, čini se da su oni najmanje izmijenjeni, već umnogome mijenja naš stav prema svojoj intimi i onima sa kojima zaista treba istu da dijelimo, ali i naš stav prema sebi i našim osjećajima.

Naši osjećaji počinju da gube na težini i smislu ukoliko nisu podijeljeni. Ljudi sve više dijele na svojim društvenim mrežama i najintimnije osjećaje i trenutke, poput gubitka bliske i voljene osobe. Ovakva vrsta gubitaka izaziva u čovjeku promjene, izrazito snažne i duboke promjene koje Kurt Ajsler naziva mutacijama. Mutacije potresaju čovjekov svijet pa i sam identitet i ugrožavaju ga. „Ono jezgro u ličnosti koje joj daje osećanje trajnosti i neprekidnosti, ako i jeste kod svih prisutno, nije kod svih podjednako snažno. U ovom slučaju priskaču čoveku u pomoć razni drugi odbrambeni mehanizmi, između ostalih i neurotična simptomatologija i neurotična ideologija, koji pokušavaju, sa više ili manje uspeha da zaobiđu, preskoče ili ublaže osećanje mutacije koje je uvek za čoveka preteće, jer ga izbacuje iz sigurnog i poznatog korita dotadašnjeg egzistiranja.“⁸² Dijeljenje sve intimnijeg sadržaja naših duša jedan je od načina da se nosimo sa mutacijama koje nemamo dovoljno

⁸⁰ Mashek DJ, Aron A (2004). Handbook of Closeness and Intimacy. Psychology Press., navedeno na Wikipedia.org „Intimacy involves the feeling of being in a close, personal association and belonging together.[6] It is a familiar and very close affective connection with another as a result of a bond that is formed through knowledge and experience of the other.[6] Genuine intimacy in human relationships requires dialogue, transparency, vulnerability, and reciprocity.[6]“

⁸¹ Solove 2008, p. 35, navedeno u Wikipedia.org

„In a way analogous to how the personhood theory imagines privacy as some essential part of being an individual, the intimacy theory imagines privacy to be an essential part of the way that humans have strengthened or intimate relationships with other humans.“

⁸² Jerotić Vladeta (2013), „Čovek i njegov identitet“, Ars Libri, Beograd, str. 19

snage da procesuiramo na unutrašnjem nivou. Takođe, cyber prostor budući beskonačan i vantjelesan, daje nam nadu da je nešto moguće očuvati vječno.

Sa aspekta našeg emotivnog, unutrašnjeg života „stvari su se pomjerile sa “imam osjećanje, želim da pozovem nekoga” na “želim da osjetim nešto, moram da pozovem nekoga.” Moraju se konektovati da bi se osjećali živim.“⁸³

Pretjerano dijeljenje na društvenim mrežama može ukazati na to da su virtuelne zajednice sve bliže, ljudi otvoreniji jedni prema drugima, međutim, može i prikrivati zapravo sve veće distanciranje. Chalfen (1987) ličnu fotografiju opisuje kao 'slikovnu komunikaciju'. Čest razlog zbog kojeg su učesnici davali objave i gledali slike putem Interneta bio je održavanje kontakta s prijateljima i porodicom, informisanje drugih i informisanje o životima prijatelja, posebno o važnim životnim događajima, a da pritom ne morate direktno komunicirati: 'bliskost na daljinu'.⁸⁴

2.3 Bliskost na daljinu; sami zajedno u cyber prostoru

„Komunikacija licem u lice, tjelesna povezanost među ljudima održava dugotrajnu toplinu i privrženost, osjećaj obaveze na koji zajednice podržavane računalima još nisu bile testirane.“

- Michael Heim

Društvene mreže stvaraju privid konstantne komunikacije i upućenosti, otvorenosti, no ono što nam je najčešće dostupno putem profila jesu persone a ne pravi identiteti ljudi. Zato, suštinski nas tehnološki uređaji odaljavaju. Uz pomoć pametnih telefona i brojnih aplikacija postali smo uvijek dostupni, ali na vrlo selektivan način. Selektivnost kojoj smo skloni koristimo pritom na dva načina - izborom načina komunikacije putem uređaja, ali i selektivni smo prema onima iz svoje neposredne

⁸³ Isto, str. 176

⁸⁴ Nancy A. Van House (2011) Personal photography, digital technologies and the uses of the visual, Visual Studies, 26:2, 125-134, DOI: 10.1080/1472586X.2011.571888, str. 131 „Chalfen (1987) describes personal photography as ‘pictorial communication’. A common reason participants gave for the posting and viewing images online was keeping in touch with friends and family, keeping others informed and staying informed about friends’ lives, especially about significant life events, without having to actually interact directly: ‘distant closeness’ (Van House 2007).“

okoline. „Može se izopštiti iz svog fizičkog okruženja- uključujući i ljude u njemu. Može se iskusiti realno i virtualno skoro simultano. Moguće je i dobiti na vremenu multitaskingom, alhemijom 21og vijeka.“⁸⁵

Već je bilo riječi o multitaskingu i „multiživljenju“ i ponovo se nameće pitanje da li je zaista moguće biti istinski *sa* nekim ukoliko aktivno postojimo i komuniciramo na više prostora u isto vrijeme?

Prije pojave medija (situacija se mijenja već izumom alfabeta i pismenom komunikacijom) čovjek je mogao komunicirati sa nekim *in vivo*, dakle *biti* sa nekim ili biti sam. Razvojem medija čovjeku je omogućeno da i u samoći ne bude sam, da ima uvijek druge u svojoj sobi – riječju, glasom, slikom. Već od pojave knjige može se govoriti o podijeljenoj pažnji, čak i prije toga čovjek je oduvijek mogao i naprosto biti zamišljen. Pa ipak, zamišljen čovjek u mislima je sa sobom. Danas, multiživljenje kulminira do tačke da možemo „biti“ (komunicirati) sa više osoba simultano. Sa svakom selektivno. „...činimo novu Faustovsku nagodbu, koja glasi: Ako možemo biti sami kada ostvarujemo kontakt, možemo podnijeti da budemo zajedno.“⁸⁶

Čak i telefonski pozivi mlađim generacijama postaju opterećenje, zapaža Turkleova. „Mana telefonskog poziva: može se desiti samo u realnom vremenu.“ Internet native⁸⁷ generacije sve češće nalaze pozive opterećujućim i čudnim. Radije će se upustiti u dopisivanje, jer takvom komunikacijom biramo kada ćemo odgovoriti, smišljamo reakciju, nekada klikom na jedan stiker ili gif možemo prenijeti nešto što bi iziskivalo rečenice i rečenice usmene komunikacije. Jednostavno, mladi biraju lakše i ono u čemu imaju više kontrole.

Fizičko prisustvo se više ne cijeni, naprotiv, postalo je nepoželjno. Kada je izmišljen telefon on je korišten da nadomjesti nečije odsustvo, a ne da ga prosto omogući. Danas, zapaža Turkleova, „... u domenu konektivnosti, narativ “bolje išta nego ništa” postao je prosto “bolje”.“⁸⁸

Ističući značaj zajedništva koje podrazumijeva fizičku okupljenost ljudi, Sherry skreće pažnju na opasnost izjednačavanja virtuelnih i realnih zajednica. „Oni koji stoje iza sajtova za online ispovijesti tvrde da je vrijeme da proširimo našu definiciju zajednice tako da uključi virtuelna mjesta.

⁸⁵ Turkle Sherry (2011), “Alone together“, Basic Book, New York, str. 155 “It can absent itself from its physical surround—including the people in it. It can experience the physical and virtual in near simultaneity. And it is able to make more time by multitasking, our twenty-first-century alchemy.”

⁸⁶ Isto, str. 203 “...we make a new Faustian bargain. It goes something like this: if we are left alone when we make contact, we can handle being together.”

⁸⁷ Native (eng.)- domorodac; Internet natives su generacije koje su odrasle u vremenu interneta, dakle izložene su istom od djetinjstva

⁸⁸ Isto, str. 207 „Here, in the domain of connectivity, we meet the narrative of better than nothing becoming simply better.“

Ali ovo lišava jezik smisla. Ako počnemo onlajn mjesta gdje se sastajemo sa drugima nazivati zajednicama, lako ćemo zaboraviti šta je ova riječ inicijalno značila.“⁸⁹

U tom duhu pomenućemo i Douglasa Goothuis-a koji nas podsjeća da je fizička prisutnost, danas suvišna i opterećujuća, duboko cijenjena još u biblijskom vremenu kada još i nije bila ugrožena jer je jedino pisana komunikacija mogla da je zamijeni: „Mnogo bih vam imao pisati, ali ne htjedoh na papiru i crnilom, nego se nadam da ću doći k vama i iz usta u usta govoriti, da radost vaša bude potpuna.“⁹⁰

2.4 Osnaživanje sloboda i demokratije: pozitivna uloga umrežavanja u promjeni društvenih odnosa

O ulozi umreženog društva u poimanju realnosti zaista se može mnogo toga reći, kako pozitivnog tako i negativnog. Brojne negativne strane su već obrađene a i biće obrađivane u narednim podnaslovima rada. Sa druge strane, ono što je neosporno jeste činjenica da se zbog umrežavanja društva svijet počeo razvijati znatno brže u ekonomskom, kulturnom i drugim oblicima života.

U informacionom dobu, „kontrola prvih stupnjeva razvoja multimedijских sustava koju provodi biznis ostavlja trajne posljedice na značajke nove elektroničke kulture. Usprkos ideologiji o mogućnostima uporabe novih komunikacijskih tehnologija u obrazovanju, zdravstvu i za kulturni napredak, prevladavajuća strategija želi stvoriti golem elektronički zabavljаčki sustav koji se, s poslovne strane, smatra najsigurnijim ulaganjem.“⁹¹ Dakle, globalna mreža je uspjela značajno promijeniti paradigmu medijskog djelovanja i poprilično ju je usmjerila ka profitu, komercijalizaciji, te kako Castells kaže, zabavljаčkom sistemu. Transformacija medijskih sadržaja u tom kontekstu nije zaobišla niti jednu sferu društva i onoga što je predmet analize samih medija. Sa druge strane, pored brojnih nedostataka, upravo je takva orijentisanost doprinijela i sve većem broju kanala putem kojih informacije (korisne ali i one manje korisne) mogu doći do recipijenata i krajnjih konzumenata sadržaja. „Bilo kakva vijest koja se u bilo kom obliku pusti u javnost, može se odmah viralno proširiti internetom.“⁹²

⁸⁹ Isto, str. 238 „Those who run online confessional sites suggest that it is time to “broaden our definition of community” to include these virtual places. But this strips language of its meaning. If we start to call online spaces where we are with other people “communities,” it is easy to forget what that word used to mean.“

⁹⁰ 3 Ivanova 13-14, Navedeno u Goothuis (2003)

⁹¹ Castells Manuel (2000), “Uspon umreženog društva”, Golden Marketing, Zagreb, str. 393

⁹² Castells Manuel (2014), “Moć komunikacija”, Delfi, Beograd str. 294

„S razvojem komunikacijskih sredstava znanje postaje dostupno širem krugu ljudi, a smanjuju se i neki oblici oskudice, često s dalekosežnim posljedicama, bez obzira na to da li je riječ o zdravstvenim, političkim, duhovnim ili drugima. Vladari totalitarnih režima štite svoju moć skrivanjem znanja i ograničavanjem dostupnosti podataka ljudima u svojim zemljama.“⁹³

Internet je znatno uzdrmao uticaj i kontrolu vlade nad medijskim sadržajima. Oni su postali viralni, lako dostupni svima a mogućnost njihove zabrane ili manipulacije nije bila toliko efikasna i brza kao što je to bio slučaj sa objavljivanjem takvih sadržaja kroz klasične medije. Novi mediji, među kojima spadaju i društvene mreže poput Facebooka, Twittera, Instagrama, postali su svojevrstne oaze slobode gdje „zabranjeni“ i „nepoželjni“ građani i građanke mogu iznositi svoje stavove stvarajući na taj način jedan alternativni svijet otpora.

Naravno, vladajuće strukture u mnogim državama trude se na određeni način uspostaviti kontrolu nad sadržajima na internetu (poput ruskih zakona Sorm1 i Sorm 2) međutim ono što im ne ide u prilog jeste beskonačno internet prostranstvo koje nije baš tako jednostavno ugušiti na nekoliko otvorenih „žarišta“ kako to često vide Vlade zemalja. Borba između cenzure i slobode govora u umreženom globalnom društvu trajeće, sigurno, još dugo do potpunog poraza jednih ili drugih. „Kad nova generacija prebrodi frustracije tranzicionog perioda i shvati demokratiju i slobodu izražavanja kao svoje građansko pravo, čini se da će država biti spremna da uspostavi kontrolu komunikacija nad internetom i bežičnim mrežama. Neizvjesno je međutim, koliko će stvarnih političkih, kulturnih i tehničkih kapaciteta država imati da nastavi sa sistematskom kontrolom u svijetu globalnih interaktivnih mreža.“⁹⁴

Kada govorimo o pozitivnim stranama umreženog društva tu se prije svega moramo osvrnuti na pitanje promovisanja pojma slobode koji je razvojem interneta, globalne mreže i umrežavanja društva dobio na značaju više nego što je to bio slučaj prije nekoliko decenija. Možda i ne toliko na značaju koliko je pojam barem dobio prostora u javnosti. Kada kažemo sloboda, u ovom slučaju mislimo prvenstveno na slobodu govora, izražavanja i misli. To je dakle sve u prvi plan postavila globalna mreža koja je u potpunosti relativizovala pojam vremena i prostora a samim tim i brojnih društvenih i drugih normi koje su nekada predstavljale kočnicu za razvoj društva. Ove norme i tradicije i postojeći kontinuitet u svijetu prije umrežavanja su nekada „na negativno konzervativan

⁹³ Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str. 64

⁹⁴ Castells Manuel (2014), „Moć komunikacija“, Delfi, Beograd, str. 324

način održavao životnim menama već ozbiljno natruli kontinuitet prošlosti“, ali valja naglasiti da Jerotić skreće pažnju i na pozitivnu stranu ovog kontinuiteta i održavanja identiteta koji slabi jer ga savremeni čovjek smjelo ruši.⁹⁵

Razvojem novih medija, globalno i lokalno prepliću se do te mjere da je pitanje slobode pojedinca zapravo postalo pitanje slobode čovječanstva. Primjer Arapskog proljeća možda i najbolje oslikava moć umreženog društva i novih medija. Facebook revolucija kako su je mnogi nazvali, pokrenula je građane zemalja na sjeveru afričkog kontinenta u borbu protiv režimske vlasti koja je gušila slobodu pojedinca. „Društvene mreže su učinile da ideološki rovovi unutar opozicije nestanu.“⁹⁶ Uslijedila je borba građana za ostvarenje slobodarskog i slobodoumnog društva, a u pozadini svega je stajala „obična“ društvena mreža koja se, kako je vrijeme odmicalo, pretvorila u glavni izvor informacija za građane tih zemalja u kojima je cenzura bivala sve veći problem.

Iako je Facebook revolucija termin koji se prije svega veže za arapske zemlje, ovaj vid otvorenog iskazivanja nezadovoljstva i stvaranja iskre revolta nije nepoznat i na području zemalja Evrope. Upravo su masovni protesti u Francuskoj nakon poskupljenja goriva započeli Facebook statusima, događajima u cyber prostoru i kreiranjem stranica koje su okupljale nezadovoljne građane. U ovom događaju značajnu ulogu ima i Instagram „story“ i „live“ koji su u realnom vremenu oslikavali stanje na ulicama Pariza 24/7.

Zekerijah Smajić, ekspert za Evropske politike i višegodišnji dopisnik Al Jazeera-e analizirajući ove događaje piše: „Kada su prosvjedi započeli 17. novembra zbog poskupljenja tečnih goriva, francuska Vlada, resorna ministarstva i kabinet predsjednika Macrona bili su uvjereni da „spontano okupljanje“ građana preko Facebook, Twitter i Instagram mreža neće imati ozbiljnije domete jer, govorilo se, prosvjednici nemaju javno prepoznatog lidera. Nemaju unutarnju hijerarhiju i jasnu subordinaciju u upravljanju masama. Niti imaju jasno formulisane zahtjeve o kojima se s francuskim institucijama može, eventualno, pregovarati. Nakon samo četiri-pet uzastopnih „spontanih“ subotnjih marširanja rasrđenog francuskog srednjeg staleža, pokazalo se da je poskupljenje tečnih goriva došlo tek kao posljednja kapljica u već odavno prekipjelom loncu sve očiglednije socijalno raslojenog francuskog društva nepravedno razdijeljenog na multibogatašku manjinu i većinsku sve siromašniju nekadašnju srednju klasu.“⁹⁷

⁹⁵ Jerotić Vladeta (2013), „Čovek i njegov identitet“, Ars Libri, Beograd, str. 20

⁹⁶ <https://www.dw.com/bs/facebook-vode%C4%87i-medij-u-arapskom-svijetu/a-43089977>

⁹⁷ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/na-scenu-stupaju-internet-nacije-facebook-sindikati-twitter-diplomatija>

Možda je najvažnija prednost umreženog društva, novih medija a samim tim i društvenih mreža u tome što je sloboda dobila novu dimenziju, novi prostor u kome se može ostvarivati, novu šansu. Sloboda koja se odnosi na život koji je nezavisan od prostora i vremena, život u kojem novac postaje digitalan⁹⁸ i apsolutno nezavisan i nepodložan globalnim ekonomskim kretanjima u svijetu. Ovdje se može ostvariti potencijal o kome Groothuis piše „...neki hvale kiberprostor kao način oslobađanja duše iz tamnice tijela. Oni najavljuju da će nas digitalno doba uvesti u novo razdoblje bestjelesne inteligencije koja nesputano može istražiti i nastanjivati elektroničko područje gotovo beskonačnih mogućnosti.“⁹⁹ Premda je pisac skeptičan prema ovakvom stavu, ovakav *potencijal* cyber prostora ne može se poreći.

Politika svakako da nije mnogima od nas najbitnija stvar u životu ali definitivno jeste oblast koja oblikuje živote mnogih sve više prelazi u online formu sa svim svojim manama i vrlinama. Protesti, okupljanja, izražavanja nezadovoljstva političara i samih građana prvo se dešavaju online, a potom prelaze u iz stanja virtuelnog u stanje realnog i u brojnim slučajevima djelotvornog društvenog angažmana. Ali, ono što je ključno i čime se ovaj rad bavio jeste razumijevanje da virtuelno može biti samo početna forma koja mora preći u realno, a da bi do toga došlo mora postojati svijest o nužnosti razdvajanja ova dva pojma, ova dva prostora.

Upravo zbog široke društvene iskoristivosti potencijala cyber prostora ne smijemo se stopiti sa njime, moramo zaobići sve one opasnosti o kojima je bilo riječi u prethodnom dijelu rada.

3. Hermenautika savremenog doba¹⁰⁰

Za intervju je izabran doc. dr Mehmed Đečević¹⁰¹. Njegovo ćemo znanje i iskustvo iz oblasti psihologije i psihoterapije integrisati u oblast komunikologije pri analizi cyberkulture i naročito identiteta u istoj.

Već u samom početku intervjua vidi se da ćemo se djelimično bazirati na Erika Eriksona, američkog psihologa o kome piše i Sherry Turkle analizirajući Eriksonovo učenje o nužnosti faze moratorijuma

⁹⁸ Bitcoin je digitalni novac, stvoren i čuvan elektronički. Bitcoin nije printan i nije kontrolisan od strane bilo koga.

⁹⁹ Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str. 43

¹⁰⁰ Intervju u cjelini nalazi se u prilogu

¹⁰¹ Profesor Đečević je završio studij psihologije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a magistrirao je i doktorirao na Fakultetu političkih nauka u Podgorici gdje od 2008. godine radi prvo kao saradnik na nastavi a zatim kao profesor. Pored toga, šestogodišnjim obrazovanjem u oblasti psihoterapije dr Đečević stiče i zvanje psihoterapeuta geštalt usmjerenja.

u pravilnom razvoju identiteta te povezujući istu sa cyber prostorom. Profesor Đečević upitan je i o ostalim temama kojima se rad bavio u prvom dijelu posvećenom identitetu u cyberkulturi i njegovi odgovori u kombinaciji sa već iznijetim teorijskim okvirom pomoći će nam da provjerimo osnovnu hipotezu – da cyberkultura kao specifičan oblik kulture današnjice formira i specifične identitete i utiče na njihovo oblikovanje, drugačije od ostalih prepoznatih oblika kulture.

Kroz odgovor na prvo pitanje profesor Đečević nas upoznaje sa Eriksonovim razvojnim modelom identiteta koji se sastoji od osam faza, pri čemu je svaka sazdana kako on kaže, oko krize koju treba riješiti. Zavisno od uspjeha, integrišemo u svoj identitet nove elemente ili ih propuštamo i stagniramo. Ono što je ključno jeste da je ova teorija *interakcionistička* tj da osim genetskih i unaprijed određenih matrica po kojoj se ovaj razvoj dešava, prepoznaje i spoljne faktore tj iskustva u korelaciji sa okruženjem koja oblikuju pojedinca. „Jednačina razvoja pojedinca je, stoga, rezultanta interakcije genetskih datosti koje pojedinac nosi i specifičnih ličnih iskustava u prepoznatim razvojnim fazama.” Komunikacija ili interakcija sa sredinom je značajna u svakoj fazi a defekti u komunikaciji sa sredinom mogu dovesti do različitih posledica u različitim razvojnim fazama. Profesor Đečević posebno ističe prvu razvojnu fazu u koja je sazdana oko polarnosti povjerenja i nepovjerenja.

Ovaj odgovor treba imati na umu kada gledamo videe majki koje doje svoje dijete koristeći pritom spravu koja se jednom stranom fiksira za majčino rame, a na drugu se stavi telefon na kome su crtani filmovi ili muzika koja služi da drži pažnju djeteta i umiri ga. Dojenje je prva i krucijalna konekcija majke i odojčeta i videi koji su u jednom period kružili društvenim mrežama mogu nas zapitati kako da dijete uspješno savlada svoje faze razvoja koje se toliko oslanjaju na odnos sa sredinom, ako je sredina zamijenjena virtuelnom. U trećem pitanju dr Đečević nedvosmisleno ističe odnos sa majkom i komunikaciju sa njom kao krucijalni za izgradnju zdrave ličnosti.

Budući da je samo-refleksija imala posebno mjesto u analizi ponašanja savremenog čovjeka u cyberkulturi, profesoru je postavljeno pitanje i o značaju iste. Odgovor je da je samo-refleksija najznačajnija u period adolescencije. U kontekstu današnjice adolescenti su Internet native generacije te stoga stoji da je svaka zabrinutost o nedostatku vremena, ali i sve većem bijegu u zabavu ili uvijek dostupnu komunikaciju, kao kočnicama za zdravu samo-refleksiju. Ipak, kroz prizmu Eriksonove teorije, ističe Đečević, komunikacija sa značajnim drugim ostaje daleko važnija i čak *conditio sine qua non* samo-refleksije. „Svi bitni odnosi koje smo imali u

ranijim fazama/krizama odjekuju u aktuelnoj razvojnoj fazi, čineći nas snažnijim ili ranjivijim na putu (samo)izgranje, već zavisno od specifičnih iskustava u svakoj od ovih faza.”

Govoreći o značaju usmene komunikacije u poređenju sa pismenom, iz nekoliko odgovora zaključujemo da, po mišljenju profesora Mehmeda Đečevića, ova razlika gubi na značaju onog trenutka kada je dijete/pojedinac savladalo pismenu komunikaciju. Ipak, kaže i to da se u komunikaciji „lice u lice”, kako su neka istraživanja potvrdila, većina informacija prima putem neverbalnog kanala, te da zbog toga ipak ova vrsta komunikacije ostaje bitna tokom cijeloga života. Dodatan argument o značaju direktne komunikacije “licem u lice” nalazimo i u odgovoru na deveto pitanje gdje prof. Đečević kaže „ja bih rekao da cyber-space ostavlja daleko više mogućnosti za plasman alternativnih selfova, nego što je to slučaj prilikom realne, face-to-face komunikacije.”

Rad se bavio i postmodernim pogledom na identitet kao mnoštvo te na poglede Turkleove i Groothiusa o tome da li zdrava ličnost mora nužno biti jedinstvena. Profesor tvrdi da su određeni antagonizmi unutar ličnosti normalni i da ne moraju biti patološki već mogu poslužiti i kao poretači kreativnosti kod pojedinca. „Psihoanaliza je tumačila čak i fine kulturalne produkte, kao što su umjetnost i kultura uopšte, kao rezultat sublimacije/preusmjeravanja seksualnosti i agresivnosti u društveno poželjne aktivnosti.” Primijetićemo ipak da u riječima profesora Đečevića stoji *sublimacija tj preusmjeravanje*, dakle antagonizmima se u cilju stvaranja finih kulturalnih produkata i kulture ne smijemo prepustiti već ih preusmjeriti. Ovakav pogled na neki način je sredina između podržavanja “igara” sa mnoštvima unutar svog identiteta (primjer muškaraca koji prave ženske avatare i eksperimentišu u cyber prostoru ili u istom imaju preljube) i negacijom istih u cilju vođenja cjelovitog života (argumenti koje iznosi Groothius).

„Jung je, slično, smatrao da muškarci sa snažnijim ženskim principom/animom, kao i žene sa snažnijim muškim principom/animusom bivaju kreativniji od onih ljudi kod kojih su ovi arhetipovi slabije razvijeni.”

Dakle, možemo zaključiti da su mnoštva i antagonizmi unutar ličnosti prirodni ali da cyber prostor može biti klizav teren za „igru” sa identitetom, te da postoje zdraviji i kreativniji načini ispoljavanja različitih segmenata ličnosti.

Osmo pitanje temelji se na Eriksonovom moratorijuma, sa kojim nas upoznaje Sherry Turkle, koja potencijal za ostvarenje faze moratorijuma nalazi u cyber prostoru, s’ obzirom na društvene promjene koje su onemogućile ovakvu fazu u razvoju u realnom svijetu. Profesor Đečević pojašnjava nam da se radi o periodu adolescencije, te da bi moratorijum bio „period u kome bi

adolescenti, bez intenzivnijih pritisaka društva, imali na raspolaganju mogućnost da eksperimentišu sa novim aspektima svog sopstva koje je u nastajanju, da okušavaju različite životne stilove, prakticiraju razne aktivnosti i hobije, druže se sa različitim društvima itd. Moratorijum bi, u sociološkom smislu, predstavljao dozvolu koju društvo daje pojedincu da, bez rizika i bez presije, eksperimentiše sa mnogostrukošću svojih identiteta.” Turkle-ova naglašava da je nekada za ovakvu fazu služio koledž kada bi adolescent eksperimentisali sa svojim identitetom bez značajnih trajnih posledica, međutim da se u 80im i 90im stanje u društvu mijenja te da su očekivanja od studenata mnogo veća, kao i pritisci. Zbog toga, ona smatra, ljudi sve više pribjegavaju eksperimentisanju u virtuelnom svijetu. Pokušali smo da napravimo poređenje američkog i našeg „jugoslovenskog” društva, no profesor Đečević konstatuje da je ovo poređenje zbog pretjerano različitog socio-političkog i istorijskog konteksta teško moguće. Profesor ističe da se naše bivše jugoslovenske države teško mogu baviti tako finijim društvenim planiranjem kao što je moratorijum, kao realna društvena činjenica. Ali upravo naročito u našim društvima cyber prostor može biti nadoknada.

Alternative identitete, koje mladi stvaraju na društvenim mrežama profesor Đečević naziva cyber selfovima. On ističe da „u tom smislu, osoba zaista ima mogućnost da kreira paralelnu sliku sebe, svoj cyber – self, vodeći računa o tome kako drugi članovi društvenih mreža (značajni drugi) taj cyber – self doživljavaju, odnosno kako na njega reaguju. U zavisnosti od tih reakcija, osoba može testirati i svoj odgovor na njih (na ove reakcije) – da li su one po mjeri onoga što osoba želi da bude, u kojem slučaju će cyber – self nastaviti da se razvija u utabanom pravcu, ili su nepoželjne, te bi valjalo redizajnirati svoj cyber – self (odnosno: updateovati ga, na temelju reakcije značajnih drugih). Mislim da, u ovom slučaju, zaista možemo govoriti o tome da socijalne mreže, kao dio cyber prostora, ostavljaju mladim ljudima mogućnost da eksperimentišu sa svojim identitetom u vrlo osjetljivim razvojnim fazama i da, s obzirom na to, one zaista predstavljaju jedan cyber oblik moratorijuma o kome govori Erikson, koji donekle kompenzuje nedostatak realnog moratorijuma kao spolje društvene činjenice.”

Kada je upitan da li umreženo društvo i tehnologija podržavaju razvoj narcisoidnih ličnosti, profesor Đečević govori o onome što on vidi kao veći problem savremene online komunikacije. Naime, on primjećuje rastuću tendenciju da pojedinci kako on kaže „zabasaju u neku vrstu autizma” u kojoj je skoro sva međuljudska komunikacija svedena na online odnose. Problem je i kada pojedinci formiraju cyber self koji stoji nezavisno od svog realnog nosioca te počinju potcjenjivati ili precjenjivati sebe na osnovu reakcija koje dobijaju na te cyber selfove.

Na pitanje zašto iz perspective psihoterapeuta, sve više ljudi dijeli i svoje najintimnije trenutke putem društvenih mreža, prof. Đečević iznosi stav da se radi o „potrebi pojedinca za bliskošću, koja nije autentično, na zadovoljavajući način i do kraja zadovoljena u realnom svijetu (npr: kroz kvalitetan partnerski ili prijateljski odnos), pa se onda njen „višak“ „preliva“ u cyber prostor. Odnosno, komunicirajući sa mnoštvom (online prijateljima), težimo da nadoknadimo manjak autentičnog ljudskog kontakta i jedne zdrave bliskosti koju ne možemo ili ne umijemo da ostvarimo u stvarnom svijetu.”

Prof. Đečević potvrđuje nam i su intimni odnosi „u interpersonalnom smislu, ono najvrednije što pojedinac ima. Kao takvi su se, svojevremeno, po pravilu njegovali u formi privatnosti” ali ističe da čak i uz novonastali trend dijeljenja možemo zadržati privatnost, sve dok ostanemo umjereni u onome što dijelimo tj da ne zađemo u sopstvenu intimu.

Ovaj magistarski rad između ostalog prepoznaje cyber prostor kao nešto za šta se savremeni čovjek veže da bi ispunio svoje potrebe za vantjelesnim i vanvremenskim, što je nekada ispunjavao u božanskom i religijskom. Profesor Đečević smatra da je još uvijek za ovakve konstatacije, ali potvrđuje da se stvari kreću u tom smjeru.

Na kraju, prof. dr. Đečević potvrđuje ono što je elaborirao kroz pojedinačne odgovore – da cyber prostor i cyberkultura na specifičan način utiče na oblikovanje savremenog pojedinca, ali i njegovih odnosa.

IV Novi mediji u cyberkulturi

„Novi mediji nisu samo dodatak starim klasičnim i nužno je dublje razumijevanje medijskih sadržaja nego ikad prije. Digitalizacija neće značiti samo prenošenje zapisa u elektronički medij, već će buduća tehnologija utiskivati riječi, slike i zvukove direktno u ljudski mozak.“

- Nenad Vertovšek

1. Razvoj medija

Razvoj medija kroz istoriju, može se reći, jednako je turbulentan kao i razvoj čovječanstva u cjelini. Mediji i njihov razvoj kroz vjekove oslikavali su karakter i društveno-političku svijest tog doba. Njihovim razvojem mijenjala se i percepcija čovjekovog gledanja na svijet jer je svaki od medija nosio sa sobom i svoje, nove mogućnosti. Ipak, kako ovaj rad ima za cilj naglasiti, razvojem medija mijenjao se i sam čovjek i njegova svijest. Nekada je to bilo u korist čovječanstva, ali se često ta promjena odvijala u negativnom smjeru, pa su se tako s vremenom počeli javljati izolacija, otuđenost, otupljenost čovjekovih osjećaja, nedostatak kritičke svijesti i slično.

Era govornog komuniciranja može se smatrati začetkom komuniciranja u smislu razmjene informacije na kojima se temelje sve ostale forme. Govor kao osnov ljudskog komuniciranja najozbiljnije je upotrebljen u eri antičke Grčke i Rimskog Carstva. U tom periodu, govorništvo se javlja kao vještina sa svojim strogo definisanim pravilima, a govornici poput Perikla, Demostena, Cicerona najavljuju dolazak velikih promjena u komunikaciji. Ipak, govorništvo se razlikovalo i između tih, na prvu jako sličnih sistema, kao što su antička Grčka i Rimsko Carstvo. „Za razliku od Atene, u kojoj se javno društveno komuniciranje zadržava u okviru robovlasničke klase, u Rimu između robovlasnika i robova postoji tzv. slobodna svjetina, između patricija i roba – plebs“¹⁰² Svakako da taj period u ljudskoj istoriji predstavlja početak ozbiljnog komuniciranja na višem nivou. Negativna strana ove etape u razvoju komunikacija jeste što nikada govorništvo u suštini nije dobilo na masovnosti već se zadržavalo samo među višim slojevima i bivalo poprilično jednosmjernan proces – od komunikatora ka recipijentima.

¹⁰² Nuhić, Muhamed, Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, FPN, Sarajevo, str. 47

Govorništvo kao vještina, dakle retorika, razvojem pisma a dodatno kasnije pojavom štamparske preše, polako počinje gubiti na značaju. Ono naravno nikada nije u potpunosti nestalo ali su ga definitivno novi oblici komunikacije, uspjeli potisnuti iz fokusa tadašnje a i današnje javnosti.

Pronalaskom Gutenbergove preše, 1453. godine, počinje potpuni zaokret ljudskog djelovanja u medijskom smislu i u smislu komunikacija. Čovjek počinje mijenjati svoj kulturni identitet, i era „alfabetske kulture“ se upravo u tom periodu počinje stvarati. Upravo ta kultura obilježila našu civilizaciju do današnjih dana.

„Usljedit će razvoj štampe, velika razmjena informacija, povećava se pismenost, a tražnja pisane kulture postaje odluka doba i svijeta koji počinje knjigom prekoračavati granice među državama, ali još važnije među kulturama.“¹⁰³

Naravno, ovaj novi medij počinje se razvijati u zapadnim evropskim državama poput Engleske, Francuske i Italije gdje se počinju izdavati i prvi listovi u tom periodu (dnevni i periodični). I tako je era govorništva polako odlazila u prošlost, a sa njom i umijeće komuniciranja koje je bilo poznato do tada. Pisana komunikacija je donijela nova pravila, a njeno elektronsko doba koje je došlo kasnije u potpunosti je izmijenilo ljudsko poimanje medija a samim tim, nažalost, dotadašnja ljudska djelovanja postaju u potpunosti produkt novomedijskih (za taj period) konstrukcija. Razvoj štampe dalje je bio prodloga za razvoj novinarstva, novina kao prvog pravog medija. „Potreba za informacijama i većom razmjenu informacija, razvoj kapitalističkog odnosa građanskog društva, uzrokovali su svojevrsno duhovno buđenje građanske klase koja se organizira na jedan novi način i koja ima potrebu za svakodnevnim informacijama i za njihovom razmjenu.“¹⁰⁴ Po prvi put se razvojem novina javlja i hrani čovjekova potreba za sveopštom informisanošću, zainteresovanošću za veliki broj različitih tema, u početku njemu fizički bliskih a globalizacijom i sve daljih. Naravno, one su kao i svaki medij kasnije dobile i nažalost svoju propagandnu ulogu i već u tom dobu počinje se dovoditi u pitanje sloboda medija, kroz tada aktuelnu slobodu štampe.

Elektronski mediji zapravo su uvod u multimedijalno i hipermedijsko društvo kakvo mi danas poznajemo. Prvi elektronski medij bio je naravno radio. „Prvi radio prenos izvršen je sa Ajfelove kule 1908. godine. Tome slijedi prenos koncerta iz Metropolitan opere u Njujorku – 1910. godine.“

¹⁰³ Kečo-isaković, Emina (2006) „Izazovi mas medija“, Sarajevo, Šahinpašić, str. 35

¹⁰⁴ Kečo-isaković, Emina (2006) „Izazovi mas medija“, Sarajevo, Šahinpašić, str. 38

¹⁰⁵ Vjerovatno je radio medij koji je ubjedljivo najviše korišćen u propagandne svrhe ali isto tako prva naznaka perioda u kojem će mediji preuzeti živote ljudi ili bar njihov dobar dio i gdje će zapravo kontrola medija i medijska kontrola značiti i kontrolu života ljudi i čovječanstva u cjelini. Jednostavnije rečeno, informacijska revolucija počela je otkrićem radija.

Najbolji primjer za to svakako je radio drama Orsona Velsa. Upravo na tom čuvenom primjeru pokazala se nadolazeća moć masovnih medija. Drama „Rat svjetova“ emitovana je na radiju 1938. godine, a njen sadržaj i „sukob“ sa vanzemaljcima izazvao je paniku među stanovništvom koje je više vjerovalo informaciji koja dolazi iz medija, nego sebi i sopstvenim čulima.

Kasnije, razvojem televizije ta svojevrsna otuđenost od samih sebe dobila je još više na značaju samim tim što je uz zvuk sada postojala i slika koja je doprinijela vjerodostojnosti i približavanju svakog događaja pojedincu. Kroz televiziju, njen razvoj, naročito sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga vijeka, krenula je realizacija onoga što je McLuhan proročanski zvao „globalno selo“ i po prvi put, lokalno i globalno postaju isto. Prenos slike i zvuka ulivao je nadu u smanjenje manipulativnog i propagandnog potencijala medija, te nadu u bolju, tačniju informisanost. Kroz dalji razvoj televizije i medija ova nada se pokazala kao slabo utemeljena. Televizija svakako ostaje centar svake kuće i porodice i glavni izvor informacija, zabave i a ponekad i edukacije. Televizija je definitivno obilježila osamdesete i devedesete godine 20. vijeka i njen značaj ni do današnjeg dana se nije previše drastično umanjio. Međutim, već početkom devedesetih godina postojale su naznake kako bi internet u potpunosti mogao preuzeti medijsko tržište. I to se u značajnoj mjeri ostvarilo. Razvojem interneta, rađali su se i preduslovi za stvaranje novih medija, medija koji će u sebi objediniti i televiziju i radio i novine. Nova era društvenih mreža i online portala započela je upravo u tim godinama, a danas je već, može se reći, cjelina bez koje ne možemo zamisliti život u 21. vijeku.

Već 1994. godine stvara se prva društvena mreža, može se reći preteča današnjih modernih društvenih mreža poput Facebooka, Instagrama i sl. – Geocities. „Korisnici ovoga sajta su mogli dizajnirati vlastite web sajtove i postavljati različite sadržaje na njih”¹⁰⁶

¹⁰⁵ Nuhić, Muhamed, Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, FPN, Sarajevo, str. 158

¹⁰⁶ Edin Osmanbegović, Aspekti ranjivosti korisničkih podataka na društvenim mrežama – slučaj Bosne i Hercegovine, Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, br. 28

Nakon nje, redom su se osnivali mnogi sajtovi sličnog koncepta poput sajta Friendzy, Friendster, Myspace. Najveći uspjeh međutim, ostvario je Facebook. "Facebook je za samo 4 godine uspio da osvoji svijet i prevaziđe MySpace i Friendster kao najveća društvena mreža na svijetu. Danas Facebook dominira u svijetu društvenih mreža. Uspješnim akvizicijama (WhatsApp, Instagram, Oculus VR itd.) ova kompanija zadržava svoje mjesto u svijetu društvenih mreža, šireći svoj uticaj na mobilne tehnologije i virtuelnu realnost."¹⁰⁷ Nakon Facebooka uslijedio je i razvoj ostalih društvenih mreža poput Instagrama (vlasništvo Facebooka) koji je prvenstveno orijentisan na dijeljenje fotografija, pa Twittera koji je postao i nezvanična mreža novinara. Politika nije mogla mimoći ni segment društvenih mreža pa se tako pored ovih "zapadnjačkih" društvenih mreža mogu pronaći i "istočne" alternative poput mreža V Kontakte (ВКонтакте) ruske verzije Facebooka; Telegram ruska verzija Vibera ili WhatsApp-a itd.

Svaki razvoj novog medija, društvenih mreža, svakako da doprinosi i razvoju čovječanstva jer otkrivanjem novih mreža otkrivaju se i nove mogućnosti za razvijanje ličnih ali i poslovnih veza itd. Ono što zabrinjava jeste činjenica da, iako novi mediji sadrže u sebi multimedijalnu koncepciju tj. sve ono što su mediji prije njih samostalno negovali (fotografija, tekst, slika, zvuk), otuđenost čovjeka od okoline nikada nije bila izraženija nego sada. Ne čudi zato zabrinutost brojnih naučnika sa početka 21og vijeka koji kao da su pretpostavljali u kojem smjeru će ići razvoj, ironije li, društvenih mreža. Zato neka se ovaj dio završi prikladnim citatom koji kada se analizira sa ove vremenske distance, itekako ima smisla:

"Da li je on (kompjuter) sredstvo javne, društvene komunikacije u onom smislu u kojem su to radio i televizija? Da li on čovjeka čini više ili manje društvenim? Pitanja su opravdana, jer komunikacija je uslov i manifestacija društvenosti čovjeka. Uz kompjuter čovjek nije uz čovjeka; nije ni uz njegov glas, ni uz njegov lik. Uz kompjuter čovjek je samo uz stroj. Dalje usavršavanje kompjuterske tehnologije novi su veliki napredak. Ali, nije li to još veće udaljavanje čovjeka od čovjeka? Ne pretvara li se tako Mekluanovo "Globalno selo" u globalni apsurd?"¹⁰⁸

¹⁰⁷ <https://www.digitalnimarketing.in.rs/kratka-istorija-drustvenih-mreza/>

¹⁰⁸ Nuhić, Muhamed, Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, FPN, Sarajevo, str. 229

2. Uticaj tehnologije na medije i na publiku

„Kad se podaci prenose kiberprostorom, medij oblikuje poruku, pošiljatelja poruke i primatelja poruke. Medij oblikuje cijelu kulturu.“

- Douglas Goothuis

Pokazali smo da je svaka promjena u tehnologiji i medijima povlačila i promjene u ponašanju publike, načinu na koji ne samo konzumiramo medijski sadržaj i primamo informacije, već i način na koji razmišljamo i ponašamo se. Osim što utiče na formiranje našeg identiteta i naših odnosa, tehnologija mijenja i način na koji se naš mozak razvija. Ovo je naročito važno razmotriti uzevši u obzir da su danas djeca kako smo pokazali od rođenja izložena tehnologiji i novim medijskim formama. Djeca počinju da koriste ruke za mobilne telefone prije nego što ovladaju vještinom pisanja, da koriste aplikacije i igrice na telefonu prije nego nauče da koriste makaze, prije nego što ovladaju motorikom. Sve ovo utiče na razvoj, kako fizički tako intelektualni i duhovni. U svom prikazu knjige „Kao ribe u vodi (Ka filozofiji medija ili kako opstati s' medijima)“, prof. Halima Sofradžija podvlači percepciju autorke Fejzić-Čengić: „... treba jasno razumjeti, i sama tehnologija je medij u doslovnom smislu, ona posreduje percepcije, način prisjećanja, oblikovanje identiteta, kako je već naznačeno u knjizi Doba slika u teoriji mediologije. U novoj društvenoj racionalnosti, tehničkoj racionalnosti, suvremeni čovjek je sve manje budan da prepozna koliko je tehnička simbolika nadvladala duhovnu.“¹⁰⁹

Vratimo se na izum i popularizaciju televizije. Ovo je možda medij koji je u najvećoj mjeri promijenio navike publike. Castells piše o usponu masovnih medija i skreće pažnju na posljedice ovog omasovljenja. Prvo, pomenimo kako to Castells kaže *osnovni instinkt lijene publike*. Ljude privlači linija manjeg otpora; hipnotičko dejstvo televizije i beskrajna zabava kao dominantni sadržaj medija prikovali su publiku za ekrane i pasivizirali ih. Vijesti koje smo nekada čitali ili slušali, sada primamo sa minimumom napora. Uz to, forma ne samo da je uticala na nas kao recipijente, već i na sam medijski sadržaj. „Publici koju čine milijuni gledatelja centralizirani pošiljatelji istodobno šalju

¹⁰⁹ Halima Sofradžija (2019), “Spoznavanje svijeta u njegovoj svekolikoj pojavnosti“, In *Medias Res*, Zagreb, str. 2306

slične poruke. Prema tome, sadržaj i oblik poruke skrojen je prema najnižemu zajedničkom nazivniku.“¹¹⁰

Ono što Castells analizira jesu masovni mediji, koje karakteriše distribucija informacija iz određenih centara ka masovnim recipijentima. Castells takođe ističe jeste da masovni mediji nisu doveli do integracije i demokratizacije globalnog tržišta, te da mi ne živimo u globalnom selu „nego u prilagođenim kolibama koje se proizvode globalno, a distribuiraju lokalno.“¹¹¹ Govoreći o masovnim medijima Vertovšek kaže „u ozračju suvremenosti i budućnosti masmedija i virtuelne stvarnosti ponovo nas vraćaju u kožu usamljenih, izoliranih i otuđenih arhaičnih bića kojima maipuliraju ista takva bića.“¹¹²

Ovakva vrsta distribucije sadržaja svojstvena masovnim medijima mijenja se nastankom novih medija, o čijem smo pozitivnom potencijalu već govorili u poglavlju posvećenom osnaživanju sloboda i demokratije kroz umreženo društvo. Umrežavanje se ne odvija nikako drugačije do preko novih medija i platformi. Sadržaj ne samo da se distribuira masovno već se masovno i decentralizovano i proizvodi. Svaka decentralizacija svakako da smanjuje manipulativni potencijal o kome govori Vertovšek i otvara prostor za veće slobode, ali moramo uvažiti i opasnosti koje ovakav razvoj nosi. Decentralizacija, naime, znači i gubitak kontrole u pozitivnom smislu. Sadržaj namijenjen velikom broju ljudi pojavom novih medija i društvenih mreža ne prolazi više filtere vlasništva, uredništva, novinara. Ne postoje više gate keeperi koji će motriti da ono što u javnost izlazi kao informacija i medijski sadržaj prođe neophodne provjere i ispuni određene standarde. Ono što se dešava kao posledica navedenog (a u kombinaciji sa izuzetnim tehnološkim potencijalom za montažu i manipulaciju) jesu takozvane (mada diskutabilno nazvane) fake news, širenje dezinformacija, slabljenje edukativne funkcije medija, informacijski boom koji dovodi do prezasićenja, otupljivanja, pojava novih poslova kao što su influenceri itd.

„To je sustav feedbacka između iskrivljenih ogledala: mediji su izraz naše kulture, a naša kultura primarno djeluje preko materijala što ga daju mediji.“¹¹³

¹¹⁰ Castells Manuel (2000), „Uspon umreženog društva”, Golden Marketing, Zagreb, str. 360

¹¹¹ Castells Manuel (2000), „Uspon umreženog društva”, Golden Marketing, Zagreb, str. 370

¹¹² Vertovšek Nenad (2013), „Umjetnost medijske manipulacije – ljepota iluzije jest u umu posmatrača“, In Medias Res, str. 298

¹¹³ Isto, str. 365

2.1 „Spoznajni turizam“ - površnost spoznaje u cyber prostoru

„Jer knjige nisu potpuno beživotne stvari nego u sebi sadrže životnu moć da budu toliko aktivne koliko je bila aktivna duša čije su one porod; ne, one čuvaju, kao u bočici, najčistiju učinkovitost i izvadak onoga živog uma koji ih je porodio.“ - John Milton

Među posljedicama tehnologizacije kulture jeste i sve veća površnosti ljudi kada se radi o saznavanju, informisanju, učenju... Način na koji se distribuiraju informacije nije puka forma bez uticaja na sadržinu koja se prenosi i prima. Svijet slika koji predstavlja našu realnost od pojave televizije a eskalira razvojem tehnologije i pojavom novih medijskih formi, učinio nas je kako se pokazalo - pasivnim i lijenim. „Televizijski oblik komunikacije temeljno je novi medij, koji označava zavodljivost, osjetilna simulacija stvarnosti i laka komunikativnost na crti najmanjega psihološkog napora.“¹¹⁴

Budući da se savremenost temelji, kako je to zapazio Virilio na dromologiji, korisno je informacije plasirati i primati što brže, lakše i jednostavnije, ali čini se da su se u današnjim novim medijima na jednak način počele prezentovati informacije kao što su vremenska prognoza i ostale, daleko kompleksnije dnevno-političke i društvene teme. Ukoliko se kao čovječanstvo prepustimo zavodljivosti multimedija (novih medija) rizikujemo veliku površnost i veliko *osipanje znanja, suštine i istine*.

Kako smo pokazali, ljudski um se prilagođavao promjeni u sredstvima komunikacije. „Tipografija ima najjaču moguću sklonost izlaganju: sofisticirana sposobnost konceptualnog, deduktivnog i sekvencijalnog mišljenja; visoko vrednovanje razuma i reda; gnušanje prema proturječju; velika sposobnost odvajanja i objektivnosti; i snošljivost za usporeni odgovor.“¹¹⁵ Da se ljudska svijest izmijenila pod uticajem novih tehnoloških i medijskih formi zapaža i Groothuis „...ljudska istančanost i intelektualna usmjerenost dramatično su se promijenile: slika je zasijenila riječ kao prevladavajuće sredstvo komunikacije, razdoblje zadržavanja pozornosti skratilo se u skladu s

¹¹⁴ Isto, str. 361

¹¹⁵ Postman 1985, str. 87, citirano u : Castells 2000

brzinom promjene vizualnih slika, a nepravocrtna životna orijentacija zamijenila je uređeniji pogled na svijet koji je svoju potporu nalazio u knjizi.“

Značaj čitanja i forme knjige sjajno su pojašnjeni i u citatu koji je Groothuis naveo u svojoj knjizi „Duša u kiberprostoru“:

„Redosljed pisanog teksta pravocrtan je i omeđen logikom znanosti sintakse. Sintaksa je građa od koje je napravljen diskurs, cestovna karta putova kojim se um smisleno kreće kroz jezik. Komunikacija pisanim tekstom iziskuje djelatnu uključenost čitateljeve pozornosti, jer je čitanje u biti čin prevođenja. Simboli se pretvaraju u svoje verbalne označenike a oni se zatim tumače... Pisani tekst također pretpostavlja vremensku os; okretanje stranica, a vertikalno spuštanje stranicom da se i ne spominje, slijed je kretanja prema naprijed, pri kojemu prethodni sadržaj u svakoj točki služi kao osnova onome što slijedi. Osim toga pisani je tekst statičan – čitatelj je taj koji se kreće naprijed, a ne knjiga. Prostorna organizacija pisanog teksta u skladu je s našim tradicionalnim shvaćanjem povijesti. Građa je izložena u slojevima; može se ponovo pročitati i održava visoku razinu pozornosti. Brzina čitanja može biti različita, a napredak određuje čitateljeva usredotočenost i razumijevanje.“¹¹⁶

Gubitak strpljenja i posvećenosti primijetan je u generacijama koje rastu uz tehnologiju. Sve kraće je moguće održati pažnju mlađih generacija, sve rjeđi su mladi ljudi koji su temeljni u istraživanju i učenju; sve je više onih koji su spremni da postanu uticajni i dijele svoje misli bez preispitivanja kredibiliteta na osnovu kojeg se upuštaju u širenje istih. Cyber prostor, iako veliki potencijal da postane jedna bestjelesna inteligencija, baza podataka i znanja dostupna svima, sve više naginje ka tome da postane beskonačna baza previše neuređenih informacija.

Nije neutemeljena tvrdnja prof. Seada Alića da je „uloga svjetskog gledatelja da bude na vrijeme informiran i da nema svoj stav.“¹¹⁷ Marshall McLuhan naziva medije zatvorom bez zidova a slično tome pisac cyberpunka William Gibson naziva cyber prostor „neograničenim kavezom“. Pretjerana širina može postati toliko iscrpljujuća da je jednako zarobljavajuća kao i pretjerana uskoća. I zaista, savremeni pojedinac nerijetko biva izgubljen u naizgled neograničenim mogućnostima. Kako to kaže

¹¹⁶ Sven Birkerts, *The Gutenberg Elegies* (Boston: Faber and Faber, 1994), str. 122., navedeno u Groothuis

¹¹⁷ Sead Alić (2013), „Komunikacijski stampedo“, Sarajevski žurnal za društvena pitanja, Vol. 2, br. 2, Sarajevo, str.

Groothuis „ograničena bića, ipak, trebaju ograničene mogućnosti koje je moguće pronaći; trebamo zidove isto kao što trebamo vrata.“¹¹⁸

*Virtuelno biti svugdje znači stvarno ne biti nigdje.*¹¹⁹ Svemir podataka ne garantuje nam nikakvu istinsku spoznaju. Kvantitet obično ide na štetu dubine, pa tako i u ovom slučaju. Sve nam se čini tako dostupno – neiscrpne informacije na jedan klik su od nas, pa ipak savremenom čovjeku stvarnost nije ništa jasnija, a istina ništa bliža. Ovu situaciju sumirao je Bodrijar u jednoj rečenici u svom čuvenom djelu „Simulakrum i simulacije“ : „Živimo u svijetu u kome je sve više informacija, a sve manje smisla.“ Slično govori i Vertovšek ističući da mediji danas mijenjaju sve više samo sliku svijeta, ali ne i svijet sam. On ukazuje da nikada nije bilo više medijskih djelatnika a nikad manje relevantnih informacija po prosječnom „članu stada“, nikada više informacija a manje informisanosti.

Pa šta se desilo sa smislom u vremenu info boom-a? Postman piše: „Spona između podataka i ljudskog smisla prekinuta je, tj. podaci se pojavljuju proizvoljno, nisu upućeni nikome posebno, pojavljuju se u velikom broju i velikom brzinom te neovisno o teoriji, značenju ili svrsi.“¹²⁰

Ovakva vrsta osipanja nije ništa novo, već prije nove ere stoički filozof Seneka upozorava na nužnost selektivnosti i temeljitosti pri izboru znanja i informacija. On savjetuje da se pri izboru štiva treba usresrediti da autore neupitne vrijednosti, te da se ne hita od jedne knjige do druge. Već tada on upozorava da biti svugdje znači ne biti nigdje, što je veliki problem današnjice i otuda i podnaslov „spoznajni turizam“ koji se referira na ovu vrstu lutanja u svijetu podataka pri čemu bivamo svugdje a nigdje zaista – poput turista koji samo obilaze a nigdje ne ostanu.

I prof. dr Divna Vuksanović postavlja pitanje šta je znanje danas, u šta gleda savremeni čovjek, koje to doživljava prima i kako ih obrađuje te da li se uopšte čudi nad svijetom oko sebe? No prije nego pređe na analizu znanja koje prolazi kroz filter tehnologije i medija, Vuksanovićeva napominje da je za savremeno doba prije svega karakteristična instrumentalizacija znanja što je svakako povezano sa njegovim kapitalističkim uređenjem. Kao i sve u strogo kapitalističkom svijetu i znanje postaje moneta za razmjenu. (Erih From primjećuje da se isto dešava sa ljubavlju¹²¹ a profesorica Halima

¹¹⁸ Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str. 79 Pri tome ograničenja o kojima govori su između ostalih i istorijski i kulturni kontekst i kontinuitet koji je čovjeku potreban a koji se u cyberprostoru i uopšteno cyberkulturi gube

¹¹⁹ Isto, str. 94

¹²⁰ Neil Postman (1992), Technopoly: The Surrender of Culture to Technology, Alfred A. Knopf, New York, str. 70.

¹²¹ Erih From, „Umijeće ljubavi“, Nova knjiga, Podgorica, str. 11 “Tako se dvije osobe zaljubljuju kada osjete da sun a tržištu pronašle najbolji raspoloživi object uzimajući u obzir ograničenosti sopstvenih razmjenskih vrijednosti. (..) Ne

Sofradžija govori i o instrumentalizaciji i komercijalizaciji umjetnosti.¹²²) Znanje radi znanja koje je usmjereno na postavljanje pitanja a ne donosi moć i profit u takvom društvu je naravno zanemareno. „Današnji čovjek misli da mnogo zna jer je informisaniji u proseku od svih svojih predaka mnoštvo puta više, ali je njegovo znanje u odnosu na jednog antičkog čoveka čini mi se u regresu u svakom pogledu. Prema tome, ne bih da budem i dalje na liniji teorijskog optimizma neko ko je kritizer, ali skrećem pažnju na to da današnji čovek treba da nastavi da se pita i čudi nad fenomenima koji su kako poput zvezda udaljeni od njega, tako i prema onima koji su mu vrlo blizu, koji su mu na dohvat ruku. Što će reći i taj svet medija koji svi koristimo - od mobilnih telefona preko računara i tako dalje - potpuno smo u njega uronjeni, je svet nad kojim se malo ko pita.“¹²³ Govoreći o komercijalizaciji znanja u današnjem društvu Vuksanovićeve ga poredi sa antikom, što u jednom poglavlju svoje knjige „Fluidni život“ koji je nazvao „Pojedinač pod opsadom“ čini i Bauman koji konstatuje da „antička istorija, muzika, filozofija i slično tome, za koje se tvrdi da potspešuju lični razvoj, a ne političku i poslovnu prednost, teško da će povećati rast brojeva i indeksa konkurentnosti. U ovom poslovnom, činjeničnom svetu, koji teži za trenutnim profitima, upravljanju krizom i ograničavanju štete, sve što ne može dokazati svoj upotrebnii kvalitet, je „pomalo sumnjivo“.“¹²⁴ Ono što stoji između savremenog čovjeka i istine (ili bar smisla) nije samo pomenuta prenatrpanost informacijama, površnost i instrumentalizacija znanja, već i zabava kao dominantan sadržaj multimedija. Baš kao što tipografski um teži redu, uređenosti, smislu, strpljenju, deduktivnom zaključivanju, tako „izravnost osjetilne pobude zamjenjuje vrijeme i trud koji su potrebni za istrigavanje značenja iz nepokretnog teksta“¹²⁵, te um naviknut na multimedije postaje naviknut na brzinu, lakoću i zabavu.

treba zato da vas iznenađuje što u kulturi u kojoj preovlađuje tržišna orijentacija i u kojoj je materijalni uspjeh istaknuta vrijednost i ljudski ljubavni odnosi slijede isti obrazac razmjene koji vlada na tržištu roba i rada.“

¹²² Halima Sofradžija (2013), „Posredovana slika svijeta“, In *Medias Res*, Zagreb, str. 175 „...jer umjetnost primjetno „sama sebe svodi na djelovanje koje je tehnički razvoj umjetnosti u nekom momentu lišio bitnih umjetničkih i estetskih vrijednosti“. U ovoj situaciji se, prema nekim autorima, nerijetko na sasvim specifičan način, zrcali ono što čini bit modernog svijeta: instrumentalnost i komercijalizacija.⁹⁴ U postmodernom svijetu sama instrumentalnost se nemjerljivo proširila na sve bitne društvene sfere, primat instrumentalnog očevidan je u prestižu i auri koja okružuje tehnologiju. Estetsko gubi karakter izuzetnog pod utjecajem tehnologije.”

¹²³ Transkript emisije “Vidik” na temu Virtuelna stvarnost <https://www.youtube.com/watch?v=IVp0HMwibdI>

¹²⁴ Zygmunt Bauman, „Fluidni život”, Meditteran publishing, str. 39

¹²⁵ Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str. 82

2.2 Zabavom do zaborava

„Spektakli u kojima se gubi razlika između stvarnosti i iluzije, naprotiv, u kojima iluzija postaje punopravna stvarnost, u koju se vjeruje religioznom fanatičnošću, postala je masovna kultura samoobmane u čemu mediji sudjeluju svim raspoloživim kapacitetima.“
- Nenad Vertovšek

Već Castells upozorava na komercijalizaciju računalno posredovane komunikacije bilo da govorimo o novoj formi zvaničnih medija ili društvenim mrežama. „One će sigurno odražavati komercijalne interese i proširit će kontrolirajuću logiku glavnine javnosti i privatnih organizacija u cijelo područje komunikacija. Međutim, suprotno masovnim medijima McLuhanove galaktike, one imaju tehnološki i kulturalno usađene osobine interaktivnosti i individualizacije. No, prenose li se te mogućnosti u nove obrasce komunikacije?“¹²⁶

Ukoliko je dominantan sadržaj zabava nema mnogo prostora za priču o interaktivnosti i individualizaciji. Dominantna količina zabave u medijima donosi zaradu onima koji je plasiraju, a zaborav onima koji joj podliježu. U nastavku rad će analizirati zašto se ljudi sve više predaju zabavi i zašto je to opasno.

„...Možda najvažnija osobina multimedija jest da oni obuhvaćaju veći dio kulturnog izražaja, u svojoj njegovoj različitosti. Njihov nadolazak ravan je koncu odvajanja pa i razlikovanja između audiovizualnih medija i tiskanih medija, popularne kulture i učene kulture, zabave i informacija, obrazovanja i uvjeravanja. Sve vrste kulturnog izražavanja, od najgorega do najboljeg, od najelitnijega do najpopularnijeg, stoje zajedno u ovome digitalnom svemiru i povezuju se s prošlim, sadašnjim i budućim manifestacijama komunikativnoga uma u golemi povijesni supertekst. Na taj način oblikuju novi simbolički okoliš. One virtualnost čine našom stvarnošću.“¹²⁷

Stvarnost je daleko kompleksnija od ove virtualne koju smo počeli da koristimo kao potpuno paralelnu, čak i zamjensku. Već smo ponešto rekli o čovjekovom bijegu od sebe i samoće, te o psihološkim posledicama istih i ličnoj odgovornosti koju svako od nas ima da se suoči sa sobom i radi na sebi. No, budući da je ovo prije svega komunikološki rad, ne možemo da se ne pozabavimo

¹²⁶ Castells Manuel (2000), “Uspon umreženog društva”, Golden Marketing, Zagreb, str. 386

¹²⁷ Castells Manuel (2000), “Uspon umreženog društva”, Golden Marketing, Zagreb, str. 399

medijima kao bitnom faktoru u oblikovanju savremenog čovjeka i obavezi medija da *podjednako* razvija sve svoje funkcije.

Zabava svakako da jeste jedna od funkcija medija, to ne smijemo zaboraviti jer čovjek na kraju jeste jednako homo ludens koliko i homo sapiens i zoon politicon. Igra i zabava čine bitan aspekt ljudske ličnosti neophodne za njen pravilan razvoj. Opasnost nastaje onog trenutka kada zabava postane dominantan sadržaj koji čovjek primi u toku dana. Kombinacija ljudske sklonosti da bira lakši put i medijske težnje ka profitu oblikuju multimedije kakvi jesu, koji dalje oblikuju nove generacije i tako u krug.

„Da nema zabave bilo bi nam dosadno i ta bi nas dosada tjerala da potražimo suvislije sredstvo da se iz nje izbavimo. A razonoda nas zabavlja i pomoću nje neosjetno stižemo do smrti.“¹²⁸

- Blaise Pascal

Situacija u kojoj ljudi toliko hrle zabavi govori o tome da stanje koje na taj način izbjegavaju vjerovatno nije dobro. Društvene i političke situacije, ali i lični problemi zaboravljaju se uranjanjem u neprekidnu zabavu. Što više smo skloni tome da sebe zavaramo na taj način, to ćemo prije pogoršati svoje stanje kao čovječanstvo. Ovdje su mediji od krucijalnog značaja sa svojom obrazovnom funkcijom, ali i medijska pismenost kao obavezan dio obrazovnog sistema od ranih stadijuma obrazovanja. Gostujući u jednoj emisiji profesorica Divna Vuksanović rekla je nekoliko riječi o tome: „Pojedinaac treba da stekne imunitet u odnosu na medijski svet i to se danas u žargonu medijskih teoretičara naziva medijskom pismenošću. Dakle, on treba da je obrazovan da dobro čita i procjenjuje različite medijske tekstove, prevashodno da se prema njima kritički odnosi. U tu skalu medijske pismenosti osim elementarne upotrebe medija u smislu alatke uključuju se i te kritičko interpretativne moći, a ja lično se veoma zalažem za filozofiju medija, jer smatram da se kritički ne može misliti nijedan medijski tekst bez da vi uopšte mislite. Dakle onaj ko misli i kritički odnosno problemski sagledava stvarnost i svet nauke i ostale discipline kojima možemo da se služimo a često se ne služimo njima. Dakle, sve bi trebalo da počne od sistema obrazovanja koje ne podrazumeva samo sticanje pozitivnih znanja već i negovanje karaktera. Odnosno, obraćanje pažnje na ličnost, a ne na budućeg konzumenta i u tom smislu jedno kompletno obrazovanje koje podrazumeva i

¹²⁸ Blaise Pascal, Misli, svezak I (prevela Radmila Zdjelar, Zagreb: Demetra, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 2000) str. 333., navedeno u Groothuis

vaspitanje karaktera, upravo kao u Platonovoj državi dovešće do toga da će pojedinac onosno građanin ili građanka zapravo imati dovoljno moralnog arsenala, dovoljno autentičnih emocija i kritičko mišljenje u vezi s' voljom kada je reč o delovanju, da odoli pritisku ili zavodljivosti medija, da prepozna te strategije i da na njih adekvatno reaguje kako bi nam svet bio humaniji i sa medijima.“¹²⁹

2.3 Influenceri – nova profesija novih medija

Influenceri (od engleskog influence – uticaj) su osobe koje u cyber prostoru imaju profil na jednoj ili više online platformi putem kojeg imajući velik broj pratitelja šire svoj uticaj. Influenceri se bave najrazličitijim temama a zavisno od forme ili platforme koju koriste mogu biti instagrameri, blogeri, vlogeri, youtuberi itd. Influenceri su nerijetko poznati samo po tome što su poznati i njihov uticaj ne zasniva se na obrazovanju, stručnosti ili drugom izvoru kredibiliteta.

Influenceri na različite načine zarađuju novac. Neke online platforme, kao što je youtube, plaćaju one koji dosegnu određeni broj pratitelja ili pregleda na svojim videima. Novac ili kompezacija u vidu proizvoda ili usluga takođe dolaze od sponzora koje reklamiraju. Ponekad je sama popularnost dovoljna da otvori vrata za druge poslove kao što su oni medijima, pisanje knjiga upitnog kvaliteta, motivaciono govorništvo, držanje seminara, lajfkoačing¹³⁰ i slično.

Ova novonastala profesija usko je povezana i sa ljudskom potrebom da se sve više dijeli. Na neki način moderni čovjek kao da se potvrđuje time što je prisutan tj. vidljiv na društvenim mrežama. Svako doba imalo je značajke na kojima se temelji ličnost i identitet. U savremenom dobu to je definitivno vidljivost – „ta nas značajka potvrđuje, tako sami sebi postajemo stvarni – time što nas drugi vide. Anonimnost je velika strava što vlada savremenim dobom.“¹³¹ Hedges u tom smislu navodi, a Vertovšek u svojoj fusnoti prenosi i misao Lionela Trillinga po kojem je svako doba imalo značajku na kojoj se temeljila osobnost i identitet. On navodi iskrenost kao karakterističnu za

¹²⁹ Transkript iz emisije “Vidik” na temu virtuelne stvarnosti.

<https://www.youtube.com/watch?v=IVp0HMwibdI>

¹³⁰ originalni naziv titule je “life coach” – bukvalni prevod sa engleskog: trener za život

¹³¹ Hedges Criss, navedeno u Nenad Vertovšek (2013), “Umjetnost medijske manipulacije – ljepota iluzije jest u umu posmatrača”, In Medias Res, str. 304

romantizam, vjerodostojnost za modernizam, te za postmodernizam definitivno – vidljivost. Ovo ne važi samo za pojedince već i za kompletan medijski sadržaj, pa Alić primjećuje da je „lakoća umnažanja i distribuiranja multimedijских uradaka (koja je povremeno uistinu nepodnošljiva) otkrila ljudskom biću da smo u dobu u kojemu se naziru nova pravila i novi odnosi: vidljivost zamjenjuje vrijednost.“¹³²

Zašto je važno baviti se pitanjem influencera? Nekoliko je problematičnih tačaka sa komunikološkog aspekta kada govorimo o influencerima. Bitan razlog jesu Internet native generacije koje odrastaju pod uticajem influencera a nesposobni da kritički pristupe sadržaju koji im se plasira. Ovaj sadržaj često podrazumijeva prikriveni marketing ili marketing od usta do usta za koji se sve više koriste influenceri zbog osjećaja bliskosti i povjerenja koje zadobijaju od pratitelja. Kako njihov opseg raste tako raste i zarada i nešto što je možda i krenulo kao istinska želja da se nešto podijeli sa drugima, svakako da postaje biznis. Baš kao što gledaoci/slušaoци medijima postaju roba koju prodaju potencijalnim oglašivačima, isto se dešava sa influencerima i njihovim pratiocima. Veća opasnost leži u tome što se influenceri čine kao nama bliski, ljudi iz života, koji nam ne poturaju poruke i proizvode, već nam samo pokazuju kako žive, iskreno i autentično. Stoga je nužno osvijestiti moguće negativne uticaje ove nove i sve popularnije profesije.

Još jedna negativna strana jeste širenje bespotrebnih, polovičnih informacija, polu-znanja, informacija koje su odjednom svuda oko nas a koje ne vode ka nekoj dubljoj spoznaji. Ovakve informacije, dolazeći od ljudi koji se sve više osjećaju slobodno da govore o svemu što im „prođe kroz glavu“, nerijetko vrlo banalne i površne, stvaraju privid nekakve instat mudrosti i saznanja, a bez neke istinske težine. Turkleova se osvrće na ovu problematiku: „Toreau se žali da ljudi previše olako dijele svoje mišljenje. Onlajn, društvene mreže nas podstiču da podijelimo šta god imamo na umu, bez obzira koliko je ignorantno ili loše promišljeno, te da to onda podijelimo sa što širom publikom. Svakog dana svi smo bombardovani sa spontanim mislima drugih. Pocijnemo da takvu zbrku doživljavamo kao prirodnu.“¹³³

¹³² Sead Alić (2013), “Komunikacijski stampedo”, Sarajevski žurnal za društvena pitanja, Vol. 2, br. 2, Sarajevo, str. 113

¹³³ “Thoreau complained that people are too quick to share an opinion. Online, social networks instruct us to share whenever there’s “something on our mind,” no matter how ignorant or ill considered, and then help us broadcast it to the widest possible audience. Every day each of us is bombarded by other people’s random thoughts. We start to see such effusions as natural.” Turkle Sherry (2011), “Alone together“, Basic Book, New York, str. 276, moj prevod

Ovakva situacija doprinosi problematici o kojoj je bilo riječi u prethodnim stranicama rada, o površnosti savremene publike, ali i formiranju karaktera pod pogrešnim uticajima. Sve veća popularnost youtube-era i instagamera kod mlađih generacija takođe podstiče voajerizam i prihvatanje predstave života (simulaciju) kao stvarnost.

Zbog brojnih manipulativnih potencijala upotrebu društvenih mreža i influencere nužno je analizirati i o njima promišljati, naročito sa komunikološkog aspekta, jer sve što je dio naše realnosti nužno je analizirati u akademskim krugovima a zatim integrisati u sistem obrazovanja. U kontekstu cyberkulture i umreženog društva, novi mediji i propratne pojave moraju se izučavati u okviru medijske pismenosti.

Aleksandr Solženjcin, junak koji je pod komunizmom neizmerno trpio radi istine, govorio je 1978. godine na Harvardu o *„izgubljenom pravu ljudi da ne znaju, da im se božanske duše ne pune govorkanjima, glupošću, ispraznim govorom. Osoba koja radi i živi smislenim životom nema potrebe za tim prekomjernim i opterećujućim dotokom informacija“*; štoviše, *„užurbanost i površnost“ duševne su bolesti 20. stoljeća*“.¹³⁴

¹³⁴ Aleksandar Složenjcin, *A world Split Apart* (New York: Harper and Row, 1978) str.25.,27., navedeno u : Groothuis Douglas (2003), „Duša u kiberprostoru“, STEPress, Zagreb, str 109

V Poglavlje Korona / Doba korone

Vjerojatno se ne dešava često da jedan master rad odbrani samo vrijeme u kome on nastaje tako doslovno kao što se desilo sada, upravo sa ovim. Svjedočeći vrijeme munjevito brzih promjena u razvoju tehnologije, komunikacija i kulture, rad je promišljao uticaje navedenih na čovjeka koji u njemu živi, pokušavajući, kako kaže citat sa početka da shvati „što je tipično ljudsko a što odlučuje i shvatiti smisao svega toga prije nego što zahtjevi brzoga tehnološkog razvoja i dnevnopolitički zahtjevi progutaju etička, filozofska i teološka pitanja o tome mediju.“ Ipak, brzina kojom je došlo do takoreći idealnotipske situacije (u Weberovskom smislu) koja je sve faktore zbog kojih kulturu u kojoj živimo ovaj rad naziva cyberkulturom dovela do maksimuma, bila je neočekivana. Naime, izbijanje epidemije Korona virusa krajem 2019. godine u Kini, koja se do marta naredne godine pretvorila u pandemiju, dovela je do izolacije pojedinaca pa i cijelih nacija, na svjetskom nivou, te upotrebu cyber prostora kao jedinu mogućnost. Globalizacija, poslovna saradnja na svjetskom nivou, turizam, niskobudžetni i česti letovi, povezanost svijeta u svakom smislu, doveli su do toga da se virus prenosiv fizičkim kontaktom širi brže nego što se moglo uopšte znati da postoji i kakva mu je priroda. Bez potrebe da zalazi u detalje prirode i nastanka samog virusa kao i okolnosti koje su dovele do pandemije, za ovaj rad su bitne njene posledice. One se mogu podijeliti u nekoliko glavnih kategorija a to su uticaj pandemije na tehnosocijalnost, sve veću okrenutost cyber prostoru, na sve veću upotrebu sistema za nadzor, gubitak sloboda, promjene u obrazovnim sistemima i kulturi.

Već je bilo riječi o cyber prostoru kao sve više zamjenskom prostoru u kome se odvija sve širi spektar aktivnosti naših života, te skladno čijim značajkama se i oblikuje savremeni čovjek i njegovi odnosi. No tvrditi da će on postati alternativa fizičkom prostoru prije samo nekoliko mjeseci bilo bi isuviše fatalistički. Pa ipak, kao „preko noći“ cyber prostor postao je središte svih zbivanja. U njaga su premještene ne samo komunikacija, prodaja, društvena zbivanja, već i cjelokupni obrazovni sistemi, radna okruženja, muzički, filmski i pozorišni festivali. I mada su se tehnologija i internet pokazali kao izuzetno korisni u ovakvim specifičnim okolnostima, moramo se zapitati šta ako ovo ubrza već postojeće procese otuđenja ljudi i sve češće upotrebe tehnologije kao posrednika? Šta ako ovaj period čineći sve pristupačnim od kuće stvori nove navike i zauvijek izmijeni modus vivendi čovječanstva?

Promjene koje je donio, a tek će donijeti ovaj period više su globalne i makro, nego što su bile do sada. Ovaj rad se uglavnom bavio pojedincem, te njegovim identitetom i odnosima; mjestom spoznaje, duha, intime, samoće i drugih nestajućih vrijednosti u cyberkulturi, ali sve u vezi sa uticajem na pojedinca. Ipak, pojedinci bivaju oblikovani društvenim pojavama i sistemima koje sami izgrađuju, a bivajući sve više oblikovani tehnologijom koju tako slabo kontrolišu – pojedinci sve više bivaju njome kontrolisani. (Prisjetimo se činjenice da su kompjuteri, pa i Internet vrlo brzo prešli iz vojne upotrebe u ruke malobrojnih hakera i kompanija do ruku svakog pojedinca, smanjujući se do mjere da su sa rukom srasli kao McLuhanovski rečeno njen produžetak.) S pravom se Sead Alić¹³⁵ pita: „ako su mediji proizvod(i) čovjekova duha, zašto je, kada i u kojoj mjeri dopustio da upravo ti proizvodi oblikuju dalje sam čovjekov duh? Idući od makro ka mikro nivou, ne možemo da ne napomenemo jezivu sličnost vremena u kojem živimo sa Orvelijanskom 1984om. Sistemi za nadzor su u pojačanoj i sve široj upotrebi, pod izgovorom sigurnosti tj upotrebe istih za zaštitu građana od širenja virusa Covid19. U Kini odakle je krenulo širenje virusa, jako brzo se razvijaju aplikacije koje ljude razvrstavaju na bezbjedne, rizične i oboljele, te omogućavaju praćenje kretanja svih, upozoravaju korisnike aplikacije ukoliko se nalaze u blizini zaražene ili potencijalno zaražene osobe i slično. U Rusiji se razvijaju softveri koji prepoznaju lice i sa 40ak odsto pokrivenosti.¹³⁶ Ne postoji garancija da će ovakvi softveri biti korišteni isključivo u opravdanim slučajevima za [tite] bezbjednosti od [irenja] virusa ili kriminala. Autor nekoliko bestselera i istoričar, Yuval Noah Harari tvrdi da bi biometrijske narukvice takođe mogle postati norma. Narukvice koje su u stanju da izmjere temperaturu i puls, te detektuju fizičke reakcije našeg tijela, mogu detektovati i naše emocije – jer su i one fizički mjerljive. Na taj način totalitarnim državama poput Sjeverne Koreje postaje pristupačna direktna kontrola svakog građanina ponaosob, praćenjem njihovih tjelesnih ergo emotivnih reakcija dok naprimjer posmatraju govor „velikog vođe“. Zloupotreba ljudskih stavova i emocija postoji oduvijek, ali pristup istima nikada nije bio lakši nego danas kada je nadzor ne samo pojačan spolja već je i prešao na „podkožni nadzor“. ¹³⁷U brojnim intervjuima Yuval N. Harari naglašava da hakovanje ljudskih tijela nije više naučna fantastika već da je nadomak ruke.

¹³⁵ Nenad Vertovšek (2012), „Prikaz knjige dr. dc. Seada Alića Masmediji zatvor bez zidova“, In Medias Res, str. 99

¹³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=pbGq3REp4PI>

¹³⁷ <https://amp.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75#>

Pojedinac suočen sa ubjeđenjima zdravstvenih i političkih autoriteta da od njegove poslušnosti zavisi njegovo zdravlje, te zdravlje njegove porodice i sunarodnika, bombardovan ciframa o broju umrlih u kriznim zemljama, broju oboljelih, broju onih koji su izgubili posao, ima samo jedan izbor - izbor između sigurnosti i slobode, u kome bira da drugo podredi prvom. Zanimljivo je u svjetlu takve situacije vratiti se na tekst koji Vertovšek piše 2013te godine. Napominjući kako G.H. Mead upozorava da je filozofija nekog razdoblja uvijek nastojanje interpretiranja njegovog najsigurnijeg stanja, Vertovšek povezuje taj stav sa vremenom Interneta i multimedije „gdje je „zagantirana sigurnost“ svijeta i pojedinca (što zapravo ne postoji urealnosti) jedan od najpoželjnijih ciljeva neoliberalnih kontrola. Sve to slič i na svojevrsnu mitološku „hajku“ gdje se s jedne strane pojedinci plaše katastrofama, proizvedenim strahovima i opasnostima od rizičnih samostalnih akcija doživljavanja stvarnosti. Na drugoj strani ti isti pojedinci upadaju, u medijima ispletenu mrežu ugone, zabave, ne-razmišljanja i otupljivanja.“¹³⁸

O strahu kao kapitalu koji se može konvertovati lako u bilo koji oblik plitičkog ili komercijalnog profita govori i Bauman. „Prikazivanje pretnji po ličnu bezbednost postalo je značajno, možda i glavno sredstvo masovnih medija u borbi za gledanost i čitanost (uvećavajući dodatno uspeh, kako marketinškog tako i političkog iskorišćavanja straha).“¹³⁹

Tehnologija je uveliko prodrla u obrazovne sisteme i između ostalog promijenila način dolaženja do informacija, odnos informisanja i znanja, način čitanja i razmišljanja, čime se rad bavio u prethodnim djelovima. U novonastaloj pandemološkoj situaciji ne samo da je tehnologija prodrla u obrazovanje već su se škole i univerziteti infiltrirali u medijske forme, televizijske i online, te na taj način nastavili da funkcionišu u potpuno izmijenjenoj formi, dokazavši još jednom nevjerovatnu moć prilagodbe ne samo pojedinaca već i cijelih sistema savremenim tehnološkim zahtjevima. Ovim je đacima i studentima omogućeno da ne gube ni vrijeme ni obrazovanje (mada bi valjalo ispitati kvalitet ovakve vrste učenja, ali za to bi trebao duži vremenski period i detaljno istraživanje) ali školovanje je svakako bilo lišeno par njegovih funkcija, a to su vaspitna (u slučaju osnovaca) i društvena.

¹³⁸ Nenad Vertovšek (2013), „Umjetnost medijske manipulacije – ljepota iluzije jest u umu promatrača“, In *Medias Res*, str. 304.

¹³⁹ Zygmunt Bauman „Fluidni život“, Mediterran publishing, str. 87

Milica Kaluđerović, sada već magistrica didaktike italijanskog jezika za strance Univerziteta za strance u Perudi, je zbog velike krize u Italiji bila prinuđena da se vrati u svoju zemlju. Nakon što je provela dvije sedmice u zvaničnom karantinu a zatim još dvije u samo-izolaciji, odbranila je svoju Master tezu kako nikada nije zamišljala – putem Skype-a. Zbog privatnog odnosa sa magisticom autorka rada imala je priliku „prisustvovati“ odbrani. Samo nekoliko odgovarajućih klikova na odgovarajućoj „adresi“ dovela su profesore iz raznih oblasti Italije, te publiku iz zemlje preko Jadranskog mora na isto „mjesto“. Mentorka je kontrolisala uključivanje osoba na kanal na kome postaju vidljivi, pa je tu u početku bila ona, zatim Milica i njena prezentacija sa sadržajem odbrane, a onda i članovi komisije sa svojim komentarima i pitanjima. Publika je sve vrijeme bila nevidljiva. Bilo je uzbudljivo biti dio te male internacionalne virtuelne zajednice, a i moći priuštiti sebi slušanje odbrane koja bi u drugačijim okolnostima iziskivala odlazak u Italiju. Ipak, moglo se samo pretpostaviti da su osobe okupljene oko interesovanja za temu i za studentkinju Milicu tu i da dijele istu radost i ponos, ali izostali su susreti pogleda i prenošenje emocija sa jednih na druge koji bi upotpunili doživljaj krunisanja višemjesečnog truda, što odbrana svakako jeste. Nakon ovog neobičnog i neželjenog iskustva, Milica je opet preko društvenih online platformi podijelila svoj doživljaj prenesen u nastavku:

„Nakon više od mjesec dana izolacije odbranila sam svoj magistarski rad. Putovanje obilježeno ljubavlju i mnogobrojnim žrtvama, završilo se na način na koji nisam mogla ni da zamislim: ispred ekrana, bez ikoga ko bi me zagrlio ili mi pružio ruku. Pa ipak, uprkos virtuelnim sredstvima osjećanja su bila stvarna i opipljiva. Naučila su me da prisustvo i pažnja mijenjaju formu i prilagođavaju se situacijama u kojima se nađemo, ali suština uvijek ostaje ista. Prije svega, hvala profesorima koji su nam dali potrebnu snagu da nastavimo svakodnevni trud čak i u situaciji u kojoj se smjenjuju samo strahovi, brige i nedostajanja.. Hvala i svim dragim ljudima koji su u ovom trenutku koji će zauvijek ostati jedan od najvažnijih u mom životu našli način da mi budu blizu, čak i na daljinu. Vi ste živo svjedočanstvo da, uprkos prividu, nikada nismo sami i da ne postoje granice za one koji istinski vole. Stoga, ako se u ovom trenutku nezvjesnosti i nesigurnosti pitamo gdje je naše mjesto u Univerzumu i koliko smo u stanju da izdržimo, odgovor ćemo naći u srcu drugog čovjeka koji je izvor one mješavine radosti i tuge, onoga što je u nama tako nesavršeno ljudsko...“

Milicine riječi na neki način poklapaju se sa stavovima Douglasa Groothuisa, Sherry Turkle, i Divne Vuksanović, kada navedeni autori podvlače da tehnologija svakako ima svoje pozitivne potencijale,

te da od nas, a naročito od našeg sveobuhvatnog obrazovanja i razvoja kako intelektualnih tako i moralnih, duhovnih i drugih snaga i vrijednosti, zavisi kako ćemo je upotrijebiti; te da se upravo u mjeri i načinu na koji promišljamo svoj odnos sa tehnologijom odražava naša suština. Konačno, da je naša slobodna volja neosporivo ograničena (neki će reći i upitna), ali da ono što jeste u našoj kontroli ne smijemo prepustiti slučaju, jer ono što ne kontrolišemo mi, kontrolisaće nas. To je priča stara koliko Biblija, ali koja u doba tehnološke revolucije poprima žanrovske karakteristike „cyber punka“.

Pandemija Korona virusa dovela je i do sve veće upućenosti pojedinaca na online verzije onih aktivnosti koje im nisu dostupne u fizičkom svijetu kao što su online bioskopi, pozorišta, online teretane i slično. Većina ovakvih sadržaja postojala je i ranije ali je u periodu pandemije ukidala mjesečne pretplate kako bi obogatila život pojedinaca u uslovima karantina. Kablovski operateri (makar oni u Crnoj Gori) otvarali su dodatne pakete bez dodatne novčane nadoknade. „... od kuće“ (ili „...doma“) je postao sufiks povezan sa pozitivnim mogućnostima da nam je sada sve dostupno na klik i da sve što smo nekada radili okupljajući se u za to adekvatnim fizičkim salama (bioskopskim, sportskim, plesnim, konferencijskim i drugim) sada možemo raditi u cyber prostoru, bivajući pritom uzorni građani. Uči od kuće, radi od kuće, treniraj od kuće, „toliko toga možemo doživjeti od kuće“¹⁴⁰ su postale reklame poželjnog životnog stila koje su znatno ubrzale i opravdale već postojeće tendencije tehnosocijalnosti.

Čak i teatar, koji je na neki način bio jedina oaza autentičnosti u posredovanom svijetu, postao je posredovan ekranima. Budući da su se pojedini elementi tehnologije već integrisali u svijet teatra tema teatra i performansa u digitalnom svijetu obrađivana je i ranije. Akademik, pozorišni i filmski reditelj Matthew Causey u Oxfordovoj enciklopediji pozorišta i performansa piše „cyber teatar, kao i film i televizija, ne oslanja se na prisustvo živog glumca ili publike i može se reći da se mnogi primjeri cyber-teatra mogu radije nazvati interaktivnim filmom /televizijom, instalacionom umjetnošću, umjetnošću novih medija ili elektronskom komunikacijom. Teorijsko pitanje koje nameću ove nove forme je : da li je neophodno da neki živi element bude prisutan u performansu cyber-teatra da bi se mogla napraviti distinkcija između ovih modela?“¹⁴¹ Causey promišljajući nove

¹⁴⁰ Reklama za program Ministarstva kulture Crne Gore koje je putem on demand programa kablovskih operatera i online platformi učinilo građanima dostupnim filmsko i pozorišno stvaralaštvo crnogorskih produkcija.

¹⁴¹ Navedeno u Matthew Causey (2006), „Theatre and Performance in Digital Culture: From Simulation to Embeddedness“, Routledge, New York, str.48

teatarske forme podsjeća na koncept *postorganskog* korišten u kulturalnoj antropologiji da označi oblasti istraživanja uticaja digitalnih tehnologija na savremeno društvo. Causey navodi citat Davida Tomasa iz 1991 u kome on definiše te postogranske forme kao one koje se javljaju u kontekstu cyber prostora, a koje stoje nasuprot „konvencionalnih humanističkih, manje ili više reflektivnih“ formi. Postorganski teatar bi onda bio „prelazak sa privilegije prisutnosti, autentične aure, neposrednosti uživo, na istraživanje problema prikazivanja kroz medijum sposoban za vremensku, prostornu i subjektivnu manipulaciju.“¹⁴² Sačuvati teatarsku formu kao oslobođenu sočiva i ekrana vrijedno je jer kako konstatuje profesorica Sofradžija „Napokon, nameće se spoznaja da je vrijedno odvažiti se štititi neposrednost u svijetu koji postaje sve više posredovan...“.¹⁴³

¹⁴² Isto

¹⁴³ Halima Sofradžija (2013), „Posredovana slika svijeta“, In *Medias res*, Zagreb, str.177

VI Zaključak

Ovaj magistarski rad imao je za cilj da kroz izabrane metode (analizu postojeće literature koja se bavi direktno cyberkulturom u njoj kompleksnosti, ili indirektno obrađujući teme tehnologije, tehnosocijalnosti, umreženog društva, medija, psihologije itd., te kroz opširni intervju sa odabranom osobom iz oblasti psihologije i psihoterapije) provjeri prije svega svoju glavnu hipotezu, a to je da je cyberkultura specifičan oblik kulture u kojoj savremeni čovjek bivstvuje, sa sebi svojstvenim kulturnim praksama i stilovima života koji su prije svega tehnološki determinisani. Odgovor na ovu hipotezu koja čini okvir rada dobija se odgovaranjem na nekoliko posebnih pitanja. Prije svega to je pitanje umrežavanja kao rezultata tehnologiziranja društva. Tehnologija, internet i njima kreiran cyber prostor sačinjavaju cyberkulturu današnjice koja se zasniva na robnom, virtuelnom i simulaciji. Umrežavanje na globalnom nivou omogućemo je razvojem world wide web-a i zauvijek je izmijenilo modus operandi i modus vivendi čovječanstva. Umrežavanje utiče na ekonomski sistem, način rada, percepciju prostora i vremena, društvene odnose i formiranje ličnosti. Prije svega, umrežavanje nas sve smješta u specifični cyber prostor, uslovljen tehnologijom i internetom, koji postaje nova sfera djelovanja svakog pojedinca i cijelih sistema. Thoreauovo pitanje „gdje živim i za šta živim?“ kojim suštinski povezuje lokaciju i vrijednosti dovodimo u vezu sa cyber prostorom i pitamo se – živeći na ekranima i uronjeni u simulaciju – gdje zapravo živimo i za šta? Pitanje na ovaj odgovor rad nudi istražujući kako to dakle cyber prostor i umrežavanje mogu uticati na formiranje ličnosti/identiteta. Ono što je neizbježno pritom pomenuti jeste online Persona, Jungovski rečeno, koja je pojava svojstvena isključivo cyberkulturi, a od velikog značaja za tumačenje savremenog čovjeka. Saznajući od profesora Vladete Jerotića i profesora Mehmeda Đečevića, ali i psihoterapeutkinje Sherry Turkle koji su to uslovi za razvoj zdrave individue, te koji su kriterijumi zrele ličnosti, mi ove dovodimo u vezu sa načinom života u mreži i zaključujemo da: cyberkultura osobe koje se u njoj formiraju iskušava u narcističkom odnosu prema svijetu, otežava sazrijevanje zbog sve manje samostalnosti, nudi lak bijeg od suočavanja sa neprijatnostima i samim sobom, otežava nalaženje neophodnog vremena za samoću i samo-refleksiju, mijenja način na koji čitamo, učimo i spoznajemo, a kroz sve to mijenja i način na koji se međusobno povezujemo. Svaka od nabrojanih tvrdnji i više njih posebno je ispitana kroz rad i odgovore pomenutih autora te dovođenja u vezu rezultata komunikoloških i socio-psiholoških fakata.

Međutim, Janusov lik umrežavanja krije i pozitivne strane koje se ogledaju prije svega u mogućnosti traženja slobode u još uvijek slabo kontrolisanom cyber prostoru, te ne izostaju primjeri u kojima su društvene „revolucije“ započele upravo putem mreža. Takođe, tehnika neosporivo olakšava naše živote, što je suviše objašnjavati, jer da njene prednosti nisu lako uočljive ne bi se nalazili u svijetu koji je njome sve više određen. Ipak, zapažanjem sve većeg otuđenja u sve povezanijem svijetu ne možemo da akcent ne stavimo na nužnost analize negativnih strana cyberkulture. Ključ očuvanja ljudskosti u tehnologiziranom svijetu je u ispravnom korišćenju tehnologije i mreža, a preduslov istog je svakako promišljanje tehnologije i medija, te formiranje jakih, obrazovanih ličnosti, sa kako kaže Divna Vuksanović „antičkim osjećajem za mjeru“, jer će samo kao takvi moći da iskoriste virtuelna iskustva za lične i socijalne transformacije i samorefleksiju.

Više ne posmatramo niti tumačimo sebe i svoje postojanje i prirodu kroz odnos čovjek-Bog ili čovjek-priroda, već i kroz odnos čovjek-mašina. Čovjek je sa mašinama, kompjuterima, robotima, stvorio vještačku inteligenciju koja sve više postaje svojevrsni Frankenstein koji preuzima kontrolu nad svojim gospodarem.

Razvoj tehnologije pa i njima determinisanom mrežom i novim medijima neraskidivo je vezan za kapitalizam. Kapitalistički svijet i njegovu robnu svijest, kako primjećuje Šimić, nije moguće zamisliti bez tehnike, tehničkog i tehnifikacije kao pokretne energije i simbola savremenog kapitalističkoga svijeta i građanskog društva. Ono što je specifično za kapitalizam jeste instrumentalizacija. Činjenica da se vrijednost bazira na profitabilnosti se sa ekonomije prenijela na ostatak društvenih oblasti, pa je došlo do instrumentalizacije znanja, umjetnosti, ljubavi, komercijalizaciju medija itd. Zavodljivost medija, te multitasking i brzina kao najznačajnije vrijednosti dvadesetprvog vijeka dovode do osipanja znanja, suštine i istine. Medijske forme konsekvntno mijenjaju i medijski sadržaj i način na koji recipijenti isti primaju. Medij oblikuje i poruku i recipijenta i cijelu kulturu. U tom smislu savremeni čovjek sve je manje strpljiv, sve više površan i nesposoban da bude objektivan, sve manje sklon da teži razumu i redu. Sve manje sklon da se uopšte i zapita, kako nad zvijezdama iznad sebe tako i nad onome u šta je uronjen – tehnologiji i medijima. Savremeni recipijent je sklon da guta informacije ne preispitujući niti njihov širi kontekst niti ko mu ih je i sa kojim ciljem plasirao, niti za isto ima vremena. Prelaskom na online medijske forme i uopšte život u cyber prostoru gubi se istorijski kontinuitet, ideologije i teorije postaju istrngute iz svakog konteksta i na kraju živimo u svijetu koji ima sve manje smisla. Mediji prikazuju sliku svijeta, ali ne i sam svijet, a na isti način i mijenjaju samo sliku svijeta a ne i svijet. To je ono

što bi svaki prosječni građanin prije svega trebao osvijestiti, kroz cjelokupno obrazovanje ali i medijsko opismenjavanje. Živeći u neograničenom kavezu koji je postao beskonačna baza neuređenih informacija, umjesto svoje utopijske verzije – bestjelesne inteligencije dostupne svima, savremeni čovjek se počinje gubiti. Osim toga i sami pojedinci počinju biti skloni pretjeranom dijeljenju polovičnih i ispraznih informacija, svoje intime i još uvijek neformiranih osjećanja i mišljenja. Dijeljenje i vidljivost postaju ključne vrijednosti kroz koje se čovjek XXIog vijeka samopotvrđuje. Jasno je iz svega rečenog koliko su u kontekstu cyberkulture značajno izmijenjene brojne društvene paradigme, što je takođe bila jedna od hipoteza rada.

Na kraju, aktuelna situacija pandemije Korona virusa potvrdila je u kojoj mjeri se čovjek oslanja na tehnologiju i koliko svaki segment privatnog, poslovnog, društvenog života, pa i cijelih sistema moguće izmjestiti u cyber prostor. Ovaj period pokazao je i koliko su i pored svih društvenih napredaka u nauci, tehnici, političkoj i društvenoj misli, i dalje fragilni ne samo ljudski život već i sloboda, te koliko prosječan građanin zavisi od sistema nad kojima nema kontrolu i od medija kao jedinih posrednika između njega i njih.

Na kraju, bez ikakvih tendencija ka fatalističkim zaključcima ili zauzimanju optimistične ili pesimistične pozicije ka mjestu čovjeka u svijetu tehnologije (koji je sam krenuo da gradi ali u kojem se i gubi), zaključak ovog rada ostaje da se čovjek na nivou jedinke ali i sistemski mora boriti za vanvremenske vrijednosti koje se u cyberkulturi gube. Čovjek se mora konstantno podsjećati da su komunikacija i mediji oduvijek mijenjali svoje forme, uvijek kako sa prednostima tako i sa određenim gubicima. Ipak, promjene nikada nisu bile brže. Još uvijek smo na vrijeme da preuzmemo kontrolu nad razvojem čovječanstva u novonastaloj – cyberkulturi.

Popis literature

Knjige:

1. Castells, Manuel (2000): *Uspon umreženog društva*, Golden Marketing, Zagreb
2. Castells, Manuel (2014): *Moć komunikacija*, Delfi, Beograd
3. Fejzić, Fahira (2007): *Uvod u teoriju informacija*, Promocult, Sarajevo
4. From, Erih (2015): *Umijeće ljubavi*, Nova knjiga, Podgorica
5. Groothuis, Douglas (2003): *Duša u kiberprostoru*, STEPress, Zagreb
6. Jerotić, Vladeta (2011): *Lavirint u čoveku: Karl Gustav Jung*, Ars Libri, Beograd
7. Jerotić, Vladeta (2013): *Čovek i njegov identitet*, Ars Libri, Beograd
8. Kečo – Isaković, Emina (2003): *Izazovi mas-medija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo
9. Levy, Steven (1984): *Hackers – Heroes of the computer revolution*, Dell Publishing, New York
10. Nuhić, Muhamed (2000): *Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta*, FPN, Sarajevo
11. Postman, Neil (1992): *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*, Alfred A. Knopf, New York
12. Šimić, Stjepan (2005): *Egzistencija kao roba*, DES, Sarajevo
13. Turkle, Sherry (2011): *Alone together*, Basic Book, New York
14. Zygmunt, Bauman (2009): *Fluidni život*, Mediterran publishing, Beograd

Časopisi i stručni članci:

15. Alić, Sead (2013): *Komunikacijski stampedo*, Sarajevski žurnal za društvena pitanja, Vol. 2, br. 2, Sarajevo
16. Gómez-Diago, Gloria (2012): *Cyberspace and Cyberculture*, King Juan Carlos University
17. Maček, Jakub (2003): *Defining Cyberculture*, researchgate.net
18. Ristić i Marinković Dušan (2018): *Kiber prostor kao dispozitiv društvenosti*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
19. Sofradžija, Halima (2013): *Posredovana slika svijeta*, InMediasRes, Zagreb
20. Sofradžija, Halima (2019): *Spoznavanje svijeta u njegovoj svekolikoj pojavnosti*, InMediasRes
21. Turkle, Sherry (1999): *Looking toward cyberspace: Beyond grounded sociology*, American Sociological Association

22. Vertovšek, Nenad (2012): *Prikaz knjige dr.dc. Seada Alića Masmediji zatvor bez zidova*, InMediasRes
23. Vertovšek, Nenad (2013): *Umjetnost medijske manipulacije – ljepota iluzije jest u umu posmatrača*, InMediasRes

Sadržaji iz online medija:

24. AlJazeera Balkans, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/na-scenu-stupaju-internet-nacije-facebook-sindikati-twitter-diplomatija>
25. Financial Times, <https://amp.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75#>
26. Goodreads, <https://www.goodreads.com/quotes/14638-cyberspace-a-consensual-hallucination-experienced-daily-by-billions-of-legitimate>
27. VICENews Tonight, <https://www.youtube.com/watch?v=pbGq3REp4PI>
28. „Vidik“ emisija na RTS-u, <https://www.youtube.com/watch?v=IVp0HmwibDI>
29. Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/wiki/ICloud>
30. Urban dictionary, <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=technosocial>
31. Making Internet History by Ricco Villanueva Siasoco, <https://www.infoplease.com/history/world/the-history-of-the-internet>
32. Početak interneta i nastanak weba, <https://element.hr/artikli/file/1259/izrada-web-stranica/12391>

Prilog 1: Intervju

1. Poštovani profesore Đečević kako Erikson definiše identitet?

- Erikson, kao tipični predstavnik ego – psihologije, određuje identitet kao specifična svojstva koja je, tokom različitih razvojnih faza, pojedinac uspio da integriše u svoj ego. Razvoj ličnog identiteta je, prema Eriksonu, razvoj ega i on se odvija prema karakterističnoj matrici koju je Erikson smatrao da je otkrio. Radi se o poznatom osmostepenom razvojnom modelu, u kome je svaka od faza sazdana oko krize koju treba riješiti. Zavisno od toga kako je pojedinac riješio ove razvojne krize, njegov ego će identitetski napredovati, bivajući bogatiji za nova svojstva ili će, u slučaju stagnacije, propustiti da u sebe integriše nove kvalitete.

1. a) U kojoj razvojnoj fazi je od ključnog značaja komunikacija sa sredinom?

- Eriksonova razvojna teorija se može smjestiti u interakcionističke teorije razvojne psihologije. To znači da ova teorija prepoznaje i genetski date, urođene i za sve ljude istovjetne faktore razvoja ali i specifična, idiosinkratska iskustva koja pojedinca oblikuju u prepoznatljivu individuu. Jednačina razvoja pojedinca je, stoga, rezultanta interakcije genetskih datosti koje pojedinac nosi i specifičnih ličnih iskustava u prepoznatim razvojnim fazama. Kao posebno značajnu nasljednu komponentu Eriksonovog modela razvoja, mogli bismo izdvojiti epigenetičnost osmostepenog razvojnog plana koji je Erikson identifikovao. Ovo znači da se sve razvojne faze o kojima Erikson govori aktiviraju prema unaprijed utvrđenom planu koji je istovjetan za sve ljude, čineći, sa svojim specifičnim periodima uticaja, jednu smislenu cjelinu, u kojoj se svaki dio identiteta ličnosti/ega oslanja na prethodni. Drugim riječima, nije moguće peskočiti neku od razvojnih faza ili je proraditi mimo perioda u kome se ona, shodno epigenetičnom imperativu, aktivira. Dakle, “komunikacija sa sredinom” (ili- interakcija sa njom) ostaje značajna u svakoj od osam prepoznatih razvojnih faza. Istovremeno, deficiti ili defekti u interakciji sa sredinom, sa aspekta psihopatologije, imaju različite posljedice u različitim razvojnim fazama. Primjera radi, Erikson govori o osnovnom povjerenju i nadi kao o dva kvaliteta koja su derivati uspješno riješene prve razvojne faze. U slučaju nepovoljnog rješenja ove razvojne faze, osoba može, kasnije u životu, pod uticajem vanjskih faktora, regredirati u

psihotična stanja, koja po definiciji uključuju prekid kontakta sa stvarnošću i kao takva su posebno ozbiljna. Iako je interakcija sa sredinom značajna u svakoj razvojnoj fazi, rekao bih da su oštećenja do kojih je došlo zbog nemogućnosti da se ostvari kvalitetna interakcija to ozbiljnija što je ranija faza u kojoj je do defekta u komunikaciji sa sredinom došlo. Ovdje bih, još jednom, istakao značaj prve faze, sazdane oko polarnosti povjerenja i nepovjerenja.

b) U kojoj razvojnoj fazi je od ključnog značaja komunikacija sa sobom, samo-refleksija?

- Mislim da iz Eriksonove teorije nedvosmisleno proizilazi da je "komunikacija sa sobom", za svaki razvojni period, zapravo derivat refleksije osobe na načine na koje su riješene prethodne razvojne krize. U tom smislu bih izdvojio period adolescencije kao posebno krizan, jer je dvojba oko koje je ovaj period sazdana ona između integrisanog doživljaja sopstvenog identiteta, s jedne strane, i rasapa, odnosno osipanja identiteta, sa druge strane. Razumije se da će, kod pojedinca koji nije uspješno riješio ovu krizu, postojati ozbiljan defekt u doživljaju sopstvenog identiteta, kao instance ličnosti na kojoj bi, praktički, trebalo bazirati bilo kakvu auto – refleksiju. Ipak, teško je o Eriksonovoj teoriji govoriti na način koji bi podrazumijevao apstrahovanje drugosti do nivoa apsolutne samorefleksije: njegova teorija ostaje interakcionistička i prisustvo "značajnog drugog" je od ogromnog značaja za izgradnju identiteta, uključujući i kapacitet za samorefleksiju. Svi bitni odnosi koje smo imali u ranijim fazama/krizama odjekuju u aktuelnoj razvojnoj fazi, čineći nas snažnijim ili ranjivijim na putu (samo)izgranje, već zavisno od specifičnih iskustava u svakoj od ovih faza.

3. Kakvu ulogu komunikacija ima u formiranju ličnosti?

- Komunikacija je od neprocjenjive važnosti za formiranje ličnosti. Već od najranijeg uzrasta, dijete stvara „radne modele“ interakcije sa „značajnim drugim“ a prije svega sa majkom. Koliko je ovaj odnos značajan, svjedoče rezultati iz pojedinih studija iz oblasti psihopatologije, kojima je identifikovana tzv. „shizofrena majka.“ Naziv dolazi otud što su istraživanja pokazala da majke shizofrenih pojedinaca imaju karakteristične crte ličnosti i specifičnu komunikaciju sa djetetom. Što se tiče kanala komunikacije, kod pojedinca se prvo razvija neverbalni a zatim i verbalni kanal. Istraživanja pokazuju da je, za iszrastanje u psihološki zdravu osobu, značajno da verbalni i neverbalni kanal komunikacije budu usklađeni tokom interakcije roditelja sa djetetom. Socijalizacija

nas, vremenom, navikava da više pažnje obraćamo na poruke koje dobijamo verbalnim komunikacionim kanalom ali, prema rezultatima pojedinih istraživanja, tokom interakcije „lice u lice“ daleko više informacija primamo putem neverbalnog kanala komunikacije, tako da on ostaje značajan tokom čitavog života.

4. Ukoliko govorimo o ličnosti u periodu formiranja svog identiteta:

a) Da li je sa psihološkog aspekta svejedno da li se njena komunikacija sa okolinom odigrava uživo ili putem nekog sredstva komunikacije?

- Za razvoj emocionalne i socijalne inteligencije, važno je da se dijete u odgovarajućim periodima razvoja izloži direktnoj komunikaciji. Takođe, odgovor na ovo pitanje zavisi i od uzrasta na koji se misli u pitanju, kao i kanala komunikacije na koji se misli.

b) Da li je sa psihološkog aspekta svejedno da li je komunikacija usmena ili pismena?

- Takođe, odgovor na ovo pitanje zavisi od uzrasta na koji se postavljeno pitanje odnosi. Ako govorimo o sasvim maloj djeci, teško je zamisliti da bi tu bilo moguće ostvariti pisanu interakciju. U formativnim, „osjetljivim“ godinama je poželjna usmena komunikacija. Kada jednom dijete/pojedinac nauči da adekvatno komunicira i očitava znakove poslate verbalnim i neverbalnim kanalom komunikacije, tada prestaje biti važno na koji način se komunikacija odvija. Dakle – u formativnim godinama nije svejedno i prednost treba dati usmenoj komunikaciji.

5. U literaturi nailazimo na problem definisanja identiteta kao mnoštva ili kao jedinstva. Kako bi Vi definisali identitet i da li svi antagonizmi unutar ličnosti moraju biti patološki?

- Dubinska psihologija nas uči da je dinamika ličnosti, velikom dijelom, izvedena iz nesvjesnih intrapsihičkih konflikata. Psihoanaliza je tumačila čak i fine kulturalne produkte, kao što su umjetnost i kultura uopšte, kao rezultat sublimacije/preusmjerenja seksualnosti i agresivnosti u društveno poželjne aktivnosti. Ukoliko pođemo od ovih psiholoških pretpostavki, konstatovaćemo da niko nije imun na dubinske intrapsihičke konflikte, s tim što oni, kada su prisutni u manjoj mjeri, ne samo da nisu patološki, već ostaju značajni kao pokretači kreativnosti kod pojedinca. Jung je,

slično, smatrao da muškarci sa snažnijim ženskim principom/animom, kao i žene sa snažnijim muškim principom/animusom bivaju kreativniji od onih ljudi kod kojih su ovi arhetipovi slabije razvijeni.

6. Američki autor koji se cyberkulturom bavi kroz prizmu duhovnog tvrdi, zalazeći u ovom dijelu u oblast psihologije da „Postmodernizam (...) odbacuje pojedinačnu (jedinственu) osobnost kao neopravdan pokušaj nasilnog kroćenja psihologije. Ishod? Pounutrašnjili smo društveni pluralizam svoje kulture kao psihološki pluralizam osobnosti.“ Kako Vi komentarišete ovakav stav?

- Mislim da ovaj citat govori o tome kako spoljne društvene činjenice, internalizacijom (odnosno: socijalizacijom), postaju evidentne psihološke datosti. Ispod toga, citat prepoznaje identitet u postmoderno doba kao slojevit, sedimentiran, inkluzivan i pluralni osnovu našeg bitka. Sve što odstupa od ove jednačine, odnosno sve što želi svesti višestrukost/slojevitost identiteta na samo jednu osu, postmoderna odbacuje kao „nasilno kraćenje psihologije.“

7. Pojasnite nam fazu moratorijuma kako je definiše Erikson.

Po Eriksonu, period adolescencije je obilježen konfliktom između postizanja jednog koherentnijeg i stabilnijeg identiteta, s jedne strane, i rasapa identiteta, sa druge. Radi se o fazi u kojoj se ili harmonično sublimiraju prethodno (u ranijim fazama razvoja) aktuelizovani identiteti ili se oni, u slučaju negativnog rješenja krize, osipaju, ostavljajući pojedinca bez pouzdanog odgovora na pitanje vlastitog identiteta. Očigledno, ova faza je, u slučaju pozitivnog rješenja, zalog koji se nosi dalje kroz život, kao stabilan temelj daljeg traganja za odgovorom na pitanje “ko sam ja” Ili, u slučaju negativnog rješenja, trajno uskraćuje osobu za koherentan doživljaj sopstva, komplikujući predstjeće razvojne krize. S obzirom na značaj ove faze, Erikson je previdio takozvani razvojni moratorijum: period u kome bi adolescenti, bez intenzivnijih pritisaka društva, imali na raspolaganju mogućnost da eksperimentišu sa novim aspektima svog sopstva koje je u nastajanju, da okušavaju različite životne stilove, prakticiraju razne aktivnosti i hobije, druže se sa različitim društvima itd. Moratorijum bi, u sociološkom smislu, predstavljao dozvolu koju društvo daje pojedincu da, bez rizika i bez presije, eksperimentiše sa mnogostrukošću svojih identiteta. Ovo bi, svakako, trebalo da

bude praćeno odgovarajućim socijalno – političkim intervencijama, koje bi adolescentima omogućile resurse za jedno takvo traganje ali ih i zaštitile od neželjenih pritisaka.

8. Sherry Turkle primjećuje da su u Americi dolazi do promjena nakoh posljedica 60ih i 70ih, pojave AIDSa kao globalnog problema, koledž se doživljava kao priprema za posao, te da generacije 80ih i 90ih gube privilegiju moratorijuma u godinama koledža. Ona dalje zaključuje da ono što je uskratila kultura ponudile su virtuelne zajednice.

U kontekstu prostora bivše Jugoslavije, kako biste analizirali mogućnost ostvarenja moratorijuma kao faze u razvoju? Da li i Vi vidite cyber prostor kao mogućnost kompezacije?

- Prije svega, razvojni momentum zapadnih društava se toliko razlikuje od njegovog ekvivalenta u balkanskim društvima, da je, na najširem planu, teško praviti bilo kakva poređenja ili analizirati pojedine slućajeve tako što bismo ih, po potrebi, stavljali ćas u jedan, ćas u drugi okvir. Naime, ameriĆko društvo ima višedecenijsku trasu ekonomske stabilnosti koja ga, uprkos izvjesnim amplitudama, bino razlikuje od balkanskih društava u kojima na svakih nekoliko decenija dolazi do velikih političkih turbulencija, pa ćak i do oružanih sukoba. Dakle, planiranje realizacije razvojnog moratorijuma Eriksonovog tipa je moguće zamisliti u drušvu poput ameriĆkog, ćije su osnovne razvojne determinante, u funkciji vrmena, dovoljno stabilne, da je moguće bilo šta (pa i razvojni moratorijum) opravdano i zaista planirati. Mislim da smo mi, u postjugoslovenskim društvima, još uvijek pod uticajem recidiva ili atavizama sukoba koji su pratili tranzicione procese i da se, sa tim bremenom koje imamo na lećima, teško možemo baviti finijim društvenim planiranjem, kao što bi bila implementacija moratorijuma. Ovaj dio odgovora se odnosi na mogućnost planiranja moratorijuma kao realne društvene ćinjenice.

Stvari stoje nešto drugaćije kada je u pitanju virtuelna stvarnost, odnosno cyber svijet, kao forma u kojoj, možda, društvene mreže otvaraju mogućnost za neki oblik moratorijuma. U ovom kontekstu, društvene mreže nude obilje mogućnosti mladim ljudima da kreiraju slike sebe koje su bitno drugaćije od onoga što oni u svakodnevnoj društvenoj interakciji jesu. Ja bih te alternativne identitete nazvao cyber-selfovima. U tom smislu, osoba zaista ima mogućnost da kreira paralelnu sliku sebe, svoj cyber – self, vodeći računa o tome kako drugi ćlanovi društvenih mreža (znaćajni drugi) taj cyber – self doživljavaju, odnosno kako na njega reaguju. U zavisnosti od tih reakcija, osoba može testirati i svoj odgovor na njih (na ove reakcije) – da li su one po mjeri onoga što osoba

želi da bude, u kojem slučaju će cyber – self nastaviti da se razvija u utabanom pravcu, ili su nepoželjne, te bi valjalo redizajnirati svoj cyber – self (odnosno: updateovati ga, na temelju reakcije značajnih drugih). Mislim da, u ovom slučaju, zaista možemo govoriti o tome da socijalne mreže, kao dio cyber prostora, ostavljaju mladim ljudima mogućnost da eksperimentišu sa svojim identitetom u vrlo osjetljivim razvojnim fazama i da, s obzirom na to, one zaista predstavljaju jedan cyber oblik moratorijuma o kome govori Erikson, koji donekle kompenzuje nedostatak realnog moratorijuma kao spolje društvene činjenice.

9. Da li cyber prostor podstiče predstavljanje kroz Personu kako je definiše Jung?

- Ja bih rekao da cyber-space ostavlja daleko više mogućnosti za plasman alternativnih selfova, nego što je to slučaj prilikom realne, face-to-face komunikacije. Tako da je odgovor na pitanje moguće dati više u smislu potencijala nego u smislu konkretno realizovanih mogućnosti: cyber – svijet, kao društvena činjenica, ostavlja daleko veći prostor za alternativno predstavljanje, a da li će se za ovakvim predstavljanjem zaista i posegnuti je pitanje koje zavisi isključivo od lične psihološke jednačine, tj. od pojedinca.

10.a) Da li je eksperimentisanje online ima istu težinu sa psihološkog aspekta kao i offline?

b) Da li eksperimentisanje online može da bude zdraviji način da istražimo potrebe svoje psihe bez narušavanja integriteta svoje ličnosti?

Eksperimentisanje sa vlastitim identiteom ima svoje prednosti i rizike, kako u realnom, tako i u virtuelnom svijetu. Virtuelno eksperimentisanje te vrste pruža mogućnost onim pojedincima koji su introvretni ili sramežljivi u socijalnim odnosima, da u sigurnosti virtuelnog svijeta, često ipod pseudonimom, “okušaju” živu interakciju sa okolinom, uključujući i one forme te interakcije koje uključuju eksperimentisanje sa vlastitim identitetom. Rizik je taj što nikada ne možemo biti sigurni ko je “sa druge strane” veze, što nas čini nešto ranjivijim nego što je to slučaj u komunikaciji face to face. Ja bih rekao da je, za navedenu kategoriju ljudi, online eksperimentisanje jenda olakšavajuća facilitacija, dok god smo svjesni rizika koji online eksperimentisanje nosi.

11. Turkle piše: „U tradiciji psihoanalize o narcizmu se govori ne da bi se okarakterisali ljudi koji vole sebe, nego o ličnosti tako slaboj da joj je potrebna konstantna podrška. Ovakva ličnost ne može

tolerisati kompleksne zahtjeve drugih, nego se prema njima odnosi izobličujući ono što oni jesu i izdvajajući ono što njoj treba, što može koristiti. Dakle, narcisoidno sebstvo ima odnose sa drugima samo u onim djelovima koji su po njegovoj mjeri.(...) Postoji rizik da počnemo druge vidjeti kao objekte kojima raspolažemo, i to onim njihovim djelovima koji su nam korisni, utješni ili zabavni. Jednom kada napustimo fizički, haotični, neuređeni svijet - što činimo uz pomoć robotike i umreženog života- postajemo manje otvoreni da izađemo u svijet i izložimo se riziku.“ Da li Vi smatrate da umreženo društvo i tehnologija podržavaju razvoj narcisoidnih ličnosti?

- Mislim da su društvene mreže katalizator koji nam omogućava da se predstavimo parcijalno ili različito od onoga što u svakodnevnoj komunikaciji jesmo. Ovdje više problem vidim u tendenciji velikog broja ljudi da zabasa u neku vrstu autizma, u kojoj je gotovo sva međuljudska komunikacija svedena na online odnose. U tom kontekstu, možemo naslutiti koliko je priznavanje od strane drugih pojedinaca, manifestovano npr. Kroz broj lajkova, postalo značajno na društvenim mrežama. Veliki broj ljudi gradi svoj virtuelni self kao jedan segment njihovog identiteta koji ima vlastitu egzistenciju i koji kao da je nezavistan od svog realnog nosioca. Mislim da ovo krije zamku u koju upada nemali broj ljudi, a koja se sastoji u tome da osoba počne ili precjenjivati ili potcjenjivati sebe, zavisno od toga kakava je reakcija drugih na njen virtuelni self.

12. Jerotić piše o nezavisnosti kao o jednom od ključnih kriterijuma u formiranju cjelovite i zrele ličnosti. Da li konstantna povezanost koju nam omogućava tehnologija prijeti da ometa razvoj nezavisnih ličnosti?

- Mislim da bi stvar trebalo postaviti na sljedeći način: da li konstantna online povezanost podstiče ili remeti razvoj nezavisnosti kod ličnosti? Mislim, takođe, da se ovdje radi o pitanju iz domena psihologije ličnosti. Želim reći da ne mislim da postoji neki gotovi recept po kome bi konstantna povezanost apsolutno ometala ili čak pospješivala razvoj nezavisnosti kod pojedinca. Mislim da smo, u periodu kada počinjemo koristiti društvene mreže, već formirani kao osobe po pitanju značaja koji pridajemo priznavanju od strane drugih. Tako da konstantna online povezanost, vjerovatno, doprinosi osjećaju nezavisnosti onih pojedinaca koji su već stekli ovaj kvalitet ličnosti, kao što, takođe, ona remeti one pojedince kod kojih je autonomija ličnosti slabije razvijena. Mislim da ovi iz prve grupe, na društvenom mrežama, postaju neka vrsta trendsetera, budući da uživaju znatnu

popularnost, veliki broj „praćenja“ i lajkova na socijalnim mrežama. Dok su pojedinci iz druge kategorije, dakle koji se više oslanjaju na mišljenje drugih, u većem riziku da, gradeći svoj online identitet, zaborave na sebe i preuzmu mišljenja, nastup i uopšte elemente selfa od pojedinaca iz ove prve grupe. Dakle, ne mislim da konstantna povezanost putem tehnologije djeluje istovjetno na sve ljude. Ono što ona radi, jeste da djeluje kao facilitator ili potkrepljivač nekih životnih pozicija koji su već izgrađeni u trenutku kada postajemo socijalizovani i na online način.

13. Možete li prokomentarisati citat američke autorke Sherry Turkle u kome ona prepoznaje da u savremenom dobu „(...) tehnologija olakšava ispoljavanje emocija dok se iste formiraju. Podržava emotivni stil u kome osjećanja nisu još u potpunosti proživljena dok se ne iskomuniciraju.“

- Mislim da je ovo pitanje bazično sa strane čitave teorije spoznaje i da zadire duboko u filozofsko pitanje: da li bi pojedinac postojao, čak i ako nema značajnog drugog da konstatuje njegovo postojanje? Tehnologija jeste dozvolila da obrađujemo neke svoje emocije identifikujući se sa junacima ili likovima iz pop – kulture, koja je mahom dostupna u online svijetu. U tom smislu, online identitet, podržan od strane cyber svijeta, jeste neki olakšivač koji nam omogućuje da „propradimo“ svoje emocije kroz priče, kadrove ili stihove iz u njemu (cyber svijetu) dostupnih, popularnih pjesama, filmova, stripova, knjiga. Dakle, mislim da cyber svijet, kod većine ljudi, dopunjuje odnose koje gradimo u realnom svijetu, omogućujući nam da emocije proživimo još jednom ili dodatno.

14. Jerotić piše o mutacijama kako ih je definisao Kurt Eissler i kaže „Ono jezgro u ličnosti koje joj daje osećanje trajnosti i neprekidnosti, ako i jeste kod svih prisutno, nije kod svih podjednako snažno. U ovom slučaju priskaču čoveku u pomoć razni drugi odbrambeni mehanizmi, između ostalih i neurotična simptomatologija i neurotična ideologija, koji pokušavaju, sa više ili manje uspeha da zaobiđu, preskoče ili ublaže osećanje mutacije koje je uvek za čoveka preteće, jer ga izbacuje iz sigurnog i poznatog korita dotadašnjeg egzistiranja.“

Da li nalazite vezu između odbrambenih mehanizama o kojima govori Jerotić i ponašanju savremenog čovjeka u interakciji sa tehnologijom i mrežama?

- Koliko razumijem citat, on (citat) se ondosi na pitanje: koliko ostajemo pouzdani i stabilni u vlastitoj egzistenciji, a koliko nas cyber svijet „izbacuje iz korita dosadašnje egzistiranja“? Mislim

da je odgovor i na ovo pitanje previše idiosinkratičan da bismo mogli da komentarišemo na nivou nekih generalizacija. Definitivno je da se ljudi na različite načine i manje ili više proračunato pojavljuju u cyber prostoru (npr: na društvenim mrežama), i da je teško dati neki komentar koji bi se odnosio na sve ljude. Ponoviću ono što smatram da cyber svijet podržava: relativno bezbolno eksperimentisanje sa vlastitim identitetom, toliko potrebno ljudima, naročito kada su u razvojnoj dilemi karakterističnoj za adolescenciju, onako kako ju je opisao Erikson.

15. Da li je moguće da savremeni čovjek ostvaruje svoje potrebe za beskonačnosti i vantjelesnosti vežući se za cyber prostor, kao nekada za božanstva i religiju?

- Mislim da je rano za davanje odgovora na to pitanje ali smatram, takođe, da se stvari kreću u tom pravcu. Koliko će ove procesi odmaći, odnosno hoće li cyber svijet do kraja postati kompentacija za božanstva i religiju – nisam siguran.

16. Ljudi na društvenim mrežama dijele sve privatnije stvari, kako kao psihoterapeut vidite i objašnjavate ovu potrebu?

- Istina je da postoje ljudi koji imaju potrebu za dijeljenjem čak i različitih segmenata svoje intime na društvenim mrežama, kao što postoje i pojedinci koji rijetko objavljuju bilo šta, a naročito sadržaje koji referiraju na njihovu intimu. Mislim da je potreba da se intima dijeli na društvenim mrežama problematična sa više aspekata. Prije svega: otkuda nam potreba da neki čin, koji je akt naše intime, podijelimo i sa ljudima koji su nam „prijatelji“ samo u virtuelnom svijetu? Mislim da se radi o potrebi pojedinca za bliskošću, koja nije autentično, na zadovoljavajući način i do kraja zadovoljena u realnom svijetu (npr: kroz kvalitetan partnerski ili prijateljski odnos), pa se onda njen „višak“ „preliva“ u cyber prostor. Odnosno, komunicirajući sa mnoštvom (online prijateljima), težimo da nadoknadimo manjak autentičnog ljudskog kontakta i jedne zdrave bliskosti koju ne možemo ili ne umijemo da ostvarimo u stvarnom svijetu.

17. Na koji način su intimni odnosi bitni za ličnost i da li može postojati intima bez privatnosti?

- Intimni odnosi su, u interpersonalnom smislu, ono najvrednije što pojedinac ima. Kao takvi su se, svojevremeno, po pravilu nje govali u formi privatnosti. Današnji cyber svijet pruža mogućnost da se online javnosti predstavimo, ne samo kao individue, nego i kao elementi koji sačinjavaju bliske odnose (rodbinske, partnerske, prijateljske,...). Mislim da privatnost može postojati paralelno sa ovom potrebom da se prikažemo drugima. Npr. moguće je zamisliti da dvije osobe na FB-u postavljaju zajedničke slike ali ono što je sadržaj odnosa njihove intime, ostaje rezervisano isključivo za njih dvoje. Osim, naravno, u slučaju da oni požele i da taj sadržaj (npr: teme prisnih razgovora) podijele sa drugima, preko društvenih mreža, i natak način ga učine javnim.

18. Postoje li opasnosti ili pozitivne strane tehnološki posredovane komunikacije za razvoj ličnosti koje nismo spomenuli a mislite da su od značaja?

- Ne postoji.

19. Na kraju, da li mislite da cyber prostor i cyberkultura na specifičan način utiču da formiranje identiteta savremenog pojedinca i na kvalitet njegovih odnosa?

- Sasvim sigurno da utiču a iz odgovora koje sam ranije dao i stavova koje sam elaboriraju, slijedi na koji način se taj uticaj ostvaruje.

Prilog 2 : Izjava o plagijarizmu

Kao studentkinja magistarskog studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu potpisujem izjavu da sam upoznata sa Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Etičkom kodeksu Univerziteta u Sarajevu.

Ovom izjavom potvrđujem da sam magistarski rad napisala samostalno i koristeći se isključivo navedenom bibliografijom, te da ovaj rad nije korišten pri bilo kakvom drugom ocjenjivanju.

Saglasna sam da jedan primjerak mog rada bude javno dostupan preko biblioteke Fakulteta političkih nauka.

Mjesto/datum _____

Potpis _____